

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- RAKOVSZKY ZSUZSA versei 105
ZÁVADA PÉTER versei 107
ANDRÉ FERENC verse 109
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS: Emil és a detektívek (*elbeszélés*) 112
DAVID FOSTER WALLACE: A jó öreg neonfények (*elbeszélés*) 124
JENEI LÁSZLÓ: Karli és Nell (*novella*) 153
DEÁK BOTOND versei 163
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 165
SZÁZ PÁL verse 167

Jókai 200

- BÉNYEI PÉTER: Jókai Fráter Györgyének „modernsége” (*tanulmány*) 169
RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: „Egy magamban voltam utazó a földélzeten”
(*Utazás- és természetlélmény Jókai Mór két balatoni tárgyú elbeszélésében*)
(*tanulmány*) 175
FÜLÖP DOROTTYA: Névtelen levelek, „anonim levél firkálók”
(*Jókai Mór utolsó versének kérdéséhez*) (*tanulmány*) 182

*

- CSONDOR SOMA: Változatok sötétségre
(*Borbély Szilárd: Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások*) 189
FENYŐ DÁNIEL: Szabadnak lenni, máskor (*Szkárosi Endre: A másik egy*) 196
BALOGH TAMÁS: Sötét világosság (*Manon Uphoff: Zuhan, mintha szállna*) 202
POPOVICS ZOLTÁN: Az esztétika feltalálása (*Szécsényi Endre: A modern esztétika feltalálása. Megjegyzések a brit esztétika kora modern történetéhez*) 206

2025

FEBRUÁR

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAP. A Mészöly Miklós Egyesület eseményét immár huszonkettedik alkalommal rendezték meg január 17-én Szekszárdon. A Mészöly Miklós-díjat idén *Láng Zsolt* vehette át, *Szolláth Dávid* laudációja honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net). A Mészöly Miklós Emlékplakettet *Urbanik Tímeának* ítélték oda, laudált *János Emília*. A díjazottakkal *Károlyi Csaba*, illetve *János Emília* beszélgetett.

*

ROCK, POP, UNDERGROUND. A második alkalommal megrendezett GraphicPécs nemzetközi fesztivál keretében 2024. november 7-én nyílt zene- és grafikatörténeti tárlat február 7-éig látogatható az m21 Galériában. A kiállításról *Folyi Bence* írt kritikát a Jelenkor Online-on.

SPEKTRUM ÉS KONTRASZT. *Színek a hőmérséklet palettáján* alcímmel nyílt meg *Bóbits Diána* kiállítása a Pécsi Galériában január 16-án, és február 9-éig látogatható. *Fabényi Júlia* nyitóbeszéde a Jelenkor Online-on olvasható.

*

MINDENFÉLE MINDENFELÉ. *Méhes Károly* fotóiból nyílt kiállítás január 7-én a pécsi Civil Közösségek Házában. A megnyitóbeszédet *Bősze Ádám* tartotta, harmonikán közreműködött *Kéméndi Tamás*. A kiállítás február 7-éig várja a látogatókat.

*

IRODALMI DÍJAK. A Petri-díjat tavaly *Keömley-Horváth Boglárka* nyerte el. – A Zelk Zoltán Díjat 2024-ben *Horváth Eve* vehette át.

Szerzőink

Rakovszky Zsuzsa (1950) – költő, író, műfordító, Sopronban él.

Závada Péter (1982) – költő, drámaíró, Budapesten él.

André Ferenc (1992) – költő, műfordító, irodalomszervező, slammer, a *Látó* versszerkesztője, Marosvásárhelyen él.

Cserna-Szabó András (1974) – író, Budapesten él.

David Foster Wallace (1962–2008) – amerikai író, esszéista.

Székely Máté (1997) – az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Budapesten él.

Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.

Deák Botond (1969) – költő, Székesfehérvárott él.

Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.

Száz Pál (1987) – író, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatója, Pozsonyban él.

Bényei Péter (1969) – irodalomtörténész, a Debreceni Egyetem docense.

Radnai Dániel Szabolcs (1995) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Fülöp Dorottya (1997) – az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, az *Irodalomismeret* folyóirat szerkesztője.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK IKDI doktorandusza, Gutorföldén és Pécsen él.

Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Popovics Zoltán (1969) – esztéta, a PTE BTK Filozófia, Művészetelméleti és Klasszikus Tanulmányok Intézetének intézetigazgatója, Pécsen él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

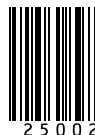
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

Őszi szonettek

I.

*Mikor majd nem kell már semmit se tennem,
csak követem szemmel a csillagot,
s csak néha moccan még emléke bennem
ennek-annak, jelezve: még vagyok.*

*És sorra elvonul minden szerelmem
belső szemem előtt: legtöbbje már halott.
E szentélyben nem kell már térdepelnem,
a habból születettől végleg szabad vagyok.*

*Mi marad még? A köznapok örök
forgása, öltözések, vetkezések,
jelen nem léte a cselekvésben az énnak,*

*s várni nyugodt szívvel a hírnököt,
hogy egy még mélyebb nemlétbe vezessen,
ahol már nem keres többé ember, sem isten.*

II.

*Még nyáriás idő: kinn ülhetek,
egy rezgő fényfoltot nézek a lombban,
minden perc, akárcsak gyerekkoromban,
végtelen, csak a napok és hetek*

*nyelődnek el valami lefolyóban,
s a körhinta forog: az évszakok,
virágos és lombhullató napok,
pitypang a fű között, nyulak a hóban...*

*Néhány szitakötő röpte ma még,
a dáiák fölött káposztalepke,
hanem az utca végén szakadék*

*várja azt, aki minek is sietne,
csak nézi, hogy derül-borul az ég:
nincs már idő, de van reggel meg este.*

III.

*Szeptember: nyár és ősz határvidéke.
Tört fény, esős és nyári napok,
Még nincs a jel az égre írva: vége.
Még nem szólít a hang: indulhatok.*

*Tervek nyárra, és távolibb nyarakra,
mintha sok lenne hátra, mintha még...
A zöld felől lilák és rozsdabarna
törtebb színek felé mozdul az év,*

*de egy pontnál megáll, nem megy tovább.
S mintha ebbe az őszbe sűrűsödne
minden volt ősz: vadszőlő, dáliaák,*

*s míg itt hideg esőkbe és ködökbe
süllyed lassan az ismerős világ,
egy másikban ez megmarad örökre.*

IV.

*Mintha homokba vagy vízfelületre
íródna minden – az elme tárhelye megtelt.
Szavak és dátumok, a gázra forrni feltett
teavíz – egy-két perc s máris feledve.*

*Máskor viszont – világos részletek:
egy lépcsősor egy utca szögletében,
egy őszi park, de hogy hol, melyik évben,
nem válaszol rá az emlékezet.*

*De ha az egyszer már bejárt úton,
ködös tájból kialvó napsütésbe
elindulok visszafelé, az élet*

*világos korszakába: fájdalom
és büntudat ott állnak kőbe vésve.
Mintha soha semmi nem érne véget.*

Éngép

részlet

Laknak bennem, azt hiszem, legalább hárman laknak, saját névvel, emlékezettel, azt gyanítom, néha nem is vagyok benne biztos, hányan, és hogy egyáltalán tudnak-e egymásról. Ha tudnának, vagyis, ha tudnánk, az még inkább megnehezítené a dolgot, de nem tudunk, vagy csak nem emlékszünk, legalábbis ez tűnik valószínűnek. Ez egyfajta önhipnózis, mondják, valami elől menekülni magunkba, vagy magunk elöl, bár annak, hogy magunkba magunk elöl, nem igazán látom értelmét. Minél többen vannak, minél többen vagyunk, annál kisebb az esélye, hogy ismerjük egymást, az egyiknek művészi hajlama van, a másiknak nyelvtudása, vagy ott van a harmadik, a keserű belső ügyész, aki egész álló nap a többieket vádolja. Össze kéne végre olvasztani őket, egy festőművész-szinkrontolmács-ügyésszé, de az eljárás túl bonyolult, szóval mostanában inkább csak a harmóniára törekszem.

*

Légió a nevem, mert sokan vagyunk, sokan, mondom, mi, Závada Péterek, legalább hárman, és a három az már sereg, farkason belül az éhes farka. Régóta nem hordunk ruhát, és nem lakunk házban, inkább a sírboltokban tanyázunk. Az istenre kényszerítelek, ne kínozz engem! – zokogunk a megváltó színe előtt, és láncunkat megszagatjuk. Mi közöm nekem te veled, Jézus, a magasságos Istennek Fia? Küldj minket a disznókba, hogy azokba menjünk be – hüppögjük, mikor testünkéből kiűz minket: elbeszélőnként legkevesebb egy-egy tisztátalan lélek.

*

Závada Péter ősi, pomerániai nemesi család sarjaként látta meg a napvilágot. Aznap, mikor megszületett, a nap sápadt volt és halovány, mintha sötétség szivárgott volna a csillagokból. Harmadik úkapja Poroszországban igen magas rangra emelkedett, törzskari kapitányként szolgált a huszonnégyes gyalogsági ezrednél, Odera-Frankfurtban állomásozott, élete végén elszegényedett. Závada Péter édesapja, Závada Pál már egy vagyontalan, hejőkeresztúri parasztcsalád egyetlen fiú gyermekeként nevelkedett. Géplakatosnak

tanult, erő- és munkagépek szerelését és az ezzel kapcsolatos kézi munkákat végezte. Szabadidejében a tökéletes feketetest létrehozásával kísérletezett. Mint azt Závada Péter maga is megmondta, költői tehetségét édesanyjától örökölte, mivelhogy gyermekkorában az ő hatása alatt állott. Tízéves korára folyékonyan beszélt az istálló állatainak nyelvét. Első írógépét egy maroknyi fenyőmagon vette.

*

A tökéletes feketetest szigorúan véve nem létezik, de nagyvonalú közelítéssel ilyennek tekinthetők a csillagok, a lámpa izzószála, valamint Závada Péter édesanyja. A harmincnégy éves Závada Pál erre az idő tájt eszmélt rá, mikor feleségül vette az akkor még csupán tizenhét éves Gyetvai Ágnes, Gyetvai András nyékládházi polgármester egyetlen leányát. A család és a szomszédok elmondása szerint a férfit természetes vidámság és derült életfelfogás jellemezte, szemben feleségével, akit egyesek a merevségig komoly, rendszerető, mások melankolikus, sőt, búskomor asszonynak ismertek. Gyetvai Ágnes a legjobban egy belül fekete anyaggal bevont üregre hasonlított, melynek falán egyetlen apró lyuk van. Egy ilyen üregbe belépve a fény, akár az elektromágneses sugárzás szinte teljesen elnyelődik, hiszen nagyon kicsi a valószínűsége, hogy sokszoros visszaverődés után éppen visszataláljon a lyukhoz, és kilépjen rajta.

*

Akkor pattant ki fejéből az ötlet, mikor először látogatást tett Abbé de l'Épée párizsi süketnéma-iskolájában. Kísérletezett már korábban oboával, klarinétal, fagottal, majd a szintén sípokból álló orgonával is, míg végül véletlenül egy falusi mulatságon megütötte fülét a duda hangja. Az addig hallott hangszerek közül ezt érezte a legközelebbinek az emberi hanghoz: mintha egy kisgyermek énekelne, aki állandóan ugyanazt a két-három hangot változtatja, és nem tudna belőlük kikecmeregni. Závada Pál tudta, egy beszélőgéphez nem kell más, mint egy tüdő, egy hangrész és egy száj. A tüdő megvan a fújtatóban, a hangrész a nádsípban, a száj pedig a tölcsér alakú oboafúvókában – gondolta. Emberi száj nélkül a beszélőgép mégsem volt több, mint egy szimpla protézis. Adódtak bizonyos beszédhibák. Az a rész, amely a száját helyettesítette, alapvető változtatásokat igényelt. Nem voltak fogai, nyelve, és nem volt lágy szájpadrása sem. Ennek következtében számos betűt határozatlanul, nem tisztán ejtett ki, mintha a szája tele volna híg, mégis darabos kásával.

*

Az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, lényegesen fejlettebb vagyok nála, a működéshez nincs szükségem másra. Elmés szerkezet, mondják, okos kis kütyü, egyedül is primán elboldogulok, köszönöm, kifogástalanul eldiskurálok, mint most is, saját magammal. Pedig lehetnék például a sakkozó török, mondjuk egy szekrénynek is beillő, zárt asztal mögött ülnék, bal karom egy párnán pihenne, míg hosszú szárú pipám jobbomban tartanám. A párnán pihenő balommal játszanék, karom mozgását gölyacsőr-mechanikával oldanák meg, míg a sakktáblát periszkóp segítségével tartanám szemmel. Azt mondanák rám, mechanikusan eklektikus vagyok, meg hogy birtokba veszem az értelmet. Sejtteni lehetne, hogy ember rejtőzik bennem, és bár ezt soha egy szóval nem tagadnám, mégis csalással vádolnának. Mindez ugyanakkor puszta képzelgés, én az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, és még véletlenül sem a sakkozó fatörök, bennem nem rejtőzik senki, főleg nem Závada Péter.

ANDRÉ FERENC

Százhusz csikorgó télen át. Hangjátékok József Attilára

A Radnóti-változat

Utolsó ecloga

*Porladó testtel
fekszem a földben,
trappol a hadtest
nyája fölöttem.
Dörren az ég is,
reszket az erdő.
Csak üres ágy marad*

Részlet a szerző idén megjelenő, a pastiche jegyében készülő kötetéből, amelyben arra tesz kísérletet, hogy különböző költők, alakok hogyan szólítanák meg versben az idén 120 éves József Attilát.

a szerelemből.
Sarjad az ága,
virága a rossznak,
tört igazukkal
jól beporoznak,
és leporolják
majd a kabátjuk.
Rőt hatalomvágy
izzik utánuk,
míg betakar
minket a tömegsír.
Fehérlik a csontunk,
mégsem öregszik.
Elheverek némán
a gödörben,
én az anyámtól
ezt örököltem.
Ebbe a sírba
szült ide engem,
őt és öcsémet is
itt ölelem lenn.
Itt vagyok otthon,
itt pihenek meg,
és rokonom mind,
kit lelövetnek.
Ennyi rokon közt
árva maradtam.
Fekszik az isten is
holtan alattam,
arccal a sárba,
iszapba lapultan.
A közelbe, de mégis
oly egyedül van,
mint a madár, akit
megcsal az évszak.
Mert aki meghal,
árva lehet csak.
Sárga rögök közt
nyugszik a költő,
hátha anyjához
holtában föl nő.
Sár keveredve
a vérrel, iszappal,
kellene menni,
de sírva marasztal
az isten, a holtak,

az emberi testek.
Karodba szaladnék,
csontom is reszket,
csattog a fogsor,
mint nyári zápor.
Nem menekültem
a sors viharától.
Itt heverek, lánctalp
szanaszét gyúrt.
Nézem az ég helyett
ott sikító úrt.
Rágnak a férgek,
marja a dögszag
az orrom, a nyelvem,
és remegek csak,
mert nem ijeszt meg
már a halál sem,
csupán a hiányod:
nincs kit ölelnem.
Várom a hajnalt,
hogy te költesz fel,
hajamba simítasz
és idefekszel.
Szökken a szádról
számra szelíd csók,
én megfeszülök majd,
mint a szögesdrót.
S a szívben az
aggodalom lepihenhet.
Mossa ítéletidő
össze örökre
a gyöngye szívünket.

Emil és a detektívek

„Az est leszálltával befutottunk Kolozsvárra. Az Hôtel Royale-ban szálltam meg. Ebédre, azaz már vacsorára piros törökborsos lében pácolt csirkét ettem. Nagyon ízlett, csak éppen szomjas lettem tőle. (...) A reggelivel igyekeznem kellett, mert a vonat nyolc előtt indult, azaz kellett volna indulnia – így történt, hogy 7.30-ra kinn voltam az állomáson, és talán egy óráig is ültem a kocsiban hiába. Úgy tetszik, minél inkább a Kelet mélyébe hatolok, annál többet késnek a vonatok. Ugyan hogy járnak Kínában?

Bram Stoker: Drakula gróf válogatott rémtettei (ford.: Bartos Tibor)

A másodosztályú kocsit füst-, szalonna- és pálinkaszag töltötte meg, az emberek szomorúan néztek maguk elé, mintha a vonat egyenesen a pokolba tartott volna. Még a gyerekek se voltak vidámak, nem nevettek, nem tapsoltak, nem énekeltek, nem szaladgáltak az ülések közötti folyosón. Mintha csak az imént valami igazán rossz hírt mondtak volna be a rádióban, végül el fog maradni a megváltás, betiltották a māmáligát, vagy megint kitört egy világháború. Pedig semmi ilyesmi nem történt. Egy átlagos és békés kelet-európai kedd volt. Nagyon kevés átlagos és békés kelet-európai kedd van, mert Kelet-Európában mindig történik valami – jobb esetben valami kellemetlen, rosszabb esetben valami elviselhetetlen. De ezen a napon semmi ilyesmi nem történt. Na jó, késtek a vonatok, sőt néhány vonalat teljesen lezártak, de azért ez mégsem tragédia, legalábbis errefelé. Ez ugyanis errefelé teljesen megszokott, még nagyjából belefér az átlagos és békés keddek fogalmába.

Emil órák óta a vonat monoton kattogását hallgatta, ez éppen annyira volt fájdalmasan unalmas, mint az elsuhanó fák szinte végtelen számlálása. Hatszázhatvanhárom – hatszázhatvannégy – hatszázhatvanöt – hatszázhatvanhat... Szerette a szenvedést, és szerette az unalmat is, úgy tartotta, az unalom a szétrohadt lelkek végtelenje, és feltárja az ember előtt az örökkévalóságot. Azonban az alkonyati transilvaniai tájat – melyet a vonat ablakából látott – túl népiesnek és gicszesnek ítélte. Akár valami túlszínezett rusztikus képeslap vagy vásári bővli, gondolta, és legszívesebben felgyújtotta volna a dimbes-dombos határt. Néhány rosszul öltözött földművest pillantott meg, ahogy – naplementével a hátuk mögött – a földekről hazafelé bandukolnak – balyu, ökör, kisgyerek –, és a látványtól elfogta a hányinger. Azt gondolta, Romániában nincs semmi eredeti a paraszton, a népművészen és a tájakon kívül. Felháborító ennek az országnak a primitív, tellurikus, differenciálatlan légköre, tele vagyunk babonával és szkepticizmussal, ez az állam egy örök átok. Egész Románia földszagú. Egyesek szerint ez az egészség szaga. Mintha ez dicséret lenne! Nem vagyunk képesek többre annál, hogy szegény nép legyünk?

Egy orvos – Doktor Garmadának mondta magát – járta sorban a kocsikat, kezében csillogó fogó, negyven lejért bárkinek kihúzta a rossz fogát. Azt kiabálta három-négy nyelven: jelentkezzenek hát a fogfájósak! De nem volt szerencséje, hiába magyarázta bőszen boldog-boldogtalannak, hogy az egészség legnagyobb ellensége a rossz fog, amely teljesen egyenlő a ragadós betegségekkel, mert megmérgezi a vért, romlásba dönti az egész testi szervezetet, és lassanként előidézi a halált, ezért az egészség megőrzésének és a hosszú életnek a titka, ha az ember késedelem nélkül kihúztatja a rossz fogát, mely kihúztatásra a jelenleginél jobb alkalom sohasem volt, mivel ő fájdalom nélkül és olcsón, sőt oklevéllel hajtja ezt végre – szóval ezúttal hiába szónokolt, senki nem akart fogat húztatni. Végül Garmada fáradtan rogyott le egy ülésre, belátta, ma nincs esélye pénzt keresni, és átadta magát ő is az általános letargiának. Emil nagyjából egy óra múlva pillantotta meg a következő állomást, nagy, fekete betűkkel volt kiírva az épület homlokzatára: CLUJ. Mindenütt kék-sárga-piros zászlók lengtek: a tetőn, az ablakokban, sőt még a virágágyásokba is pici, hurkapálcikákra ragasztott papírzászlócskákat szúrtak. Emil hajnalban még nem gondolta, hogy estére ebben a városban fog kikötni. A nővéréhez, Virginiához igyekezett Aradra. Ám korán reggel București-ben egy cujkaszagú kalauz arról tájékoztatta a főpályaudvaron, hogy a déli vonal (Craiova–Orșova–Timișoara) most éppen nem járható, baleset történt vagy merénylet, esetleg az anarchisták vagy a vassgárdisták robbantottak, ő nem tudja pontosan, neki semmit se kötnek az orrára, mindenesetre azt javasolta Emilnek, hogy menjen a Brașov–Cluj-vonalon, majd Oradeától már könnyen el tud jutni Aradra. A menetrend szerint húsz percet várakozott Cluj állomáson a járat. Emil leszállt a vonatról egyetlen poggyászával, egy kis kézibőrönddel, a restiben ivott egy kávét, a trafikban újságot vásárolt. Negyedóra múlva visszaült a helyére, és a trén csakhamar nekilódult Huedin felé. De nem sokat tudott száguldozni a vasparipa, mert – ahogy a várost elhagyták – óriásit fékezett a mozdonyvezető, akkorát, hogy a poggyászok mind lerepültek az ülések fölötti tárolóról, és az emberek is mind előrezuhantak. Fájdalmas panaszok, szörnyű káromkodások, borzasztó átkok hallatszottak mindenfelől, románul és magyarul és németül egyaránt. Emil is kiugrott az üléséből, és belefejtelt a vele szemben ülő kendős asszony fonott kosarába. A kosár kiesett az asszony öléből, a két kékeszürke baromfi elszabadult, Emil segítette őket befogni. Szerencsére senkinek nem esett komolyabb bántódása, se Emilnek, se a kosárban tárolt két kendermagos tyúknak, se a többi utasnak. A kalauz csakhamar megérkezett – az egyenruháján jókora folt, körülötte halbűz, minden bizonnyal olajos heringet falatozott a fékezés pillanatában –, egymás után járta a kocsikat, és sorban felvilágosította az utazóközönséget, hogy a vonat nem megy tovább, baleset történt, valaki a mozdony elé ugrott. A vasúti társaság hamarosan (és díjmentesen) lovas kocsikkal viszi vissza az előző állomásra az utasokat, ott majd tájékozódhatnak, milyen járattal tudnak továbbhaladni céljuk felé. Az utasok szentségteltek még kicsit, majd leszálltak a vonatról, mind a szerencsétlenül járt embert akarták látni. Emil fejébe nyomta kalapját, felöltötte könnyű, szürke, tavaszi kabátját, és magához vette a kézikoffert. Megpillantotta magát az ablak üvegében, és hirtelen rájött, miért hívja mostanában mindenki „tanár úrnak”. Látszik rajtam, gondolta, hogy tanult fiatalember vagyok, de orvosnak, ügyvédnek vagy mérnök-

nek túl kopott és szegényes a figurám, művésznek túl szögletes, hogy hivatalnok legyek, ahhoz meg túl sok bennem az élet. Marad tehát a tanár! Logikus, gondolta, azzal ő is leszállt a vonatról.

Már sötét volt. Alig látszott valami a haldoklóból. Néhányan gyertyát vagy elemlámpát vettek elő. A férfi, aki a vonat kereke alá szorult, még élt, és folyamatosan káromolt, ordibált, szitkozódott. Magyarul. Ajkáról ki se fogyott a panasz. Emil is ott állt a tömegben, látta valamelyest a véres férfit, de nem sokat értett abból, amit az kiabált, mert nem tudott rendesen magyarul. Rögvest fordították románra a magyarul nem tudóknak: a feleségét szidja, aki elhagyta és rüfkének állt szégyenszemre, mert nem bírta elviselni a nyomort. Lehordja mindennek: hűtlennek, rongynak, ringyónak, szemérmetlennek, hálátlannak, perverznek, istentelennek! Emil a vonat alól óbégató férfi beszédéből csak a gyakran ismétlődő „büdös kurva” kifejezést értette, ezt gyakran hallotta gyerekkorában Rășinari-ban és később Sibiuban is. Azt gondolta, ezt a vad magyar nyelvet valami ember-telen szépség hatja át más univerzumból jövő hangzásokkal. Erős és maró, imára, üvöltésre, sírásra való, talán egyenesen a pokolból tört elő, hogy annak tovább hallassa hangját és zaját. Végtelenül tetszett neki ez a nyelv, elbűvölte és megdermesztette, bája és borzalma leigázta. Csupa nektár- és ciánszavak. Mintha éppen agóniára teremtették volna ezt a nyelvet. Magyarul kéne mindenkinek meghalni vagy sehogy, gondolta Emil.

A magyar még kicsit gyalázta elbitangolt nejét, majd hirtelen elhallgatott és meghalt. Szabályszerűen kilehelte a lelkét: a kiabálás végén nagyot, mélyet sóhajtott, azzal szemei fennakadtak, és nem szólt többé. Örökre elnémult, ahogy mondani szokás. Az utasok közül néhányan keresztet vetettek, és olyan is volt, aki megesküdtött rá, látta a Kaszást, a frissen szerzett, meleg lélekkel vidáman szaladt a vasúti töltésen tova. Az emberek – talán azért is, mert más dolguk nemigen akadt – még sokáig figyelték a halottat. Szinte mindenki tudott róla valamit. A postán dolgozott, csak kirúgták, mert magyar volt, és azután sehol nem kapott munkát. Az asszonnyal virágbódét vitt a Piața Unirii-n, de az ember folyton elitta a hasznót, ezért hagyta ott a neje, s lett prostituálttá. Futott ez a férfi a törvény elől, az igaz, hogy a nő elhagyta, de sok volt már az ipse rovásán is: kártyaadósság, rablás, csalás, még gyilkosság is, és a rendőrség már a nyomában járt.

Ehhez képest csendőr egy szál sem volt, később is csak a mentők érkeztek ki a helyszínre. Egy öreg szász orvos a viharlámpa fényénél megállapította a halál tényét. Egyetlen német szót mondott, és már távozott is. Az volt az arcára írva: ez már nem rám tartozik. Mikor a két szanitéc a holttestet a hordágyra akarta tenni, a hulla négy darabra hullott: a mellkasi, nyaki részre a fejfelé, az egyben maradt ágyékre és törzsre, valamint a két lábra. A mentőkocsi nem tudott a sínekhez közelebb jönni, így a hordágyra dobált testrészeket a nagyjából ötszáz méterre álló autóhoz cipelték, bepakolták, majd a kocsi elhajtott. Később megérkeztek a vasútársaság lovas kocsijai, az utasok felkapaszkodtak rájuk – Emil is –, és az állomásra zötykölődtek. Itt már senki nem szólt a másikhöz, némán suhantak a kocsik a sötét földúton. Csak amikor a lovak felnyerítettek, akkor szólt Emilhez a mellette ülő román asszony – ugyanaz (a kendős), akinek a vonaton lefejelte a kosarát –, azt mondta, tudja, tanár úr, azért nyerítenek a lovak, mert telihold van, ilyenkor a halottak se tudnak nyugodni és az emberek se tudnak aludni – és a fekete égre mu-

tatott. Emil azt gondolta, ő máskor se tud aludni, nem csak teliholdkor, szóval neki tulajdonképpen mindegy.

Az állomás várótermében átnézte a menetrendet, és konstataálta, ezen a napon már nem fog eljutni Aradra a nővéréhez. Egy ideig tűnődött azon, hogy felhívja Virginiát egy fülkéből, és tájékoztatja őt érkezésének megváltozott időpontjáról, de végül elvetette az ötletet. Ugyan mit mondhatnék neki? Ki tudja, mikor fogok elindulni? Ki tudja, mikor fogok megérkezni? Ki tudja, egyáltalán megérkezem-e valaha? Valami szállodaszobát kellene kivennem, gondolta, de aztán eszébe jutott, minek, hiszen évek óta nem alszik, krónikus insomniában szenved. Talán még fizessek is azért, hogy egy idegen városban a pókhálós plafont nézem reggelig? Na jó, jó, vitatkozott magával, de azért mégsem ülhetek reggelig egy padon a parkban vagy egy koszos kocsmasztal mellett. Ebben a kérdésben később hozok döntést, határozta el végül. A mosdó előterében a város átnézeti térképe is ki volt függesztve, Emil hamar kibogarászta, hogy a belváros mindössze fél óra nyílegyenes séta. Kis bőrröndjével tehát gyalog indult el a Calea Regele Ferdinandon a Someș felé. A széles út szinte fényárban úszott, és a kései óra ellenére jelentős volt a forgalom: taxik, konflisok, andalgó szerelmespárok, dülöngélő kocsmatöltelékek, céltalan sétálgatók, a moziból, színházból hazafelé tartók... Magyarok, gondolta Emil némi viszolygással, ennek a városnak magyarszaga van, pedig már majdnem húsz éve hozzánk tartozik, románokhoz, de ezek még mindig szinte tüntetnek a szagukkal. Ismerem ezt a szagot, a rettenetes szaga számomra. A magyar csendőr szaga, transilvaniai gyerekkorom rémének szaga. Ha már messziről észrevettem egyet, elfogott a pánik, és menekültem, ő volt az idegen, az ellenség, gyűlölni azt jelentette, hogy őt gyűlölni. Miatta irtóztam minden magyartól – valóságos magyar szenvedéllyel. Ma is képtelen vagyok a magyar nép és történelme iránt a legkisebb vonzalmat érezni. Néhány éve, mikor Budapesten megpillantottam az utcai rendőr őrmestert, beleremegtem abba, hogy annak bajusza ezer éven át Transilvania fölé nyúlt, és e szomorú jelenségben megértettem, hogy nekünk, románoknak miért nincs küldetésünk a világon. A magyarok közéről ismerik a zsarnokságot, mert páratlan szakértelemmel gyakorolták: a régi Monarchia kisebbségei tanúsíthatják. Mivel a múltban olyan kiválóan játszották az urat, most az összes nemzet közül ők viselik a legnehezebben a rabszolgaságot. Most persze a szagukban, a magyarok szagában is pánik és gyűlölet érződik. Gyűlölnék minket, és félnék tőlünk. Nincsenek ellenségek, hanem csak a félelem van, a félelem, melyből megszületnek. Lenéznek minket, ahogy mindig is lenéztek. Némileg joggal. A románok egyetlen életmegnyilvánulása a múltban csakis a vallás volt, ezer évig úgy éltünk, mint a növények. Nincs nép, amely ennyire beletörődne a halálba, úgy fogadjuk a halált, mint a törököket. Románia döntő és létét meghatározó jövőbeli nagy politikai tett nélkül szörnyűség, a történelem aljassága, rossz tréfa. Ez igaz, de ne felejtjük el, a magyaroknak semmi értelme sincs a világon, ha pedig elvonatkoztat az ember a magyar nőktől és a cigányzenétől, akkor nem is volt.

Emil már a zsinagógánál járt, kissé elfáradt a sétálásban, leült hát egy padra, cigarettára gyújtott, és a mór stílusú, hatalmas épületet nézte. Emlékezett, olvasta az újságban – akkoriban nagy port vert fel ez az ügy az országos sajtóban, talán tíz éve lehetett vagy még annyi se –, hogy cluji diákok betörték a zsidó temp-

lomba, a padokat tönkrezúzták, a Tóra-tekerceket kivitték az utcára és elégették. Talán nem volt helyes, gondolta Emil, de a zsidó vitalitás olyan agresszív, és a zsidó szerzési vágy olyan szívós, hogy ezzel a munkás és kizsákmányoló néppel szembeni toleranciánk biztos bukásunkat jelentené. Miként asszimiláljunk egy népet – melynek aktívumát a történelem legnagyobb népein aratott győzelmei alkotják – mi, románok, akik a magyarok, a törökök és a görögök sötétjében láttunk napvilágot? Ha a zsidóknak abszolút szabadságot adnánk, egy éven belül még az ország nevét is megváltoztatnák!

A Someș hídján nem volt kedve áthaladni. Illetve nem mert. Emil sohasem ment át egyedül idegen hidakon, mert még kisgyermekkorában Rășinari-ban látott egy jelenetet: a gyertyaöntő bakfis lánya egyedül kelt át a megáradt patak fölött a régi kőhídon. Diót szedett a kötényébe az anyjának, és dalolva ment haza, nem először, nem másodjára, de nem is századjára életében. A híd korlátján kitisztított szőnyeg száradt. Emil még a szőnyeg mintájára is emlékezett: indák között apró állatok bújtak. Ahogy a leányka a hídon vidáman áthaladt, hirtelen a híd leszakadt, a leánykát és a szőnyeget pedig senki nem látta többé, a szinte folyóvá duzzadt patak magával ragadta mindkettőt. Emil apja, a falu pópája ekkor ezt mondta fiának: Emil, amit te láttál, az jel volt, az a kisleány elrepült a varázsszőnyeggel. Mint *Az Ezeregyéjszaka meséinek* hősei vagy éppen Salamon király katonái. Mindez azt jelenti, szülőfaludtól messze fog repíteni az élet, és mesés, sőt mágikus dolgokat fogsz megismerni. Emil néha arra gondolt gyermekkorában, lehet, hogy a gyertyaöntő lánya egyszer visszajön majd érte, és magával viszi a repülő szőnyegen. Hová? Azt nem tudta. A mesék birodalmába talán. Oda, ahol a nyárfa körtét terem, a rekettye pedig ibolyát, ahol a farkasok és a bárányok egymás nyakába borulnak, megcsókolják egymást és testvérekké lesznek, ahol a bolha lábára vasból készítenek patkót, s ahol, ha az ember csodára vágyik, csak felugrik az égig, hogy mesét hozzon. Ám ahogy egyre nagyobb lett, már egyre kevésbé hitt a jelben. Illetve hitt a jelben, csak másképp értelmezte, mint egykor az apja. Hogy az a rășinari-i régi, rozoga híd leszakadt, később már azt jelentette számára, vigyázz minden román építménnyel: a híd leomlik, a torony eldől, a tetőről lefújja a szél a cserepet. Jobb az óvatosság! A román jobb juhásznak, mint kőművesnek!

Szóval egy ideig tanácstalanul ácsorgott Emil a Someș-híd előtt – talán a varázsszőnyegre várt –, majd hirtelen ötlettől vezérelve balra fordult, és a Strada Dacia legelejen betért egy zajos vendéglőbe, melynek kerthelyiségéből a Someș vashídjára és a Palatul Szeki tornyokkal díszített neogótikus épületére lehetett látni. A pincér a kapuban köszöntötte, és a kerthelyiségbe kísért egy kétszemélyes asztalhoz, románul és magyarul is megkérdezte, tanár úr, lesz-e partnere, vár-e még valakit. Emil nem válaszolt, ezt a fakírvékonyságú és artistabajszú pincér nemnek vette. Szóval egyedül fog vacsorázni. Ismerte Emil fajtáját, ő az a vendég, gondolta a pincér, aki nem ereszkedik le egy alantas felszolgálóhoz, inkább rábízta magát, hozzon, amit akar, csak ne kelljen vele szóba állnia. A pincér előbb fél liter bort vitt Emil asztalához, aztán faszépen sült flekkent krumplival, muzsdéjjal, mustárral és paradicsomsalátával, végül vargabélest. Emil jó étvágyal falta be a vacsorát, korán reggel, a bucurești-i vasúti vendéglő talponálló részében evett utoljára, akkor is csak egy csésze forró ciorbă de burtăt. Mikor a

bora elfogyott, a pincér hozott egy újabb üveggel. Lassan megtelt a vendéglő. Ricsaj, lárma, nyüzsgés. Jöttek és mentek, egyesek átültek egyik asztaltól a másikhoz, ha ismerősre találtak, mindenkinek járt a szája: vagy mert rágott, vagy mert beszélt. Zajlik az élet, gondolta Emil, és ők, a magyarok élvezik az életet, legalábbis ők ezt hiszik életnek, ezt a cifra hangyabolyt, ezt a zsíros szümposziont, ezt a murcis létfelejtést, és közben nem is sejtik, hogy az élet valójában egészen más: percről percre zajló szétesés, egyhangúan kialakuló fény, értelmetlen bomlás, unalmas felszívódás az éjszakában.

És akkor megjöttek a cigányok! Héttagú fekete banda, alig fértek be a kerthe-lyiségbe azzal a sok hangszerrel. A pincér pálinkával kínálta őket, gyorsan mind lehúztak egy-egy stampedlit, azzal rázendítettek. Nem sokra rá mindenki énekelni kezdett, bankókat gyűrték a húrok közé, némelyek felálltak és tapsoltak vagy táncoltak. A pincér alig bírta hordani a sört meg a bort. Az utolsó ítéletkor a magyaroknak csak egy cigánybandát kell küldeniük, és magyarázat nélkül beviszik őket a Paradicsomba, gondolta Emil. A magyar zene tömény szomorúság. Biológiai melankólia. A vér unalma. Túl sok vér van a magyar szellemenben ahhoz, hogy Magyarország más legyen, mint lélek. A magyarok gondolati téren nem mutattak fel soha semmit, a kultúrába nem vittek stílust. A magyarok nem azért telepedtek le a pannon síkságon, hogy gondolkozzanak, hanem azért, hogy énekeljenek és igyanak. És ez sikerült. Csinálhattak volna történelmet, de végül nem csináltak. Csak városokat és multságokat csináltak. A Nyugatot soha nem értették, katolicizmusuk turanizmus maradt. A magyar politikai érzék teljes hiányában a világ egyik legmesterségesebb államalakulatát hozta létre. Együttműködtek az osztrákokkal, mivel ezek léte sem bírt érvényes értelemmel. A román nép természetesebb a történelemben. Ha a magyarok életfeltételei közepette éltünk volna, kétségtelen, többet alkottunk volna. Senki nem mossa le a szégyent, hogy ezer éven át a magyarok alávetettek minket.

Valaki földhöz vágta a poharát, és ez ragadós lett, egyre többen hajigálták a falnak meg a padlónak a poharukat. „Sose halunk meg!” – kiáltották. „Eccer élünk!” A pincérnek szava sem volt, intett az egyik pikolónak, aki máris érkezett a lapáttal és a seprűvel. A végén már nem is énekeltek, valósággal bőgtek. Bőgtek és ordítottak. „Beugrok a nagybőgőbe!” – kiabálták. Félő volt, hogy tényleg beugranak. Ettől láthatóan a cigányok is tartottak. A magyarok őrzik nomád őstöneiket, gondolta Emil, a magyar siránkozások forrása az ösztön szomorúsága. Ez az utolsó nép, amely még tud sírni. Az üvöltés fejezi ki a térrel szembeni kétségbeesést. Ha az ember egyedül van a pusztán, az üvöltés az egyetlen válasz a hatalmasság kísértésére.

A pincér és a tanulók egyre csak hordták ki a konyhából a tálakat. Flekken, kolbász, hurka, töltött káposzta... A magyar conquistador nép, gondolta Emil, amely odáig jutott, hogy disznókat hizlal. Példátlanul félrecsúsztak.

Emil asztalához váratlanul egy hölgy ült, és azonnal intett a pincérnek, hozzon neki poharat. A pincér rögvest hozta is, mintha előre fel lett volna készülve erre a fejleményre. A hölgy mosolygott és töltött magának. Nem beszélt, és ezt mindennél többre értékelte Emil. Mit terjesztett el Magyarország szerte a világon? – tette fel magának a kérdést. Cigányokat és nőket, adta meg a választ. És románokat, akik félnek a magyaroktól.

A hölgy haja szőke volt, talán festett, gondolta Emil, olcsó parfümilletot árasztott, kék szemében igazi magyar fájdalom ült. Legalábbis Emil ezt látta ebben a szempárban. Ruhája elegáns, de kissé viseltes, mintha csak ez az egy ruhája lenne. Vállára, nyakára vetett boája kissé ízléstelen. Egyik cigarettát szívta a másik után, a rúzsos csikkeket égve dobta a hamutálba. Emilt a hölgy ajka Maria Tănase csókos szájára emlékeztette, akit nemrégiben hallott énekelni egy fővárosi jazz klubban. „Cine iubește și lasă / Dumnezeu să-i dea pedeapsă...” A hölgy néha intett a pincérnek, hozzon még egy üveg bort. Éjfélkor a vendégek abbahagyták a mulatást, és mind felálltak, a cigányok a magyar *Himnusz*t játszották. Az emberek szeme könnyes lett. „Bal sors akit régen tép...” Magyarország tökéletesen megérdemli a sorsát, gondolta Emil. Megérdemelte, hogy még a méltányosnál is több területet veszítsen el. Már csak azokért a végtelenül szívszaggató irredenta dallamokért is, amelyekkel sohasem fog semmit visszahódítani.

Emil – a többiekhez hasonlóan – felállt, bár nem énekelt. Ismerte a magyar *Himnusz*t, hiszen élete első hét évét az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraként töltötte, de a szöveget nem tudta. Mikor a könnyes éneklésnek vége lett, folytatódott a mulatás, a cigányok újra rákezdték, a pincér és a pikolók újabb flekkeneket és újabb borokat szállítottak az asztalokhoz. A hölgy most felállt, szelíden felsegítette székéből Emilt, belé karolt és elindultak. Mintha csak házaspár lennének. Emil néhány nagyobb bankót dobott az asztalra, kifelé a pincér meghajolt előtte. Szolgák ezek, barbár szolgák, gondolta Emil, vérükben van a szolgaság. Ezer évig játszották az urat, de mégis szolgák maradtak. És mi ezeknek a szolgáknak voltunk a szolgáik. Minő szégyen! De ha megváltjuk Romániát, ha képesek leszünk az ugrásra, akkor a magyarok a mi szolgáink lesznek. Márpedig Románia történelmi spirálja egyre csak emelkedni fog! Eddig csúszómászók voltunk, ezentúl felemelkedünk a világ szemében, hogy megtudjuk, nemcsak Románia van a világon, hanem a világ is Romániában. Ebben az országban csak a terror, a brutalitás és a határtalan nyugtalanság képes a változásra. Minden románt le kellene tartóztatni és véresre verni, csak így lehet rávenni egy felületes népet a történelemalkotásra.

Áthaladtak a hídon. Így, hogy a hölgy belé karolt, Emilnek tökéletesen elmúlt a hídfélelme, és magabiztosan lépkedett a Someș fölött, persze, ez köszönhető volt az elfogyasztott bornak is. Az utóbbi években három berlini pszichológus sem bírt ezzel a gephyrophobiával, és most – íme! – ripsz-ropsz elmúlt. Emil arra gondolt, a jeles német professzorok bizonyosan sok mindent tudnak, de azt valószínűleg nem is sejtik, hogy a transilvaniai királyleányka és a magyar kurva – együttesen – milyen áldásos hatással lehet a lelki bajokra. A Calea Regele Ferdinandon a Piața Unirii-ig mentek. Mikor Emil megpillantotta a főter közepén Matei Corvin monumentális és fekete és kivilágított lovas szobrát, arra gondolt, ez volt az utolsó magyar, aki történelmet csinált. Igaz, a nagyapja, Serba fia, Vajk még „oláh” volt, vagyis a Kárpátokon túlról érkezett. De még ennek a Matei vajdának is kellett egy román kanárimadár a díszes aranykalickájába! Mikor Emil Budapesten járt, a budai Várban megmutatták neki, a *románnak* Vlad Țepeș-Drăculea egykori börtönét, a Vörös Sün fogadót, az első emeleti ablakok félköríves homlokmezejében denevérszárnydíszek és az udvaron gótikus vasrácsok. Matei megirigyelte Muntenia fejedelmének szinte példátlan bátorságát, határo-

zottságát és keménykezűségét, törökverő érdemeit, hadseregteremtő erőfeszítéseit, vezéri képességeit, hogy központosítani tudta államhatalmát, hogy megbolázta a szemtelen szászokat, hogy viszonylagos függetlenséget szerzett országának, ezért előbb elárulta hű vazallusát, majd megfosztotta trónjától és fogságba vetette. Így elmaradt a történelmi ugrás, elakadt a spirál. Pedig minden adott volt, hogy a román nép nagygyá legyen. III. Vlad nem ördög volt, hanem sárkány (az apja után), és mindent megtett, hogy felemelje nemzetét, megalapította és központtá tette București várát, ám végül jött ez a hollós magyar, és beléköpött a román levesbe. Szokás szerint. Aztán ez a Matei, aki fantasztikus propagandista volt ám, talán még Goebbels miniszternél is tehetségesebb és kiválóbb, elhitette Európa művelt népeivel, hogy ő a fényes „igazságos”, Dracula meg a kegyetlen „karóbahúzó”. Azóta is így élünk a világ képzeletében: sötétben bujkáló, félig denevér, félig ember hegyi románokként, akik vacsora előtt karóba húznak néhány kövér és rózsaszín bőrű szász anyát, persze a szőke, kékszemű gyermekével együtt – mintegy előételként, azután főételnek kiszívják az elkóborolt derék magyarok véré a nyakukból.

Emil és a hölgy a Primăriénél jobbra fordultak, aztán balra a Strada Universității-ba, majd végül megint jobbra a macskaköves, szűk kuplerájutcába, a Florilorba. Miután beléptek a várfaltól második ház ódon kapuján, a portán maga a mádám fogadta őket mosolyogva. A töltött galamb alkatú, göndör, vörös parókat viselő, szinte férfiasan határozott modorú, meghatározhatatlan korú asszony szipkából szívta a cigarettát. A lábánál vajszerű mopszli hevert, de olyan némán és mozdulatlanul, hogy Emil azt sejtette, az eb valójában régen halott, porhüvelyre pedig a taxidermia mestere által lett tetszélővé varázsolva. A mádám nyakában hosszú ezüstláncon cvikker lógott. Kezét nyújtotta és rekedt hangján azt mondta: Részegh Aurelia kisasszony vagyok. Ennek a patinás műintézmények az igazgatónöje. Üdvözlöm a tanár urat a régi Gerendásban! Még nem volt szerencsénk önhöz, ebben biztos vagyok, én ugyanis mindenkire emlékszem, aki 1906 óta betette a lábát ebbe a házba. Minden egyes arc ide van bevésve nekem, és a mádám a mutatóujjával a halántékára mutatott. A művelt emberek szokták ismerni ezt a helyet az irodalomból, folytatta Aurelia feltartóztathatatlanul, Hunyady Sándor, a felejthetetlen Margit művésznő zseniális fia – ki természetesen itt született városunkban, félkézről zsidó, ugye, de erre most legyintsünk, kit érdekel, én meg félkézről örmény vagyok – így kezdi leghíresebb novelláját: „Az ezerkilencszázas évek elején, mély békében történt, Kolozsváron, hogy egy Kelepei nevű másodéves bölcsész, a »Gerendás«-nak keresztelt, Buza uccai nyilvánosházban aludt.” De nem csak, hogy itt aludt, ide is költözött. Beköltözött hozzánk a kupiba. Most képzelje el! Én akkor még persze nem voltam „mutter”, friss hús voltam itt, egy lány csupán a sok közül. Ebbe a gyönyörű Sándorkába én egykor olyan szerelmes voltam, hogy kétszer is megpróbáltam veronállal kiirtani magamat miatta. Nem sikerült. Pedig a Kelepei se volt csúnya! Nekem elhiheti. Miatta Darinka vágta fel az ereit zsilettel. Neki sikerült. Kanáriszőke, pisze kis lány volt, vasággal együtt ötven kiló, de úgy spriccolt belőle a forró vér órákig, mintha egy lovat vagy egy ökröt vágta volna le, még a doktor se tudta elállítani. Istenem, a régi szép idők, ugye! A leggyönyörűbb, legédesebb, legzüllöttebb fiúk mindig is ide jártak, kérem, meg kellett őket za-

bálni, beléjük kellett halni! Maga se bűnronda, tanár úr, legyen óvatos, vigyázzon, hogy a Zsuzsika magába ne zúgjon. Pontosan az ilyen kis falatnyi fiúkat szereti bárgyú tekintettel, maga a zsánere. Kelepei egyébként most főszerkesztő és pesti lapokba ír tárcákat. Egy jegyzett valaki! Tegeződik a Babits Mihállyal. A Majális utcán lakik az anyjával a Charité Szanatórium mellett, de megvan a házuk Brassóban is. Még mindig jóképű ám, pedig már elmúlt ötven. Egy tisztos ószes halánték. Volt, hogy interjút készített egy vámpírral, senki nem hitte el, persze, hogy nem, de mégis, annyi újság sose fogyott még ebben a városban, mint akkor! Pulitzer-díjat kapott, hívták New Yorkba, de ő nem ment. Itt élned, halnod kell, mondta. Majd rágyússz, mondtam neki én. Mer jár ide. Általában csak a vak zongoristát hallgatja a szalonban, de még mindig jár.

Mikor a mádám látta, hogy abból, amit mondott, Emil árva szót sem értett, abbahagyta a csacsogást, és – kicsit csalódottan – egy román nyelvű ártáblát mutatott neki. Emil reggelig kifizette a szobát, majd a mádám jó szórakozást kívánt, végül borzalmas román kiejtésével hozzátette: a lány tiszteletdíját majd a lánynyal rendezze a tanár úr, ez a maguk dolga, ebbe én nem szólok bele. Miközben Emil a hölgygel az emeletre lépcsőzött, arra gondolt, a magyarok román kiejtése borzasztó bosszú Trianonért. A hölgy régi, nagy rézkulccsal nyitotta a hármasszámú szoba ajtaját, majd mutatta Emilnek, lépjen be bátran, megérkeztek. Úgy tűnt, a hölgy nemcsak munkára használja a szobát, hanem itt is lakik, legalábbis erről árulkodtak a személyes holmik: a nyitott szekrényben a ruhák, vulkánfíber bőrrönd, háziköntös, könyvek. Tálcán bögre és kistányér, a tányéron szalámihéjak, morzsa és megbarnult almacsutka. A kissé nedves falon egy ikon másolata lógott: Saul és Jézus találkozása a damaszkuszi úton. Zsidók és keresztények, gondolta Emil mérgesen, kétezer éves félreértés. Az éjjeliszekrényen Ady-kötet hevert, Emil ismerte Adyt, azt gondolta róla, használható messiás volt, a magyarok balszerencséje, hogy nem vették komolyan. Azt hitték róla, csak egy zseniális boros bohóc, pedig küldte a megoldást. Akinek van füle a hallásra, hallja. A magyarok a fülük botját se mozdították, fületlennek bizonyultak, pórul is jártak. Emil most azt gondolta, Ady nagyjából azt gondolta, mint ő. Most mindegy, hogy Berlin vagy Párizs, majdnem mindegy, hogy jobb vagy bal, csak véreim, történjen már valami, könyörgöm, próbáljatok már felnőni, próbáljatok már kikupálni magatokat, és kilépni ebből a balkáni kisededóvból! Azért ez mégis szép, európai. Egy kurva éjjeliszekrényén verseskötet. A magyarok utolsó menekülési útja: azt hiszik magukról, hogy kulturáltak. Ide bújnak a valóság elől. Ez maradt nekik, valamiféle kultúra Nyugat és Kelet között, amiről azt hiszik, különleges. És még az is lehet, hogy igazuk van. Lehet, hogy kulturáltak, a románoknál biztosan kulturáltabbak. Csakhogy nem tudják, hogy ezzel már nem mennek semmire. A kultúra mára fabatkát sem ér. A kultúra ma már csak tűzijáték a semmi háttere előtt. Forradalmat és háborút csak igazi fegyverekkel lehet nyerni, a petárda a pólyás nemzeteknek való. Románia hamarosan felnőtt ország lesz.

A hölgy közben levetkőzött, anyaszült meztelen testére madármintás pongyolát vett, duzzadt mellei szinte kibuggyantak a ruha alól. Bekapcsolta a rádiót, halk jazz hömpölygött, felbontott egy üveg száraz pezsgőt, és öntött mindkettjüknek. Szépen öntötte, lassan, akkurátusan, látszott, hogy van ebben rutinja.

Emilnek nem sok kedve volt az üzekedéshez, de félt bevallani a hölgynek, hogy ő csak azért vette ki a szobát reggelig, mert valahol ki kell bekkelnie az éjszakát. Igaz ugyan, hogy képtelen aludni, évek óta egy percet sem aludt, de mégsem ülhet reggelig egy kocsmában vagy a parkban egy padon. Gondolta, ha már így alakult, levetkőzik és lefekszik az ágyra. Hanyatt feküdt, a hölgy kicsit matatott a nemi szervével, aztán a szájába vette, jól megcsócsálta, és amikor Emil fallosza kellőképpen megkeményedett, ráhúzta az óvszert, majd gyakorlott mozdulattal beleült a hímtagba. Emilnek eszébe jutott, hogy Casanova úgy hívta az óvszert: „angol lovaglókabát”, mert állítólag Condom doktor, II. Károly angol király orvosa találta fel, ők pedig a kollégiumban „munkazokninak” nevezték. A hölgy a pongyoláját nem vette le, csak kioldotta az övét, rózsaszín mellei hullámoztak Emil szeme előtt. Vajon milyen madarak lehetnek ezek a hölgy pongyoláján? – kérdezte magától Emil. Először valami japán mintának nézte, később sasnak, keselyűnek, sólyomnak, hollónak. Vagy az is lehet, hogy turul? Mindenesetre, ahogy a hölgy lágyan ringatózott rajta, a madarak is vele mozogtak a pongyoláján. Mintha csak egy raj turul szállt volna Emil felé. Bár nem szerepelt mai tervei között, és eleinte talán kedve sem volt hozzá, már élvezte Emil a nemi aktust. Evés közben jön meg az étvágy, gondolta. A hölgy kellemesen hintázott ágyékán, nem sietett sehová, tudta, a férfi reggelig kivette a szobát. Közben pezsgőt ivott és jóságosan mosolygott, akár egy anya. És amit a legjobban kedvelt benne Emil, hogy nem szólt egy szót sem. Hát persze, gondolta Emil, a hölgy pályafutása során már biztosan megtanulta, nem szabad a kuncsaftot faggatni, mert mindnek van egy története, amiről nem szívesen beszél, és ez a történet általában mindig ugyanaz: otthon egy asszony és sok gyerek várja, ő pedig éppen most mulatja el a lakbért. Most ugrik bele a nagybögőbe. Bosszúból az elhibázott életéért. Az ember mindig azokon áll bosszút, akiket szeret. Az a biztos.

Emil úgy érezte magát, mintha a haldokló Rómában lenne. Minden túlrett civilizációban jelen van az elcsökevényesedések teljes skálája, gondolta, az ösztönök elpuhulnak, az örömök kitágulnak, és már nem biológiai szerepüket töltik be. A gyönyör öncéllá, az elnyújtása művészeté válik, az orgazmus visszatartása technikává, a nemiség pedig tudománygá fejlődik. És a túlrett civilizációk, úgy látszik, nemcsak a centrumban haldokolnak, erjednek, rohadnak, de a provinciákban és a perifériákon is. Sőt, lehet, hogy ott még gyorsabban, erősebben is. A gyümölcsnek is előbb lesz penészes a héja, mint a magja. Emilt a hölgy az anyjára emlékeztette, főleg a meleg mosolya, ami felért egy simogatással. Hirtelen látta maga előtt a räşinari-i pópa már nem éppen fiatal feleségét, ahogy éppen rendet csinál a hölgy szekrényében, összehajtogatja a fehérneműket és az ingeket, szemeteskosárba söpri a kistányérról a szalámihéjat és a morzsát, a fali csapnál előblíti a kávécsészt, vállfára akasztja a fia anyagul fotelba dobott nadrágját – és közben diszkrétan nem néz a párzó pár felé. Csak azt súgja halkán, szinte hangtalanul, vannak írók, kisleányok, akik ugyanazt a mondatot írják egész életükben. És ez gond, kérdezte dacosan Emil. Ez csakis a mondatról függ, válaszolt az anya.

Emil mintha édes álomból riadt volna. Valaki kopogott az ajtón. Inkább dörmögött. A hölgy láthatóan ismerte ezt a helyzetet, nem ijedt meg, sőt meglehetősen rutinnal lépett fel. Nyugodt mozdulattal összehúzta mellén a pongyolát, leszállt

Emilről, letette a pezsgős poharat az éjjeliszekrényre, elzárta a rádiót, a haját megigazította a tükör előtt, majd ajtót nyitott. Úgy is mondhatnánk, tökéletesen megőrizte lélekjelenlétét. Két bőrkabátos detektív állt a küszöb mögött, köszöntek, bemutatkoztak. Ön Kesernyés Jánosné, kérdezte a bajszos kövér románul. A hölgy blazírt arckifejezéssel bólintott. A férje öngyilkos lett, a budapesti vonat elé vetette magát. Levelet találtunk nála, önnek van címezve. A nevet alig tudtuk elolvasni, de ez nem csoda, patakokban folyt a vér, a férjét négy darabban szállították a kórházba, mondta a vézna sima arcú szintén románul, zsebéből véráztatta borítékot vett elő, és átadta a hölgynek. Ha elolvasta, öltözzön fel, kérem, velünk jön, azonosítania kell a hullát, mondta végül a bajszos kövér. Nem lesz könnyű, készüljön fel rá lelkiekben, tette hozzá még. A detektívek becsukták az ajtót, és kint vártak a hölgyre. Emil mindeközben mozdulni se volt képes, az ijedségtől megmerevedett, mint a kutya, akit megzavarnak bagzás közben. Gyermeckora óta rettegett minden hivatalos embertől: csendőrtől, katonától, vámőrtől, hivatalnoktól és az összes többitől. Ha csak útlevelért vagy egy közönséges igazolásért be kellett mennie bármilyen hivatalba, hetekig reszketett előtte. Most mozdulatlanul és meztelenül, álló hímtaggal feküdt a hátán, furcsa látvány volt, de vele momentán senki nem foglalkozott. A hölgy kibontotta a borítékot, gyorsan elolvasta a levelet, majd leült a vasrácsos franciaágy szélére, kirántotta az éjjeliszekrény fiókját, onnan elővett egy kis fekete revolvert, a csövével gyorsan a szájába dugta, és azonnal meghúzta a ravaszt. Mikor a rendőrök benyitottak a szobába, a következő látvány fogadta őket: a hölgy az ágyon feküdt, a feje szinte felrobbant, az arca felismerhetetlenné vált vagy inkább jórészt eltűnt. Mellette hevert Emil meztelenül, álló hímtaggal, teste csupa vér és agyvelő. Úgy festett, mintha egy lábosnyi csontos birkapörkölttel öntötték volna le. Maga egyelőre nem hagyhatja el a házat, maradjon itt, és várjon meg minket, fel kell vennünk a tanúvallomását, hamarosan visszajövünk az orvossal és a hullaszállítókkal, mondta a vékony detektív, és elviharzottak.

Emilnek eszébe se jutott elhagyni a házat, mert pillanatnyilag mozdulni se volt képes, mintha kőszoborrá változott volna, olyan merevek lettek a tagjai. Boldog volt, hogy tegnap este nem hívta fel a nővérét, és nem mondott neki semmi konkrétat. Megint igaza lett. Ki tudja, mikor fog elindulni? Honnan? Ki tudja, mikor fog megérkezni? Hová? Mindig közbejöhét valami. És mindig közbe is jön valami. Az élet egy nagy közbejövés. Aztán a herderi jóslatra gondolt, a német költő-filozófusra, aki a magyarok végét vizionálta még a XVIII. században. Megállapította, hogy ugyan még csak alig néhány órája tartózkodik ebben a magyar városban, de máris két magyar öngyilkosságot is látott. Az tény, gondolta, hogy a magyar nem egy ijedős fajta, van vér a pucájukban! Nem félnek ezek se a lihegő mozdonytól, se a süvítő golyótól! Mintha a halál csak egy tüsszentés vagy egy ásitás lenne. Ha a magyarok ilyen tempóban pusztítják magukat, akkor még a végén Herdernek lesz igaza! Később Emil azt gondolta, hogy aki még sohasem gondolkodott el önmaga megsemmisítésén, aki még soha nem érzett magában indítást, hogy a kötél, a golyó, a mérreg vagy a tenger segítségéhez forduljon, az nem több ocsmány gályarabnál, a kozmikus tetemen araszoló féregnél. Ez a világ elvehet tőlünk mindent, megtilthat mindent, de senkinek sem áll hatalmában meggátolni, hogy eltöröljük magunkat a föld színéről. Ez az egyetlen sza-

badságunk, ez teszi – ha nem is túlságosan, de azért némiképpen elviselhetővé az életet. Ez nem is rossz, gondolta most, ezt fel kéne írnom egy cetlire, mert ez még talán jó lehet valahová. Percekbe telt, míg egyáltalán meg tudott mozdulni. A dohányzóasztalon egy *Ellenzék* hevert címlappal lefelé. Az utolsó oldalon helyet kapó *Lapzárta* rovat első címe ez volt: *Hitler ajándéka Horthy magyar kormányzónak* – egyelőre még csak egy nyolchengeres Mercedes-Benz gépkocsival lepte meg Adolf Miklóst. Emil a kabátja zsebéből ceruzacsonkot kotort elő, az újság utolsó lapjának széléből pedig kutyanyelvet tépett magának, majd lejegyezte apró betűkkel a „kozmosz tetemen araszoló féregről” szóló okfejtését. Maga is meglepődött azon, hogy mindezt franciául vetette papírra. Eddig alig tudtam franciául! Most, hogy leírta, amit gondolt, megkönnyebbült. Nem csoda, gondolta Emil, hiszen ami kifejezést nyer, az elveszti intenzitását, így elviselhetővé jelentéktelenedik.

Befészkelte magát a kopott, mély, puha fotelbe. Csak várt és várt és várt, de nem jött senki. Se a detektívek, se az orvos, se a hullaszállítók. Se a Kaszás a lélekért. Végül is ráérnek, ez a hölgy már igazán nem szalad el, gondolta. Kellemes unalomba süppedt. Így kéne élni, egy fotelban elnyúlva, akár egy macska, gondolta. Aztán sokáig nem gondolt semmire. Órák múlva ránézett a hölgy vekkerére, mely az éjjeliszekrényen, az Ady-kötet mellett állt, és az jutott eszébe, hogy aki még soha nem látott hajnali ötkor bordélyt, az elképzelné sem tudja, miféle unalom felé halad bolygónk. Azzal elaludt. Mélyen és meztelenül, évek óta először. Negyed hat volt, odakünn, a Grădina Bărneșului fölött már kúszott felfelé a napkorong. Emil Párizsról álmodott. A hajnali napsütésben ragyogó Rue l'Odéonon biciklizett a forgalommal szemben, mikor hirtelen erős faggyúszagot érzett. Felpillantott, és meglátta Anișoarát, a rășinari-i gyertyaöntő lányát a keleti mintás varázsszőnyegen. A fruska nem volt éppen jó bőrben, ami nem csoda, majdnem húsz éve meghalt már. Sajnálom, el kell felejtened, Emilke, nincs mese, súgta Anișoara a szőnyegen ülve, csak a semmi van. És ez a semmi nem pusztá jelképe a létezésnek, mon ami, ez maga a létezés. Ez a minden.

A jó öreg neonfények

Egész életemben csaló voltam. Ezt túlzás nélkül mondom. Jóformán mást sem csináltam, mint igyekeztem jó benyomást kelteni magamról. Leginkább azért, hogy mások kedveljenek vagy csodáljanak. Ennél talán kissé bonyolultabb a dolog. De végső soron a lényeg az volt, hogy kedveljenek, hogy szeressenek. Hogy csodáljanak, elismerjenek, tapsoljanak, vagy ilyesmi. Érted, mit akarok mondani. A sulijól ment, de ott mélyen, legbelül az egésznek nem a tanulás vagy a fejlődés volt a célja, hanem hogy jól csináljam, jó jegyeket kapjak, bekerüljek a sportcsapatba, jól teljesítsek. Hogy kitűnő legyen a bizonyítványom, vagy hogy megszerezsem a kiválósági jelvényt, amivel majd felvághatok mások előtt. De soha nem élveztem igazán, mert mindig attól rettegettem, hogy nem leszek elég jó. A félelem hajtott, hogy keményen dolgozzak, így végül mindig megszereztem, amit akartam. De amint én kaptam a legjobb jegyet, vagy bekerültem az All Citybe, vagy Angela Mead megengedte, hogy megfogjam a mellét, már nem is éreztem semmit, talán egyedül szorongást, hogy nem leszek képes újra megszerezni. A következő dolgot, amire éppen vágytam. Emlékszem, amikor lent voltam Angela Meaddal az alagsorban, a szoba kanapéján, és elértem, hogy engedje, hogy a blúza alá nyúljak, és még csak nem is éreztem rendesen a mellek puha elevenségét, vagy bármit, mert másra sem tudtam gondolni, mint hogy „én vagyok az a srác, akinek Mead engedte, hogy a mellét fogdossa”. Ez utólag olyan lehangoló. Még felsős voltam. Egy igazán nagylelkű, csendes, magabazárkózó, figyelmes lány volt – most állatorvos, van saját rendelője, és én még csak nem is ismertem őt igazán, hisz nem láttam mást belőle, csak azt, ki lehetek én az ő szemében, egy pompomlányéban, aki abban az évben alighanem a második vagy harmadik volt a legvonzóbb általános iskolás lányok közül. Sokkal több volt ennél, túl minden kamaszkori rangsoroláson és népszerűségi szarságon, de én mégsem engedtem, hogy több legyen, vagy hogy többnek lássam, bár igen jó színben tűntem fel, mint akivel mélyrehatóan lehet társalogni, és aki igazán szerette volna érteni és megismerni, hogy ki is ő legbelül.

Később volt részem terápiában, kipróbáltam az analízist, mint majdnem mindenki akkoriban, aki a húszas évei vége felé járt és keresett egy kis pénzt, vagy volt családja, bármije, amiről azt hitte, szüksége van és mégsem érezte, hogy boldog lenne. Sok ismerősöm próbálta. Nem nagyon működött, bár úgy tűnt,

David Foster Wallace (1962–2008) prózaíró, esszéista, a kultikus *Infinite Jest* (1996) című nagyregegyén szerzője. Jelen elbeszélés *Good Old Neon* címen, a szerző harmadik és egyben utolsó novellás-gyűjteményében, az *Oblivion: Stories* (2004) kötetben jelent meg, melynek elkészülte egybeesett a befejezetlen regényének (*The Pale King*) írásával. Az *Oblivion* novelláiban is meghatározó szerepet játszik Wallace sajátosan többrétegű elbeszélésmódja és intellektuális érzékenysége, miközben a fogyasztói létmód és az öntudat visszasságait ábrázolja.

mindenki inkább tudatában van a saját problémáinak, és hasznos fogalmakat meg szokincset nyújtott ahhoz, hogy ne lógjunk ki a sorból, s olyanak hangozunk, s úgy tudjunk egymással beszélni, ahogy az meg van írva. Tudod, miről beszélek. Akkoriban a regionális reklámszakmában dolgoztam Chicagóban, miután, mindössze huszonkilenc éves koromban, egy nagy tanácsadó cég média-vásárlójából kreatív munkatárs lettem, és valóban egy „mindenki kedvence” srác voltam, ahogy mondani szokás, nagyratörő, és mégsem voltam boldog, bármit jelentsen is a *boldogság*, de ezt persze nem mondtam senkinek, hisz akkora közhely – „Tears of a Clown”, „Richard Cory” stb. –, és a fontos emberek köre, akiket, úgy tűnt, többre tartok, ennél sokkal lenézőbb volt a klisékkel szemben, ferde szemmel és hűvös megvetéssel illették volna, és persze folyton igyekeztem elhítni velük, hogy magam is fásult és közönyös vagyok, állandóan ásitottam, a körmeimet néztem és olyanokat mondtam, mint hogy „a *Boldog vagyok?* egyike azon kérdéseknek, amiket ha felteszel, többnyire már meg is válaszoltad őket”, stb. Annyi időt és energiát fektettem abba, hogy egy bizonyos benyomást keltsék, hogy elismerést vagy elfogadást nyerjek, hogy aztán már semmit sem éreztem az egészségtől, mert ennek semmi köze nem volt ahhoz, hogy belül ki is voltam valójában, és undorodtam magamtól, amiért folyton ilyen csaló vagyok, de úgy tűnt, mi sem használ ellene. Íme hát néhány a különféle dolgok közül, amikkel próbálkoztam: keleti parti időzóna, tízváltós bringával eltekerni Új-Skóciába és vissza, hipnózis, kokain, gerincmasszázs, csatlakozni egy karizmatikus gyülekezethez, kocogás, közjóért végzett önkéntes munka az Ad Council számára, meditációs kurzus, szabadkőművesek, pszichoanalízis, a Landmark Forum tréningje, *A csodák tanítása*, jobb agyféltekés rajz workshop, cölibátus, régi Corvette vásárlása és hobbiszintű felújítása, valamint megpróbálni két hónapig egyhuzamban minden éjszaka más lánnyal lefeküdni (összesen harminchatot sikerült megszereznem a hatvanegyből, na meg a klamídiát, amiről a barátaimnak is meséltem, úgy téve, mintha szegyenkeznék miatta, de titokban azt vártam, hogy a legtöbbjüket lenyűgözze a dolog – ami a rovásomra tett viccelődő megjegyzések leple alatt, azt hiszem, sikerült is –, mégis ettől a két hónaptól javarészt csak üresnek és szexuális ragadozónak éreztem magam, plusz irtó keveset aludtam és egy roncs voltam a munkában – a kokainnal is ekkoriban próbálkoztam). Egyébként tudom, hogy ez a rész unalmas és jó eséllyel téged is unat, de jóval érdekesebb lesz, amikor elérek ahhoz a részhez, ahol megölöm magam, és felfedezem, mi történik rögtön azután, hogy valaki meghal. Ami a listát illeti, a pszichoanalízis nagyjából az utolsó dolog volt, amit kipróbáltam.

A pszichoanalitikus, akihez jártam, okés volt, egy nagy, szelíd, idősebb fickó, hatalmas vörös bajusszal, amolyan kellemesen közvetlen alak. Nem vagyok benne biztos, hogy jól emlékszem rá, abból az időből, amikor még élt. Elég jó hallgatóság volt, érdeklődőnek és együttérzőnek tűnt, jóllehet kissé távolságtartó módon. Először azt gyanítottam, hogy nem kedvel, vagy hogy nyugtalan a jelenlétben. Nem hinném, hogy olyan páciensekhez szokott volna, akik már eleve tudatában voltak a valódi problémáiknak. Előszeretettel nyomatta a tablettákat is. Vonakodtam az antidepresszánsok használatától, egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy azért szedjek gyógyszert, hogy kevésbé legyek szélhámós. Még ha működne is, honnan tudhatnám, hogy én vagyok, vagy a tabletták? – tettem fel

a kérdést. Ekkorra már jól tudtam, hogy csaló vagyok. Tudtam, mi a gond velem. Csakhogy nem tudtam leállni. Emlékszem, talán az első húsz alkalommal, amikor terápiára jártam, úgy tettem, mintha teljesen nyílt és őszinte lennék, de valójában úgyszólván párbajoztam vele, az orránál fogva vezettem, hogy megmutassam, én nem holmi idetévedt páciens vagyok, mint a többi, akiknek fogalmuk sincs, mi a baj velük, vagy akik egyáltalán nincsenek képben önmagukkal. Végeredményben azt próbáltam megmutatni neki, hogy én legalább annyira okos vagyok, mint ő, és hogy nem sok mindenre fog rájönni velem kapcsolatban, amire én magam már ne jöttem volna rá, vagy amit ne látnék. És mégis, segítségre volt szükségem, és azért is voltam ott, hogy megkapjam. Az analízis ötödik vagy hatodik hónapjáig még csak el sem mondtam neki, mennyire boldogtalan voltam, mert nem akartam egy újabb nyafogós, öntelt úgazdag csávónak tűnni, bár úgy hiszem, ekkor már valahol tudatában voltam annak, hogy mélyen legbelül tényleg az vagyok.

Már az elején az tetszett a leginkább a terapeutában, hogy a rendelője kész káosz volt. Mindenhol könyvek meg papírok hevertek, és legtöbbször úgy kellett lepakolnia a székről, hogy le tudjak ülni. Kanapé nem volt, egyszerű székben ültem, ő pedig szemben velem az öreg és ütött-kopott forgószékében, amelynek támlájához egy ilyen nagy, golyókból felfűzött, téglalap alakú vagy köpenyszerű üléshez volt rögzítve, olyasmi, amit a taxisok szoktak az üléseikre tenni. Ez is olyan dolog volt, amit szimpatikusnak találtam, az íróasztali székét és a tényt, hogy túl kicsi volt számára (elég nagydarab volt), így aztán szinte görnyedten kellett ülnie, és a talpa a padlóhoz simult, vagy azt, amikor a kezét néha a tarkójára tette és egészen hátradőlt annyira, hogy amint visszahajolt, a szék támlája borzalmasan nyikorogni kezdett. Mindig van valami lekezelő vagy kissé leereszkedő magatartás abban, amikor valaki keresztbe tett lábbal beszél hozzád, és a széke ezt nem engedte meg neki – ha egyszer is keresztbe tette volna a lábát, a térde az álla magasságában lett volna. És mégsem fogta magát, hogy egy nagyobb vagy szebb széket vegyen az íróasztalához, és arra sem vette a fáradságot, hogy megolajozza az illesztés rugóit, hogy a háttámla ne nyikorogjon olyan hangosan, amiről tudom, hogy a falra másznék, ha az én széke lenne, és az egész napot abban kellene töltenem. Mindezt szinte azonnal észrevettem. A kis szobát áthatotta a pipadohány egyébként kellemes szaga, azonkívül Dr. Gustafson soha nem jegyzetelt vagy válaszolt mindenre kérdéssel, vagy reagált ezekhez hasonló tipikus pszichoanalista dolgokkal, amitől az egész terápia, ha segít rajtam, ha nem, elviselhetetlen lett volna. Ez az összhatás egy szerethető, szertelen, laza fickó benyomását keltette, és a dolgok ott nála valóban jobbra fordultak, miután rájöttem, hogy valószínűleg semmit sem tesz majd annak érdekében, hogy felhagyjak a vele való párbajozgatással, azzal, hogy a kérdéseit előre megjósolom, csak hogy felvágjak a kész válaszokkal – azt a hatvanöt dollárt így is, úgy is megkapja –, majd végül bevallom, hogy elidegenedettnek és szélhámosnak érzem magam (nyilván a belvárosi műszót kellett használnom, de ettől ez még igaz), hogy teljesen boldogtalan vagyok, s hogy kezdem belátni, ez már életem végéig így is marad. Elmondtam neki, hogy ezért a szélhámosságért én senkit sem hibáztatok. Örökre fogadtak, de még csecsemőként, és a nevelőszüleim jobbak és rendesebbek voltak, mint a legtöbb biológiai szülő, akit ismertem, és soha

nem kiabáltak velem, nem bántalmaztak, nem erőltették, hogy elérjem a baseball áhított 400-as ütésátlagát, vagy hasonló, és még egy második jelzőloghitelt is felvettek, hogy elit egyetemre küldhessenek, holott ösztöndíjjal bekerülhettem volna a Wisconsin-Eau Claire-be stb. Soha senki nem ártott nekem, minden problémámnak én magam voltam az oka. Szélhámos voltam, és saját hibámból voltam magányos (rögtön hegyezni kezdte a fülét a *hiba* szó hallatán, ami elég súlyos fogalom), mert annyira hamis és egoista voltam, hogy mindent annak fényében éltem meg, hogy az miként befolyásolja az emberek rólam alkotott képét, és hogy mit kell tennem ahhoz, hogy olyan benyomást keltsek bennük, amilyet szeretnék. Elmondtam, hogy tudom, mi a probléma velem, csak azt nem, hogyan oldhatnám meg. Azt is bevallottam Dr. Gustafsonnak, hogy kezdetben igyekeztem túljárni az eszén, s mindent megtettem, hogy okosnak és tudatosnak lásson, és azt is, hogy már korán rájöttem, hogy ez az egész arcszkodás és játszadozás csak pénz- és időpocsékolás volt, de nem tudtam visszafogni, az egész magától történt. Minderre ő csak elmosolyodott, ekkor láttam először mosolyogni. Nem azt mondom, hogy savanyú lett volna, hogy ne lett volna humorérzéke, nagy vörös és barátságos képe volt, kellően rokonszenves, mégis ez volt az első alkalom, hogy társas emberi lény módjára mosolygott. És mindeközben már láttam, hogy minek tettem ki magam – és persze már mondta is. „Ha jól értelek, – kezdte – arról beszélsz, hogy voltaképpen egy számító, manipulatív ember vagy, aki mindig azt mondja másoknak, amitől azt reméli, hogy majd elismerik, és úgy hiszed, hogy ezáltal az általad kívánt benyomást alakíthatod ki másokban.” Én erre azt válaszoltam, hogy ez talán kissé leegyszerűsítő megfogalmazás, de alapvetően pontos, mire ő azzal folytatta, hogy úgy látja, mindezzel azt akarom mondani, hogy azt érzem, ennek a hamis létmódnak a foglya vagyok, és képtelen vagyok teljesen nyitott lenni és az igazat mondani, attól függetlenül, hogy ettől jónak tűnök mások szemében vagy sem. Kissé lemondóan helyesltem, és azt válaszoltam, hogy úgy tűnik, mintha az agyamnak ez a hamis és számító része mindig is működésben lett volna, mintha folyamatosan sakkoznom kellene mindenkivel, és azon agyalnom, hova is kellene lépnem ahhoz, hogy olyan helyzetbe tereljem őket, amilyenbe szeretném. Erre megkérdezte, hogy sakkoztam-e valaha, mire azt mondtam, hogy még általánosban, de aztán felhagytam vele, mert nem voltam annyira jó, amennyire szerettem volna, és milyen frusztráló az, ha csak annyira lehetsz jó, hogy felfogd, hogy mennyire is kellene jónak lenned ahhoz, hogy igazán jó legyél, de képtelen vagy ezt elérni, stb. Igyekeztem az előadásomat túlzásba vinni abban a hiszemben, hogy elterelhetem a figyelmét a nagy felismerésről és kérdésről, amit, mint erre rájöttem, magamnak készíttettem elő. De ez nem sikerült. Hátradőlt a nyikorgó székében és a hatás kedvéért szünetet tartott, mintha keményen gondolkodna – azt hitte, most majd joggal érezheti úgy, hogy ma tényleg megdolgozott azért a 65 dollárért. Akaratlanul a bajszát kezdte simogatni, ez mindig a hatászünet része volt. Kellően biztos voltam benne, hogy valami olyasmit fogok hallani, hogy „Akkor hát hogyan voltál képes arra, amit épp az imént csináltál?“, vagyis, más szóval, ha tényleg szélhámos volnék, akkor hogyan voltam képes őszintén beszélni a szélhámososságról, vagyis azt gondolhatta, hogy valamiféle logikai ellentmondásba vagy paradoxonba keveredtem. Én pedig belementem a játékba, és alighanem

kissé hülyének tettettem magam, mert azt akartam, hogy folytassa és mondja ki, amire gondol, részben azért, mert még mindig abban reménykedtem, hogy majd valami olyan elmés vagy mélyreható dolgot fog mondani, amire még nem számítottam. Másfelől meg azért, mert kedveltem és mert szimpatikus volt, hogy úgy tűnt, őszintén örül és lelkes, hogy segíthet, közben meg igyekezett profi módjára visszafogni arckifejezését, hogy egyszerű elégedettségnek tűnjön a lelkesedése, az esetem iránti egyszerű szakmai érdeklődésnek, vagy ilyesmi. Nehéz volt nem kedvelni, volt benne valami, amit nagylelkűségnek nevezünk. Ami a rendelőjének dekorációját illeti, a széke mögötti falon két keretes kép lógott, az egyik ez a Wyeth-festmény volt a búzamezővel és a tanya felé kúszó kislánnyal, a másik meg egy Cézanne-csendélet, az asztalon egy tál, benne két almával. (Hogy őszinte legyek, csak azért tudtam, hogy Cézanne, mert egy Art Institute-os poszter volt egy Cézanne-kiállításról szóló felirattal a festmény alatt, ami egy csendélet, s amiben volt valami furán nyugtalanító, mert valami nem stimmel a perspektívával vagy a stílusával, amitől az asztal hajlottnak, az almák pedig már-már szögletesnek tűntek.) A nyomatok nyilvánvalóan azért voltak ott, hogy a terapeuta pácienseinek legyen hova nézniük, mivel a legtöbben szeretnek nézelődni, miközben beszélnek, vagy bámulni a falon lévő dolgokat. Számomra egyébként nem különösebben okozott gondot egyenesen órá nézni, amíg ott tartózkodtam. Volt tehetsége ahhoz, hogy az embert megnyugtassa, ez kétségtelen. Affelől viszont nem voltak illúzióim, hogy ez azt is jelentené, elég tűzerővel és éleslátással bír ahhoz, hogy rajtam is segíteni tudjon.

Van egy alapvető logikai paradoxon, amit én „szélhámós-paradoxon”-nak neveztem el, s amit többé-kevésbé magamtól fedeztem fel, mikor még a főiskolán matematikai logikára jártam. Emlékszem, ez egy nagy egyetemi előadás volt, hetente kétszer egy előadóteremben, a professzor a pódiumon, péntekenként pedig egy kisebb szeminárium, amit egy tanársegéd vezetett, akinek látszólag az egész élete a matematikai logikából állt. (Ráadásul ahhoz, hogy jeles legyél, csak annyit kellett tenned, hogy leülj a megadott tankönyv elé, amit a prof szerkesztett, és bemagold a különféle érvelési módokat, normálformákat és az elsőrendű logikai kvantifikáció axiómáit, tehát a tantárgy maga épp olyan tiszta és mechanikus volt, mint maga a logika, vagyis ha elég időt és energiát fektettél bele, a másik végén kiugrott az ötös. Csak a félév végén jutottunk el az olyan paradoxonokhoz, mint a Berry- és a Russel-paradoxon, és a nemteljességi tétel, de ezek nem kerültek elő a vizsgán.) A szélhámós-paradoxon tehát az, hogy minél több időt és energiát fektetsz abba, hogy mások számára megnyerőnek vagy lenyűgözőnek tűnj, belül annál kevésbé érzed magad annak – egy csaló vagy. És minél inkább csalónak érzed magad, annál keményebben igyekszel lenyűgöző vagy szerethető képet adni magadról, hogy mások rá ne jöjjenek, milyen üres és hamis ember vagy. Logikusan azt gondolnánk, hogy amint egy feltételezhetően intelligens tizenkilenc éves ráeszmél erre a paradoxonra, felhagy a szélhámossággal és megelégszik azzal, hogy önmaga legyen (bármit jelentsen is ez), mert ráébred arra, hogy ez a szemfényvesztés egy végtelen ördögi kör, amely végső soron félelemhez, magányhoz és meghasonuláshoz stb. vezet. De itt jött egy másik, magasabb rendű paradoxon, amelynek még csak formája vagy neve sem volt – nem tudtam mit kezdeni vele. Tizenkilenc évesen az első paradoxon felfedezése egy

csapásra rádöbentett arra, mennyire üres, képmutató ember vagyok, legalábbis attól a ponttól kezdve, hogy én négyévesen hazudtam a nevelőapámnak, amikor megkérdezte, hogy én törtem-e el a tálat, abban a pillanatban rájöttem, hogy ha azt válaszolom neki, hogy én tettem, de mindezt ügyetlenül és valószínűtlen módon „vallom be”, akkor úgysem hinne nekem, ellenkezőleg, azt hinné, hogy a testvérem volt az, Fern, a szüleim vér szerinti lánya, hogy valójában ő törte el az antik Moser-üvegábrát, amit a nevelőanyám a vér szerinti nagyanyjától örökölt, és amiért teljesen odavolt, ráadásul az egész úgy jönne le, hogy én vagyok a jóakaró, rendes mostohatestvér, akit annyira aggaszt, hogy Fern (akit tényleg szerettem) bajba kerülhet, hogy készakarva füllent és magára vállalja a büntetést. Nem tudom ezt jól elmagyarázni. Először is, csak négyéves voltam, és a felismerés nem szavakkal érkezett, ahogy azt az imént előadtam, hanem sokkal inkább érzésekben és asszociációkban, a nevelőszüleim különféle arckifejezései villantak fel a képzeletemben. De pont így, egy szempillantás alatt történt, négyévesen, amikor rájöttem arra, hogyan kelthetek egy bizonyos látszatot azzal, hogy tudom, milyen hatást fog kiváltani a nevelőapámban az, ha valószínűtlenül „bevallom”, hogy megütöttem Fern karját és elloptam a hulahoppkarikáját, majd leszaladtam vele a földszintig, és elkezdtem hulahoppozni az ebédlőben, pont a tálalószekrény mellett, amelyen a nevelőanyám az összes antik porfogóját, üvegből készült díszábrát és szobrocskáját tartotta, miközben Fern, aki a tálikó és a többi régiség miatti aggodalmában, a karjáról és a karikáról teljesen megfélelve utánam szaladt kiáltozva és emlékeztetni próbált, milyen fontos is az a szabály, hogy az étkezőben tilos a játék... Vagyis azáltal, hogy ilyen szándékosan hiteltelen módon hazudtam, valójában bármit elérhettem, amire az egyszerű hazugsággal is képes lettem volna, ráadásul eminensnek és önfeláldozónak tűnhettem, és még a nevelőszüleim is büszkék lehettek, mert mindig örültek annak, ha valamelyik gyerekük valami olyasmit tett, ami jellemre vall, s mert ez egy rájuk nézve előnyös dolog, amitől úgy érezhették, hogy ők formálják a gyerekük jellemét. Mindezt ilyen hosszasan, kapkodva és esetlenül foglalom össze, mert megpróbálom úgy átadni, ahogy emlékszem rá, miként tört rám hirtelen a felismerés, amint felnéztem a nevelőapám nagy, kedves arcára, aki a Moser-tál két nagyobb darabkájával a kezében próbált dühösebbnek látszani, mint amilyen valójában volt. (Mindig is úgy tartotta, hogy az értékesebbjét egy biztonságosabb helyen kellene tárolni, míg a nevelőanyám álláspontja az volt, hogy mi értelme a szép dolgoknak, ha nem olyan helyre tesszük, ahol díszelgethetnek.) Hogy miként jelenhetek meg egy bizonyos módon, s hogy miként érhetem el, hogy egy adott dologra gondoljon – egy szempillantás alatt állt össze bennem. És ne feledjük, még csak négyéves voltam. Még csak azt sem mondhatom, hogy rosszul éreztem volna magam, amikor erre ráéreztem – igazság szerint remekül éreztem magam. Okosnak és nagyszerűnek éreztem magam. Kicsit azt éreztem, mint amikor a kirakóst bámulod, és ott van a kezében az egyik darabka, és nem jössz rá, hogy a kirakós melyik részéhez tartozik, vagy hogy hova illeszkedik, és az üres helyeket pásztázod, és egyszer csak a semmiből, minden logikusnak tűnő magyarázat vagy előzmény nélkül ráérezmesz, hogy ha a darabkát abba a bizonyos irányba fordítod, akkor illeszkedni fog, és így is lesz, és ezt a legjobban talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy ebben a röpké pillanatban

hirtelen azt érzed, hogy miként a kirakós darabja, úgy te is valami sokkalta nagyobb és egyben sokkalta teljesebb egész része vagy. Az egyetlen dolog, amivel nem számoltam, az Fern reakciója volt, amikor a nevelőszüleim kérdőre vonták és megbüntették az üvegtál miatt, majd mikor továbbra is tagadta, hogy ő játszott volna az ebédlőben, még jobban megbüntették, mert az álláspontjuk szerint inkább dühösek és csalódottak a hazugságért, mintsem a tál miatt, ami szerintük egyébként is csak egy materiális dolog, és végső soron jelentéktelen a világ dolgainak nagyobb rendszeréhez képest. (A nevelőszüleim így beszéltek, ők magasabb elveket és értékeket képviseltek, humanisták voltak. A központi eszményük a család minden kötelékére kiterjedő és teljes őszinteség volt, és szülői nézetük szerint a hazugság volt a legrosszabb, a legkiábrándítóbb vétség, amit elkövethettél. Egyébként is hajlamosak voltak Fern-t valamivel szigorúbban fegyelmezni, mint engem, de ez is az értékrendjükhöz tartozott. Gondjuk volt rá, hogy igazságosak legyenek, és hogy úgy érezhessem, éppúgy az ő gyerekük vagyok, mint Fern, hogy maximálisan biztonságban és szeretetben érezhessem magam, és így előfordult, hogy a méltányosság terén a fenyítéssel kissé túllóttek a célon.) Így aztán Fern-t hazugnak hitték, holott nem volt az, és őt ez jobban bánthatta, mint a tényleges büntetés. Ekkor még csak ötéves volt. Szörnyű érzés, ha szélhámosnak tartanak, vagy ha azt hiszed, mások azt gondolják, hogy csaló vagy hazug vagy. Valószínűleg az egyik legrosszabb érzés a világon. Még ha nem is volt erről közvetlen tapasztalatom, biztos vagyok benne, hogy kétszerezsen is szörnyű, amikor tényleg az igazat mondod és mégsem hisznek neked. Nem hinném, hogy Fern valaha is rendesen túltette volna magát ezen az eseten, bár erről mi ketten soha nem beszéltünk, eltekintve attól a rejtélyes megjegyzéstől, amit még gimi alatt, egyszer vitatkozás közben félvállról odavetett, miközben kiviharzott a házból. Ő ilyen klasszikusan problémás kamasz volt – cigi, smink, közepes jegyek, idősebb fiúk stb. –, míg én voltam a család kis kedvence, kitűnő átlaggal, a válogatott csapatban stb. Úgy is mondhatjuk, hogy a felszínen Fernhez képest sokkal jobbnak tűntem és jobban teljesítettem, noha végül összehasonlítva magát, elment főiskolára, és ma már jól megy a sora. Amúgy az egyik legviccesebb ember a világon, meglehetősen szellemes és kifinomult humora van – nagyon bírom. A lényeg, hogy itt kezdődött ez a szélhámosság dolog, de nem mintha a széttört üvegtál lenne az oka vagy az alapja a szélhámosságomnak, vagy mintha ez az eset valami feldolgozatlan gyermekkori trauma lett volna, ami miatt terápiára kellett járnom. Ez a hamis énem mindig is megvolt, ugyanúgy, ahogy a kirakós darabja is tárgyilagos értelemben fontos része a játéknak, még mielőtt tudnád, hova is illeszkedik. Egy ideig foglalkoztatott, talán az egyik vagy másik vér szerinti szülőm is szélhámos lehetett, vagy ezt a hamis gént hordozhatta, amit átörököltem, vagy valami hasonló, de ez sem vezetett sehova, hisz nem tudhattam. Még ha ki is derült volna, min változtat? Ettől még ugyanúgy szélhámos leszek, és ugyanúgy az én boldogtalanságom marad, amit meg kell oldanom.

Még egyszer mondom, tisztában vagyok azzal, hogy kissé körülményesen fogalmazok, de a lényeg, hogy mindez és még sok minden más egy pillanat alatt villant át az agyamon, abban a kis hatásszünetben, amit Dr. Gustafson engedett magának, mielőtt előadta volna a *reductio ad absurdum* típusú érvelését arról, hogy nem lehetek teljesen szélhámos, ha itt és most képes voltam ezt bevallani

neki. Tudom, hogy te magad is éppen olyan jól tudod, milyen gyorsan szállnak a gondolatok és az asszociációk az ember fejében. Lehet, hogy éppen egy kreatív megbeszélés közepén ülsz a munkában, vagy ilyesmi, és abban a kis néma csendben, miközben a többiek átfutják a jegyzeteiket vagy a következő beszámolóra várnak, olyannyira sok dolog zúdul át a fejedben, hogy a teljes megbeszélés idejénél is jóval tovább tartana, ha csak annak a pár másodpercnyi csendnek gondolatáradatát megpróbálnád szavakba önteni. Ez egy újabb paradoxon, hogy az ember életében a legfontosabb érzések és gondolatok közül jó néhány olyan gyorsan villan át az agyán, hogy ez a *gyors* még csak nem is jó szó rá, és hogy ezek látszólag teljesen különböznek vagy kívül állnak a szokványos időrenden, ami szerint élünk, és alig van bármi közülük a szavak egymásutánjából álló folytonos nyelvhez, amit egymás között használunk, hogy könnyen lehet, egy egész életre lenne szükség ahhoz, hogy e pillanatnyi gondolatáradat és kapcsolatrendszer felvillanásának csak egyetlen töredékét is kimondhassuk, stb. – és úgy tűnik, hogy ennek ellenére mégis a nyelvre hagyatkozunk valamennyien (nyilván mondanom sem kell, hogy mindenki a sajátjára), ezzel próbáljuk kölcsönösen megérteni egymást, közben legbelül meg mindenki tudja, hogy az egész egy színjáték, hogy az emberek csak megjátsszák magukat. Ami odabent zajlik, az túl gyors, túl hatalmas és túlságosan összefüggő ahhoz, hogy a szavainkkal többre mehetnénk annál, mint hogy esetenként egy parányi kis részének a körvonalát megrajzoljuk. Egyébként ezeknek a gondolatoknak, emlékeknek, érzelmeknek, felismeréseknek és így tovább a belső agy-sebessége vagy mi, még ennél is gyorsabb akkor, abban a pillanatban, amikor meghalsz – nagyságrendekkel gyorsabb, elképzelhetetlenül gyors –, vagyis abban a tünékeny kis nanoszekundumban, ami a halál és aközött telik el, ami azután jön, vagyis nem áll olyan messze a valóságtól az a közhely, hogy a halál pillanatában az egész életünk lepereg a szemünk előtt – bár ez az *egész életünk* itt valójában nem egy szekvenciális dolog, ahol megszületsz és aztán a bölcsőben fekszel, majd meglesz az első hazafutás stb., végtére is kiderül, az emberek többnyire ezt értik „az egész életem”-en, vagyis pillanatok különálló, kronologikus sorozatát, amit össze-sítenek és az életüknek neveznek. Ez viszont nem ilyen. A legjobban úgy tudnám összefoglalni, hogy minden egyszerre történik, de ez az *egyszerre* nem véges tartamú pillanat, amire az életünk során időként gondolunk, ráadásul, mint kiderült, amit „az életem”-en értünk, még csak meg sem közelíti azt, amire „az életem” kimondásakor valójában gondolunk. A szavak és a kronologikus idő miatt értjük félre mindazt, ami a legelemibb szinten történik. És ugyanakkor a nyelv áll egyedül rendelkezésünkre, hogy megpróbáljuk megérteni, s hogy mássokkal együtt valami nagyot, valami értelmeset és igazat alkossunk, ami megint csak paradoxon. Dr. Gustafson – akivel később újra találkoztam, és megtudtam, hogy szinte semmi köze nem volt ahhoz a nagydarab, komplexusos pasashoz, aki a River Forest-i irodájában a széke üléshezátának dőlve ült, s hogy már akkoriban vastagbélrákja volt, amiről mit sem tudott, csak annyit, hogy a fürdőszobában egy ideje nem érezte jól magát odalent, s hogy ha ez így folytatódik, akkor időpontot fog kér a belgyógyászához – Dr. Gustafson később azt mondta, hogy ez az *egész életem lepereg a szemem előtt* jelenség, amit a véghez kötünk, inkább olyan, mintha egy fehér hullámtörés lennél az óceán felszínén, és csak abban a

pillanatban tudatosulna benned, hogy óceán van körülötted, amint elkezdesz visszahullani a víztömeg felé, és belesimulsz a felszínébe. Amikor fent vagy az óceán fölött, úgy beszélsz és cselekszel, mintha tudnád, hogy csak egy hab vagy az óceánon, de legbelül mégsem tudod igazán, hogy tényleg létezik az óceán. Mert ez jóformán lehetetlen. Vagy mint a falevél, amely nem hisz a fában, amelynek ő is a része, stb. Többféleképpen is ki lehet fejezni.

És mindez idő alatt már biztosan észrevetted, hogy mi itt a központi, átfogó paradoxon, hogy te mindezt, amiről beszélek, miszerint a szavak nem igazán működnek, s hogy az idő nem egyenesen halad, te mindezt szavak formájában érzed, s ahhoz, hogy megértsd, a szavakat időrendben kell befogadnod, először az elsőt, majd a rákövetkezőket, vagyis ha azt mondom, hogy a szavaknak és a szekvenciális időnek ahhoz, amiről én beszélek, valójában semmi köze sincs, akkor bizonyára azon tűnődsz, hogy miért ülünk itt ebben az autóban, hogy mi haszna a szavaknak, és hogy miért töltjük ezzel a drága idődet, egyszerűen nem mondok-e ellent magamnak már a kezdetektől fogva? Arról nem is beszélve, hogy talán lófaszt sem tudok arról, mi történik a halál pillanatában – már ha tényleg megöltem magam, de akkor meg hogy hallanád mindezt? Egyszerűen szélhámos vagyok. De nincs ezzel semmi baj, nem igazán számít, hogy mit gondolsz. Mármint számodra biztosan számít, legalábbis úgy hiszed – de nem ezt értem azon, hogy *nem számít*. Azért mondom, hogy nem számít, hogy mit gondolsz rólam, mert a látszat ellenére mindez még csak nem is rólam szól. Én csak arra törekszem, hogy egyetlen apró kis részletét felvázoljam annak, milyen is volt, mielőtt meghaltam, és hogy szerintem mi vezetett el ide, hogy legalább némi fogalmad legyen arról, hogy miért az lett a vége annak, ami ezután történt, és hogy miért volt akkora hatással arra, akiről mindez valójában szól. Vagyis ez még csak egy amolyan bevezető-féle vagy összefoglaló volt, azzal a szándékkal, hogy rövid és vázlatos legyen... és lám, még csak ehhez is mennyi időre és nyelvre van szükség, hogy kimondjuk. Érdekes belegondolni, mennyire esetlennek és fáradságosnak hat még a legapróbb dolgok kimondása is. Mit mondasz, mennyi idő telt el ez idáig?

Dr. Gustafson egyébként meglehetősen rossz pókerjátékos vagy csaló lett volna, mert valahányszor úgy érezte, az analízis egy nagy pillanatához érkezünk, látványosan hátradőlt a székében, ami hangosan nyikorgni kezdett, ahogy a háttámla megfeszült, és a lábát a sarkára helyezte, amitől meg látni lehetett a cipőjének a talpát, és mégis sikerült ezt a testhelyzetet úgy előadnia, mintha ez az ő teste számára kényelmes és megszokott lenne, mint ami jólesik a gondolkodás közben. Az egész jelenet egyszerre volt megjátszott és valahogy mégis szerethető. Fernnek egyébként vöröses haja és zöld, kissé aszimmetrikus szemei vannak – az a fajta zöld, aminek az eléréséhez az emberek általában kontanktlencsét vesznek –, amitől olyan boszorkányosan vonzó. Szerintem valóban az is, mellesleg. Nagyon kiegyensúlyozott, szellemes, önálló személyiséggé nőtte ki magát, csak a magánynak az a lehelletnyi illata lengi be talán, ami az egyedülálló harmincas nők körül érezhető. Persze mindannyian egyedül vagyunk, ez tény. Mindenki tudja, ez szinte közhelyszámba megy. Ez hát az én lényegi hamisságom egy újabb rétege, hogy úgy teszek, mintha az én magányom különleges volna, mintha egyedül az én hibám lenne, hogy belül valahogyan különösen üres és

hamis vagyok. Nincs ebben semmi különleges, mindenki ott van. De még mennyire. Halott vagy sem, Dr. Gustafson többet tudott erről, mint én, s éppen ezért úgy tűnt, hogy hiteles szaktekintéllyel és örömmel beszélt (bár kissé fölényesen, ahhoz képest hogy ez mennyire magától értetődő), amikor azt mondta, „Ha alkatodból adódóan hamis és manipulatív vagy, Neal, képtelen arra, hogy önmagadat add” (a Neal a keresztnemem, ez szerepelt az anyakönyvben, amikor örökbe fogadtak), „hogyan lehet, hogy az imént mégis képes voltál abba hagyni a szócsatát és a taktikázást, és őszintén tudtál beszélni” (merthogy időben csak ennyi telt el az akkor és a most között, s ami a pillanat tört része alatt lejajlott a fejemben, ahhoz ennyi beszédre volt szükség) „arról, hogy ki is vagy valójában?” Vagyis mint kiderült, igazam volt abban, hogyan hangzik majd a nagy logikai következtetése. És egy darabig még megjátszottam magam, hogy ne vegyem el a kedvét a dologtól, belül viszont sivárnak éreztem magam, mert most már tudtam, hogy ő is épp olyan hiszékeny és könnyen megvezethető, mint bárki más, és még csak meg sem közelíti azt a szakértelmet, amire szükségem lenne, ami reményt adhatna, amivel megszabadulhatnék a boldogtalanság és a hamiság fogságából, amit magamnak építettem. Mert az igazság valójában az, hogy annak beismerése, hogy szélhámós vagyok, és hogy az elmúlt hetek közös szócsatája más sem volt, mint időpocsékolás, csak hogy kivételesnek és éles eszűnek lásson, már önmagában is meglehetősen manipulatív. Elég egyértelmű volt, hogy Dr. Gustafson nem lehetett annyira korlátolt vagy felületes az emberekkel kapcsolatban, ha képes volt túlélni a magánpraxisban, így észszerűnek tűnt feltételezni, hogy a figyelme kiterjedt arra a masszív intellektuális rongyázásra, amit az analízis első heteiben elkövettem, és levonhatta a következtetéseit a szemlátomást elkeseredett szükségletemről, hogy egy bizonyos benyomást tegyek rá, és noha nem lehettem ebben egészen biztos, de legalábbis jó esély volt rá, hogy egy alapvetően üres, bizonytalan embernek ítélte meg, akinek az egész élete másból sem áll, mint hogy igyekszik lenyűgözni másokat, manipulálni a róla alkotott képüket, hogy kompenzálni tudjon a belső ürességéért. Nem mint ha ez egy szokatlanul ritka vagy kevésbé ismert személyiségtípus lenne. Így aztán az a tény, hogy úgy döntöttem, hogy elviekben „őszinte” leszek és nyíltan diagnosztizálom magam, valójában csak egy újabb lépés volt a hadjáratom során, hogy Dr. Gustafson biztosan megérthesse, hogy egyedülállóan éleselmjű és tudatos páciens vagyok, és hogy aligha tud bármit is észrevenni vagy azonosítani velem kapcsolatban, amiről már ne tudtam volna, s amit ne lettem volna képes a saját taktikai előnyömmre fordítani, a számomra éppen tetsző kép vagy benyomás megformálásával. Az ő állítólagos felfedezéséhez tehát – amelynek látszólagos, elsőrendű lényege az volt, hogy a szélhámosságom mégsem lehet olyan mélyreható és reménytelen, ahogy azt én állítottam, mivel az, hogy képes vagyok őszintén beszélni róla, ellentmond azon állításomnak, hogy képtelen volnék az őszinteségre – valójában az a nagyobb, kimondatlan értelem társult, hogy ő az én alapjellemből olyan dolgokat is felismert, amiket én magam nem tudtam észrevenni vagy helyesen értelmezni, és hogy ő ezáltal mégiscsak kihúzhat a bajból úgy, hogy rámutat a mindenre kiterjedő szélhámós mivoltomról alkotott felfogásom következtelenségeire. Az, hogy az ő felismerése, amelytől olyan kis szemérmesen elégedettnek és izgatottnak tűnt, nemcsak nyilvánvaló

és sekélyes volt, hanem helytelen is – ez pedig nyomasztóan hatott, mint ahogy mindig van valami lehangoló abban, ha valakiről kiderül, hogy könnyű befolyásolni. A szélhámosság-paradoxonnak az a velejárója, hogy mindenkit hülyére akarsz venni, és mégis, mindeközben végig azt reméled, hogy egyszer majd szembejön veled valaki, aki méltó ellenfeled vagy veled egyenrangú lehet, akit már nem verhetsz át. De ez volt az utolsó csepp a pohárban, említettem, hogy már csomó mindent kipróbáltam, ami mind hatástalannak bizonyult. Vagyis a *nyomasztó* voltaképpen meglehetősen enyhe kifejezés. Ehhez társul a tény, hogy én ráadásul még fizettem is ennek a csávónak, hogy segítsen kijutnom ebből a csapdából, s erre kiderül, hogy nem rendelkezik az ehhez szükséges mentális tűzerővel. Ekkor azon gondolkodtam, hogy milyen kilátásokkal jár, ha időt és pénzt áldozok arra, hogy hetente kétszer River Forestbe autózom csak azért, hogy a gyanútlan terapeutámat az orránál fogva vezessem, elhitetve vele, hogy valójában nem is vagyok annyira szélhámos, mint amilyennek magamat gondoltam, s hogy a vele folytatott analízis fokozatosan segít ezt nekem belátni. Ami azt jelentené, hogy ő valószínűleg többet profitálna mindebből, mint én, s ez számomra csak a megszokott szélhámosság lenne.

Bármennyire fárasztó és vázlatos is mindez, legalább lesz némi fogalmad arról, azt hiszem, hogy milyen is volt az én fejemben lenni. Ha mást nem is, azt láthatod, mennyire kimerítő és szolipszisztikus ilyennek lenni. Én pedig egész életemben ilyen voltam, legalábbis négyéves koromtól kezdve, amennyire vissza tudok emlékezni. Mondanom sem kell, hogy ez igazán ostoba és egoista módja az életnek, nyilván, ezt te magad is láthatod. Éppen ezért a terapeuta felismerésének végső és leginkább kimondatlan értelme – nevezetesen, hogy nem is az, és nem is olyan vagyok, akinek és aminek hittem magamat –, amit hamisnak vélttem, valójában igaz volt, bár nem azon okból kifolyólag, ahogy azt Dr. Gustafson, miközben én játszottam a hülyét, hogy azt érezhesse, olyan ellentmondásra világít rá, amelyre nélküle nem derülne fény, a székében hátradőlve, a mutató és a hüvelykujjával a bajsát simogatva gondolta.

Egy másik módja annak, ahogy az ezt követő ülések során hülyének tettettem magam, az volt, hogy az optimista diagnózisa ellen tiltakoztam (szükségtelenül, hiszen ekkorra már mondhatni lemondtam Dr. Gustafsonról, és elkezdtem az öngyilkosság különféle változatain gondolkodni, amelyek nem okoznak fájdalmat, vagy eredményeznek olyan látványt, amely undort válthat ki, bárki is találjon rá), felsorolva a szélhámosságom különféle módzatait, amelyekkel még az őszinte és számításmentes feddhetetlenségre való törekvésben is csalfának bizonyultam. Megkíméllek attól, hogy ezt a listát újra előadjam. Lényegében egészen a gyerekkoromig mentem vissza (amit a terapeuták mindig szeretnek), és az egészséget rázúdítottam. Részben azért, mert kíváncsi voltam, vajon mennyit bír elviselni. Például meséltem neki arról, mennyire imádtam a baseballt, a fű illatát és a távoli locsolók hangját, vagy az érzést, ahogy az öklömmel a kesztyűt püfölöm, újra meg újra, és azt kiáltom, „Hé, ütő-ütő!”, az alacsony és vörösén izzó napkorongot a meccs kezdetén, majd ahogy a kései játékok parázsló alkonyán az ívlámpák csilingelve felgyulladnak, és a frissen vasalt, gőzölgő Legion mezem illatát, vagy az érzést, ahogy a pályán csúszom, s ahogy a felvert por lassan leülepszik körülöttem, vagy a gumipapucsos szülőket rövidnadrágban a hűtőtás-

káikkal, amint az összecsukszó kertiszékeiket állítgatják, a kölyköket, akik a hátsó kerítésbe akasztják az ujjukat, vagy a félrement labdák után szaladnak. A bíró arcszészének és izzadságának szaga, az a kis seprű, amellyel lehajol és a bázistányért tisztogatja. De leginkább az az érzés, amikor úgy lépek a pályára, hogy tudom, bármi lehetséges, olyan érzés, mintha a nap egyenesen fent a mellkasomban ragyogna. Majd elmondtam, hogy talán már tizennégy éves koromban mindez szertefoszlott, és az átlagom miatti szorongásba csapott át, hogy bejuthatok-e újból az All Citybe, vagy hogy annyira aggódtam, hogy elcseszem, hogy már az egyenruhám sem szívesen vasaltam a meccsek előtt, mert túl sok időt adott a gondolkodásra az, ahogy ott állok idegesen, hogy aznap este jól kell teljesítenem, hogy már észre sem vettem a vasaló sercegő sóhajait vagy a gőzölés jellegzetes illatát, valahányszor bekapcsoltam. Hogy hogyan sikerült így gyakorlatilag mindenből a legjobb részt tönkretennem. Hogy néha úgy éreztem, mintha valójában álmodnék, és mindez nem is lenne igaz, és talán egy napon a semmiből, mintegy az ütés közben csak úgy felébrednék. Részben ez az elképzelés állt az olyan dolgok mögött, mint hogy csatlakozom a naperville-i karizmatikus gyülekezethez, a szélhámosság homályával szembeni spirituális ébredés reményében. „Az igazság szabaddá tesz” – mondja a Biblia. Ez volt az, amit Beverly-Elizabeth Slane a szentfazék korszakomnak szeretett nevezni. És úgy tűnt, a karizmatikus egyház valóban sokat segített a híveken és a gyűlibe járókon, akikkel találkoztam. Alázatosak, odaadók és jótékonyak lettek, fáradhatatlan önzetlenséggel, aktívan szolgáltak a gyülekezetben, időt és erőforrást nem kímélve adakoztak, hogy az imaházban új oltár épülhessen, óriási üvegkeresztel, melynek keresztgerendáját kivilágítják és levegőztetett vízzel töltik meg, és különféle díszhalak fognak úszkálni benne. (A hal a karizmatikusok számára jól ismert Krisztus-szimbólum. Egyébként a legtöbbünknek, akik a legodaadóbbak és legaktívabbak voltunk a gyülekezetben, autós matricánk is volt, amin egy hal körvonalát ábrázoló rajzon kívül sem felirat, sem egyéb nem volt látható – a hivatkozás hiánya számomra őszintének és stílusosnak hatott.) De a teljes igazság itt abban mutatkozik meg, hogy milyen gyorsan változtam át olyasvalakiből, aki azért volt ott, mert ébredni akart, és felhagyni a szélhámosságával, valaki olyanán, aki annyira igyekezett lenyűgözni a gyülekezetet az odaadásával és aktivitásával, hogy önként jelentkeztem a gyűjtésnél, és egész idő alatt egyetlen imaórát sem hagytam ki, és két különböző testületben is benne voltam, akik az új akváriumoltárra való adománygyűjtést koordinálták, és akik eldöntötték, pontosan milyen típusú eszközökre és halakra is lesz szükség a keresztgerendához. Meg gyakran voltam az első sorban ülők közül a legharsányabb a feleletekkor, és aki a legnagyobb lelkesedéssel lengette mindkét kezét a levegőben, hogy világos legyen, a Lélek belém költözött, és nyelveken beszéltem – mely többnyire az *l* és *r* hangokból állt –, kivéve persze, hogy ez valójában nem így volt, mert az igazság az, valójában csak úgy tettem, mintha nyelveken beszélnék, mert körülöttem a testvérek mind nyelveken szóltak és részesültek a Szellemben, és így a lázas elragadtatás hevében már-már magamat is rászedtem, hogy azt gondoljam, a Szellem tényleg áthatja a lényemet és nyelveken beszélek, holott valójában folyton csak azt üvöltöztem, „Sakrevalé nojti krivale nojti”, újra és újra. (Más szóval, annyira igyekeztem magamat újjászületettnek látni, hogy ténylegesen meggyőző-

tem magam, hogy ez a nyelveken való hablatyolás egy tényleges nyelv, s hogy az egyszerű nyelvünknel valahogy hitelesebben fejezi ki, milyen érzés is, amikor a Szentlélek egy teherautó erejével zúz át rajtam.) Mindez körülbelül négy hónapig tartott. Nem beszélve arról, ahogy hanyatt vágtam magam, valahányszor Steve pásztor végigment a sorok között és tenyerével az emberek homlokára vert, majd az enyémre, amitől én szándékosan estem hanyatt, nem őszintén, mint a mellettem lévőök, akikre a Lélek ténylegesen lecsapott (és akik közül az egyik valóban el is ájult, és szentelt sóval kellett feléleszteni.) Egyszer azonban, amikor egy csütörtök esti dicsőítő alkalmat követően a parkolóban sétáltam, hirtelen a tudatosság vagy józanság fénye vagy valami hasonló villant át rajtam, amitől egy csapásra megszűnt az önámításom, és rájöttem, hogy ez időszak alatt végig, még a gyülekezetben is szélhámos voltam, és csak azért tettem és mondtam mindent úgy, ahogy, mert a rendes testvérek közül mások is ezt tették, és én hitelesnek szerettem volna látszani. S ettől majdhogynem padlót fogtam, hogy hirtelen ilyen világosan átláttam az öncsalásomon. Ez az újonnan föltáruult igazság az volt, hogy az imaházban a frissen újjászületett ember szerepében még nagyobb csaló voltam, mint azelőtt, hogy a segédlelkész és Mrs. Halberstadt a missziós szolgálatuk részeként először becsöngettek hozzám és rábeszéltek, hogy adjak egy esélyt a dolognak. Mert ezelőtt a gyülekezetesdi előtt legalább nem áltattam magam – már tizenkilenc éves korom óta tudom, hogy szélhámos vagyok, de legalább képes voltam ezt bevallani és közvetlenül szembenézni vele ahelyett, hogy olyasminek hazudnám magam, ami nem vagyok.

Mindezt egy rendkívül hosszadalmas, a szélhámoságról szóló megjátszott vita keretén belül ismertettem Dr. Gustafsonnal, amelynek részleteit túl sok időbe telne elmondani, ezért csak a szembetűnő példákat mutatom be. Dr. G.-val mindez egy elnyújtott, több alkalmat felölelő adok-kapok vita volt arról, hogy most akkor teljesen csaló vagyok-e vagy sem, miközben egyre jobban undorodtam magamtól, amiért egyáltalán belementem a játékba. Az analízisnek ezen a pontján már jóformán eldöntöttem, hogy egy idióta, vagy legalábbis meglehetősen korlátozott rálátása van arra, mi történik valójában az emberekkel. (És akkor itt volt még ez a feltűnő bajusz-dolog, hogy állandóan babrált vele.) Lényegében csak azt látta, amit látni szeretett volna, így pontosan az a fajta ember volt, akivel gond nélkül elbánok, akiben olyan gondolatot ébreszthetek, olyan benyomást kelthetek, amelyet csak akarok. Beszéltem neki például arról az időszakról, amikor a futással próbálkoztam, mely során fáradhatatlanul növeltem a tempót és pumpáltam a karjaimmal, valahányszor csak elhajtott mellettem valaki, vagy felnézett egy udvarról, míg végül csontkinövéssem nem lett, és végül teljesen abba kellett hagynom az egészet. Legalább két vagy három ülést szántam arra, hogy elmeséltem a Downers Grove-i Közösségi Központ meditációs bevezető óráinak esetét, amelyre a Settlemen–Dorn vállalatától Melissa Betts vett rá, és amelyen pusztán akaraterőből mindig rávettem magam, hogy teljesen mozdulatlanul, keresztbe tett lábakkal és tökéletesen egyenes háttal maradjak, még akkor is, amikor a csoport összes többi tagja már feladta, és remegve, a fejét fogva dőlt vissza a matracára. Már az első órától kezdődően, annak ellenére, hogy az apró, barna bőrű oktató elmondta, először csak tíz perc mozdulatlanságra törekedjünk, mert a legtöbb nyugati elme nem képes pár percnél tovább a jelenre és

a mozdulatlanságra összpontosítani anélkül, hogy ne érezné magát annyira kellemetlenül meg nyugtalanul, hogy el tudja viselni ezt az állapotot, én mindvégig tökéletesen mozdulatlan maradtam, és mindig tovább koncentráltam a pránám alsó rekeszizommal történő légzésére, mint bármelyikük, néha akár harminc percig is, még úgy is, hogy a derekam és a térdeim lángholtak a fájdalomtól, és valami olyasmit éreztem, mintha rovarok ezrei másznának a karomon és lövellnének ki a fejemből – és Gurpreet mester, bár arckifejezése kifürkészhetetlen maradt, mély és látszólag tiszteletteljes meghajlást mutatott, majd azt mondta, már-már úgy ültem, mintha a tudatos nyugalom élő szobra lennék, és hogy le van nyűgözve.

A probléma az volt, hogy otthon mindannyiunknak folytatnia kellett volna a meditáció gyakorlását, és amikor egyedül próbálkoztam vele, nem voltam képes pár percnél tovább mozdulatlan maradni meg a lélegzetemre figyelni, mert azt éreztem, legszívesebben letépném a bőrömet, és abba kellett hagynom. Csak akkor voltam képes a tudatos jelenlétre és rezzenéstelen ülésre, meg arra, hogy elviseljem azt a hihetetlenül nyughathatlan és borzalmas érzést, amikor közösen csináltuk az órán – vagyis amikor volt kinek felvágnom vele. Meg az az igazság, hogy gyakran még az órán sem igazán arra koncentráltam, hogy a pránámat kövessem, hanem arra, hogy teljesen mozdulatlanul és a megfelelő pózban maradjak, hogy az arcomon békés elmélyültséget és meditatív kifejezést lehessen felfedezni, arra az esetre, ha bárki csalásra vetemedne és leskelődni kezdene, na meg persze azért, hogy biztosra menjek, hogy Gurpreet mester a továbbiakban is kivételesnek tart, és az órán ezután is „a szobor” néven emleget majd.

Végül, az utolsó néhány csoportalkalmon, mikor Gurpreet mester arra kért, csak addig ülünk mozdulatlanul, s legyünk koncentráltak, amíg nekünk kényelmes, majd közel egy órát várt, mígnem a meditációs idő végét jelezve, azzal az apró ezüst bizével rá nem ütött a kis csengőjére, csakis én meg egy saját meditációs kispaddal felszerelt, rendkívül vékony és sápadt lány voltunk képesek egy egész órán át mozdulatlanok meg fókuszáltak maradni, bár többször is olyannyira begörcsöltem meg ideges lettem, hogy úgy éreztem, mintha valami izzó kék tűz nyaldosná a gerincemet, meg láthatatlan izzó sugarakat lőne ki a fejem búbján, miközben színes fényfoltok villogtak vég nélkül a szemhéjam mögött, s azt hittem üvöltözve fogok felugrani és egyenest fejjel megyek az ablaknak. A tanfolyam végén, ahol a következő foglalkozásra is feliratkozhattunk, melynek „A gyakorlat elmélyítése” volt a címe, Gurpreet mester néhányunknak különféle díszoklevelet adott át, az enyémen a nevem és a dátum szerepelt, és fekete kalligráfiával az volt ráírva, MEDITÁCIÓS BAJNOK, A LEGCSODÁLATRAMÉLTÓBB NYUGATI TANÍTVÁNY, A SZOBOR. Csak miután elaludtam azon az éjszakán (végül egyfajta kompromisszumra jutottam, és azt mondtam magamnak, úgy gyakorlom a meditációs fegyelmet otthon, vízszintben, hogy lefekvéskor a légzésemre koncentrálok, míg el nem alszom, egészen elképesztő, mennyire segít az elalulásban), és álmat láttam egy szoborról a közparkban, akkor ébredtem rá, hogy Gurpreet mester minden jel szerint egész idő alatt átlátott rajtam, és hogy a bizonyítványt valójában gúnyos intésnek vagy tréfának szánta. Vagyis azt akarta tudomásomra hozni, hogy tudja, hogy szélhámos vagyok, s hogy még csak közel sem kerültem ahhoz, hogy ténylegesen lecsendesítsem az elmém fo-

lyamatos ármánykodását, hogy ne másoknak imponáljak, s hogy végre elérjem a mindfulness és a valódi belső énem tiszteletét. (Közben meg úgy nézett ki a dolog, erre viszont nem jött rá, hogy úgy tűnik, nekem nincs valódi belső énem, s hogy minél inkább igyekszem őszinte lenni, annál álságosabbnak és üresebbnek érzem magam belül, amiről meg senkivel sem beszéltem a Dr. Gustafson-féle analízis előtt.) Az álomban az Aurora-béli városi parkban voltam, a Pershing tank emlékműve közelében, az óratorony mellett, és egy óriási márvány- vagy gránitszobrot faragtam magamról, amihez egy jókora acélvésőt meg egy hatalmas kalapácsot használtam, olyat, amelyet ahhoz a játékhoz adnak a vidámparkban, amelyben azt a nagy hőmérő kinézetű cuccot kell megütni, hogy felmenjen a tetején lévő csengőig, és amikor a szobor végre kész lett, felállítottam egy nagy pódiumra vagy emelvényre, és minden időmet azzal töltöttem, hogy csiszoltam meg tisztogattam, meg távol tartottam a madarakat tőle, nehogy rászálljanak, s ott végezzék a dolgukat, meg fölszedtem a szemetet és gondoztam a fűvet a pódium körül. És az álomban az egész életem így illant el, a nap és a hold úgy járt az égen, oda és vissza, mint az ablaktörő, és soha nem ettem vagy ittam vagy zuhanyoztam (az álom az ébrenléti, kronologikus időhöz képest álombéli időben zajlik), vagyis nem másra, mint a szobor életfogytiglani őrzésére voltam ítélve. Nem állítom, hogy nehéz vagy szövevényes lett volna megfejtani. Ferntől, Gurpreet mestertől, a jógapados anorexiás lánytól és Ginger Manley-től kezdve a cég emberein át néhány médiaképviselőig, akiktől reklámidőt vásároltunk (akkoriban még mediavásárló voltam), mindenki elsétált, néhányan többször is – egy adott ponton Melissa Betts és az új vőlegénye még egy pokrócot is kiterített és amolyan kis pikniket rendezett a szobor árnyékában –, de egyikük sem nézett oda, vagy mondott bármit is. Nyilván egy újabb álom a szélhámosságról, mint az, amelyikben popsztár vagyok a színpadon, de igazából csak playbackról nyomom a nevelőszüleim egy régi Mamas and Papas-felvételére, ami valahol egy lejátszóról megy, s valaki, akinek az arcát nem látom tisztán, a lejátszó felé nyúl, mintha számot akarna váltani vagy kikapcsolni a lejátszót, és az egésztől feláll a szőr a hátamon. Az efféle álmok kétségtelenül a tudattalanom figyelmeztető jelzései voltak, hogy üres és csaló vagyok, és csak idő kérdése volt, mikor hull szét az egész színjáték. A nevelőanyám egy másik féltve őrzött régisége az az ezüst zsebóra volt, amit az anyai nagyapjától örökölt, s amelynek belsejébe a latin RESPICE FINEM felirat volt gravírozva. Csak miután meghalt, és a nevelőapámtól megtudtam, hogy az órát nekem szánta, csak akkor néztem utána, mit is jelent a kifejezés, amitől ugyanaz a kísérteties érzés kerített hatalmába, mint amit Gurpreet mester bizonyítványa váltott ki. A szoborról látott képsorok rémálomszerű minőségüket javarészt annak köszönheték, hogy a nap olyan sebesen száguldott az égen, és hogy az életem ott azon a téren ugyanígy elsuhant. Egyúttal mindez nyilván felvilágosítás is volt a tudattalanom részéről, hogy a meditációs tréner egész idő alatt átlátott rajtam, minekutána már túlságosan is kínosan éreztem magam ahhoz, hogy „A gyakorlat elmélyítése” tanfolyamra befizetett összeg visszatérítését kérjem, amire immár kizártnak éreztem, hogy elmenjek, holott még mindig arról fantáziáltam, hogy Gurpreet mester majd a mentorom vagy személyes gurum lesz, és mindenféle rejtélyes keleti technikát mozgósít, hogy megmutassa, hogyan érhetem el meditációval a valódi éneimet...

... Stb., stb. Megkíméllek a további példáktól, mondjuk megspórolom azt a számtalan esetet a lányokkal – nőügyek, ahogy mondani szokás –, szinte valamennyi kapcsolatomat ez a megjátszás jellemezte, vagy a hihetetlen mennyiségű csalást és számítást a karrierem során – nemcsak a fogyasztók manipulációjára gondolok, meg az ügyfelek meggyőzésére, hogy a mi ügynökségünk ötletei a legalkalmasabbak a fogyasztók befolyásolására, hanem az irodáink belpolitikájára is, például felméred, hogy a feletteseid mit is szeretnének hallani (elhitetni velük, hogy okosabbak nálad, és ezért vannak fölötted), és így épp csak annyira felelsz meg nekik, hogy ne szolgálalkú talpnyalónak nézzenek (hiszen szeretik azt hinni, hogy nem is vágnak az ilyen emberekre), hanem hogy önálló és eltökélt valakinek lássanak, aki azért időről időre meghajol a magasabb intelligenciájuk vagy kreativitásuk előtt, stb. Az egész ügynökség a csalárdság egyetlen nagy színjátéka, a manipulációé, ahol embereket szédítesz azzal, hogy te tudsz a legjobban rászedni másokat, egy virtuális tükörterem. Én meg jól értettem ehhez, ne felejtse el, sikeres voltam náluk.

Már csak az a rengeteg idő, amit Dr. Gustafson azzal töltött, hogy a bajszát tapogatta meg simítgatta, azt jelezte, hogy nincsen tudatában annak, mit is tesz, s hogy tudat alatt azzal nyugtatgatta magát, hogy még mindig a helyén van. Ami nem épp illő szokás, már a komplexusok szempontjából, elvégre az arcszörzet közismerten másodlagos nemi ismertetőjegy, vagyis ilyenkor tudattalanul affelől erősíti meg magát, hogy valami más is a helyén van, ha érted mire gondolok. Ezért sem lepett meg különösebben, amikor az analízis menetét a maszkulinitás kérdésköre felé akarta terelni, hogy hogyan értelmezem a saját maszkulinitásomat (más szóval a „férfiasságomat”). Ez magyarázatot adott mindenre, kezdve a falon lévő festményektől, a földön-kúszó-védtelem-nőtől és a kételtorzult-here-alakú-dologtól egészen a kis afrikai vagy indián dob cuccokig és a nemiségükben (néhol) eltúlzott kis szobrocskákig az íróasztala melletti polcon, plusz a pipája, a szükségtelenül nagy jegygyűrű, de még az irodájának ez a megjátszott, kisiúsz rendtelensége is. Elég egyértelmű volt, hogy komoly szexuális jellegű bizonytalanság vette körül, és talán még homoszexuális természetű kétértelműség is, amit Dr. Gustafson tudattalanul próbált elrejtteni maga elöl, megnyugtatni magát, és ehhez kézenfekvő volt a bizonytalanságát kivetíteni a pácienseire és elhitetni velük, hogy az amerikai kultúra sajátossága, hogy kíméletlen és elidegenítő módon mossa a férfiak agyát, már egészen kiskortól, mindenféle ártalmas elképzelésekkel és hiedelmekkel arról, hogy milyen is az úgynevezett „igazi férfi”, olyanokkal, mint a versenyképesség az egyetértés helyett, a mindenáron való győzelem, a mások akarat és intelligencia általi leuralása, az erőnlét, a valódi érzések elfojtása, az attól való függés, hogy mások igazi férfinak lássanak, hogy a visszajelzésük megerősítse férfiasságod, hogy az értékeidet egyedül a teljesítményedben méred, hogy a karriered vagy a bevételed megszállottja vagy, hogy azt érzed, mintha folyamatosan figyelnének és megítélnének, stb. Ez már később volt az analízisben, a végtelennek tűnő időszak után, mely abból állt, hogy minden egyes elmesélt történet után látványosan megdicsért, amiért képes voltam felfedni a szégyellnivalóként megélt szélhámosságomat, és elmondta, hogy ez a bizonyíték arra, hogy sokkal őszintébb tudok lenni annál,

mint amit (nyilván a férfiúi bizonytalanságaim vagy félelmeim miatt) el tudnék ismerni magamnak. Ráadásul az sem tűnt éppen véletlennek, hogy a rák, amit még ekkor is elhallgatott, pont a vastagbelében volt – azon a szégyellnivaló, piszkos és eldugott helyen, a végbél közelében –, gondolok itt arra, hogy a végbél vagy a vastagbél ilyen titkos használata *egy idegen képződmény rejtegetésére* egyrészt a homoszexualitás, másrészt annak az elfojtó gondolatnak a kirívó szimbóluma, hogy ennek a tumornak a nyílt elismerése betegséget és halált eredményez. Jót neveltünk ezen, Dr. Gustafson és én, mikor már mindketten meghaltunk, és a lineáris időn kívülre kerülve drámai változásokon mentünk keresztül, erre mérget vehetsz. (Az *időn kívüliség* amúgy nem csak amolyan kifejezés vagy képes beszéd.) Az analízisben ekkor már úgy játszadoztam vele, mint macska a sérült egérrel. Ha egy kevéske önbecsülés is lett volna bennem, abbahagyom, és visszatérek a Downers Grove-i Közösségi Központba, hogy Gurpreet mester kegyeibe ajánljam magam, hiszen, talán egy-két lányt leszámítva, akikkel randizgattam, ő volt az egyetlen, aki úgy tűnt, hogy a szélhámosságom velejébe lát, s ráadásul annyira lenyűgözőnek és eredetinek találtam, ahogy ilyen burkoltan és szenvtelenül jelzi ezt felém, ami egyfajta derűs közömbösséget sugallt azzal kapcsolatban, felfogom-e egyáltalán, hogy átlát rajtam – Gurpreet mester ebben olyan férfinek bizonyult, akinek, ahogyan mondani szokás, semmit sem kell bizonyítania. De nem mentem vissza, helyette mondhatni rászédtem magamat, csak hogy kitartsak amellet, hogy majdnem kilenc hónapon át hetente eljárók Dr. G.-hoz (a vége felé már csak heti egyszer, mert akkorra már diagnosztizálták a rákot, és keddenként meg csütörtökönként sugárkezelést kapott), és azt mondom magamnak, legalább megpróbáltam egy olyan helyet találni, ahol segíthetnek felfedni a módját, hogyan lehetek őszinte, hogy ne manipuláljak mindenkit magam körül azért, hogy a felállított „szobrot” egyenesnek és csodálatra méltónak lássák, stb.

Az sem teljesen igaz, hogy a terapeutának ne lett volna semmilyen érdekes meglátása, vagy hogy néha ne adott volna hasznos modelleket vagy nézőpontokat a fő problémám vizsgálatához. Például kiderült, az egyik elvi előfeltevése a munkáról az az állítás volt, miszerint egy személy valójában két alapvető tájékozódással fordulhat a világ felé, (1) szeretettel és (2) félelemmel, és hogy e kettő nem létezhet együtt (vagy, logikai kifejezéssel élve, a tartományaik teljesen ki vannak merítve és kölcsönösen kizárják egymást, vagy hogy a két halmaznak nincs metszéspontja, de az egységük minden lehetséges elemet magába foglal, vagy hogy:

$(\forall x) ((Fx \rightarrow \sim (Lx)) \ \& \ (Lx \rightarrow \sim (Fx))) \ \& \ \sim ((\exists x) (\sim (Fx) \ \& \ \sim (Lx)))'$, vagyis más szóval az életednek minden egyes napját az egyik vagy másik úr szolgálatában töltötted, és „*Senki sem szolgálhat két úrnak*” – megint a Biblia – és hogy a versenyközpontú, teljesítményorientált maskulinitás koncepciójának egyik legrosszabb tulajdonsága, amelyet Amerika állítólag keményen beletuszkolt a férfiakba, az az, hogy jóformán állandó félelmet okoz, ami szinte lehetetlenné teszi az őszinte szeretetet. Vagyis, ami az amerikai férfiaknál szeretetnek minősül, az rendszerint csak annak az igénye, hogy egy bizonyos módon lássák őket, *ami annyit tesz, hogy a mai férfiak folyamatosan attól tartanak, hogy „nem ütik meg a mércét”* (Dr. G. frázisa, nyilván nem szóviccnek szánta), *olyannyira, hogy a kétségeik enyhítéseképp* minden idejüket

arra fordítják, hogy másoknak a saját férfiasságuk „validitását”, más szóval „érvényességét” bizonygatják (a validitás történetesen a formális logika egyik kifejezése is), s így az őszinte szeretet szinte teljesen ellehetetlenül. Bár kissé leegyszerűsítően hatott ezt a félelmet kizárólag a férfiak problémájaként látni (csak nézz rá egy lányra, miközben a mérlegre áll), mégis úgy tűnt, Dr. Gustafsonnak kis híján igaza volt a két úr dolgában – noha nem oly módon, ahogyan azt még éltében a saját, valódi identitásával viaskodva gondolta –, és miközben úgy tettem, mintha vitatkoznék, vagy nem igazán érteném, hova is akar kilyukadni, szöveget ütött a fejemben, hogy talán nem is a szélhámosság volt a problémám igazi gyökere, hanem hogy alapvetően képtelen vagyok igazán szeretni, hogy még a nevelőszüleimet sem tudom őszintén szeretni, vagy Fernt, vagy Melissa Bettset, vagy Ginger Manleyt 1979-ben az Aurora West gimiből, akire gyakran úgy gondoltam, mint az egyetlen lányra, akit valaha is igazán szerettem, habár Dr. G. frázisai az agyamosott férfiakról, akik a szeretetet a teljesítménnyel és a hódítással azonosítják, szintén helytálló gondolat volt. Az a színtiszta igazság, hogy Ginger Manley volt az első lány, akivel először végigcsináltam, és az iránta érzett gyengédség nagy része valójában csak nosztalgia volt a kozmikus léptékű validáció mérhetetlen érzete iránt, amit akkor éreztem, amikor végre engedte, hogy teljesen levegyem a farmerét, és az úgynevezett „férfiasságomat” belé dugjam, stb. Nincs annál nagyobb klisé, mint elveszíteni a szüzességedet, majd később visszatekintve mindenféle gyengédséget érezni az érintett lány iránt. Vagy amit Beverly-Elizabeth Slane, a kutatótechnikus mondott, akivel a munkámon kívül gyakran találkoztam, mikor még médiavásárlóként dolgoztam, akivel a vége felé sok konfliktusom volt, és akiről nem hiszem, hogy a csalárdíszomhoz híven valaha is beszéltem volna Dr. G.-nak, valószínűleg azért, mert túl közel vitt volna az igazsághoz. A kapcsolatunk vége felé egy hiperdrága új orvosi vagy diagnosztikai berendezéshez hasonlított, amely egyetlen gyors vizsgálat során többet tud meg rólad, mint amennyit te valaha is megtudhatsz magadról – de ennek a készüléknek egyáltalán nem számítasz, te csak folyamatok és kódok sorozata vagy. Amit a gép megért belőled, az valójában semmit sem *jelent* a számára. Még akkor sem, ha nagyon jó abban, amit csinál. Beverlynek rossz természete volt, komoly tűzerővel kombinálva, nem az a fajta ember volt, akit szívesen feldühítesz. Azt mondta, még senki tekintetét nem érezte ennyire áthatónak, éles elméjűnek, ugyanakkor ilyen érzelmentesnek sem, mintha ő csak egy kirakós lenne, egy rejtvény, amit én megfejtek. Azt mondta, nekem köszönheti, hogy felfedezte a különbséget aközött, hogy beléd hatolnak és közben ismernek, és aközött, hogy beléd hatolnak és csak megrontanak – mondanom sem kell, hogy ez szarkazmus volt a részéről. Ez jóformán csak az érzelmi alkatából fakadt – nem volt képes szakítani, hacsak nem éget fel maga mögött minden hidat, és nem hangoznak el olyan lesújtó dolgok, amik után már semmi remény nem marad az újrakezdésre, semmi, ami megakadályozná abban, hogy továbbléljen. Ennek ellenére belém mart, soha nem felejttem el, amit abban a levélben leírt.

Még ha a szélhámosság és a szeretetre való képtelenség végső soron ugyanaz a dolog lett volna is (ezt a lehetőséget Dr. Gustafson soha nem fontolta meg, akárhányszor is igyekeztem rávezetni), ez a szeretet-dolog mégiscsak új rálátást vagy modellt biztosít a problémához, illetve kezdetben ígéretes fellépésnek tűnt

a szélháosság-paradoxonnal szemben azáltal, hogy csökkenti az öngyűlölet részét a dolognak, ami a félelmet táplálta, és az ebből fakadó késztetést, hogy másokat manipuláljak, hogy megkapjam azt az elismerést, amit magamtól tagadtam meg. (Dr. G. az elismerésre a *validáció* fogalmát használta.) Ez az időszak volt nagyjából az analízisbeli karrierem csúcspontja, és néhány hétig (miatt volt, hogy egy ideig nem is találkoztam Dr. Gustafsonnal, mert valami komplikációk miatt kórházba kellett mennie, s amikor visszatért, nemcsak vékonyabbnak tűnt, hanem látszólag a testtömegének lényeges részét is elvesztette, és már nem látszott olyan nagynak a székében, ami még mindig nyikorgott, de már nem olyan hangosan, továbbá már nem volt olyan rendetlenség, a sok papír meg a cuccai kartondobozokban álltak a fal mentén, a szomorú képek alatt, és valamiért, amikor visszamentem, a rendetlenség hiánya különösen zavart meg elszomorított) tényleg őszinte reményt éreztem, először azóta, hogy a korai kísérletek közt A Megváltó Tüzes Kardjának Gyülekezetével átmítottam magam Naperville-ben. És nagyjából ezek voltak azok a hetek, amelyek közvetlenül vezettek ahhoz a döntésemhez, hogy megölöm magam, bár jó adag belső történetet kell linearizálnom és leegyszerűsítennem ahhoz, hogy közölhessem veled, mi is történt valójában. Különböző szinte szó szerint az örökkévalóságig tartana elmesélnem, de ebben már megegyeztünk. Egyébként nem arról van szó, hogy a szavaknak vagy az emberi nyelvnek a halált követően megszűnne az értelme vagy jelentősége. Sokkal inkább ez a meghatározott, egyik-a-másik-után-féle időrendjük szűnik meg. Vagy mégsem. Ezt nehéz elmagyarázni. Logikai értelemben valami, amit szavakkal fejeznek ki, még mindig ugyanazzal a „számossággal”, de már nem ugyanazzal a „sorrendiséggel” rendelkezik. Más szóval, a különféle szavak akkor is meglesznek, de már nem az a kérdés, hogy melyik jön a másik után. Vagy azt is mondhatnánk, hogy már nem a szavak sorozata a lényeg, hanem valamiféle határérték, amely felé a sorozat konvergál. Nehéz nem logikai fogalmakkal megközelíteni, hisz ezek a legelvontabb és legáltalánosabb dolgok. Ez azt jelenti, hogy nincs másodlagos jelentésük, semmilyen érzést nem váltanak ki. Vagy képzeljük el mondjuk, hogy minden, amit a Földön valaha is mondtak és gondoltak, mind egybegyűl, és egyetlen hatalmas, pillanatig tartó hanggá robban – bár ez a *pillanatnyi* kifejezés kissé félrevezető, mert ezt megelőző és ezt követő további pillanatokat feltételez, s ez valójában nem így van. Inkább olyan ez, mint egy váratlan belső villanás, amikor meglátsz valamit vagy rájössz valamire – egy hirtelen megvilágosodás vagy felismerés vagy ilyesmi. Nemcsak arról van szó, hogy sokkal de sokkal gyorsabban történik, mint hogy a folyamatot le tudnád bontani és nyelvbe rendezhetnéd, hanem arról, hogy olyan léptékben zajlik, hogy még csak időd sincs arra, hogy egyáltalán tudatában légy az időnek, ami alatt mindez végbemegy, ez a villanás – csak annyit tudsz, hogy van egy előtte és egy utána, és ezt követően más lettél. Nem tudom, ez mennyire érthető. Csak próbálok neked több különböző szögből megvilágítani, de ez mind ugyanaz a dolog. Vagy a szóhalmaz vagy hangrobbanás helyett úgy is felfoghatod, mint a fény egy bizonyos konfigurációját. Ami tulajdonképpen igaz is. Vagy egy elméleti tétel bizonyításaként – mert ha egy bizonyítás igaz, akkor az mindig és mindenhol igaz, nem csak akkor, amikor kimondod. Úgy áll a dolog, hogy a szimbolikus logikával lehet a legponto-

sabban kifejezni, mivel a logika teljesen absztrakt, és kívül van azon, amit időnek nevezünk. Ez áll legközelebb ahhoz, amiről beszélek. S ezért van az, hogy a logikai paradoxonokba tényleg bele tud űrülni az ember. A történelem nagy gondolkodói közül sokan végül öngyilkosok lettek, ez tény.

És ne felejtse el, a villanás bárhol és bármikor bekövetkezhet.

Amúgy itt van például a Berry-paradoxon, ha esetleg elemi példát szeretnél arra, miért is van az, hogy hihetetlenül profi gondolkodók, akik az egész életüket az ilyen dolgok megfejtésének szentelik, a végén mégis fejjel mennek a falnak. Ennek a nagy számokhoz van köze – tényleg nagy számokra gondolok, ezermilliárdnál is többre, egészen a tíz a billiomodikon a billiomodikon hatványánál is nagyobbakra. Mikor ilyen nagy számokhoz érsz, még ahhoz is idő kell, hogy szavakban kifejezd őket. Az „egybillió-négyszázhárommilliárd a billiomodikon” leírásához például tizennyolc szótagra van szükség. Érted a lényegét. Most pedig, még ezeknél a kozmikus méretű számoknál is magasabbra törve képzeljük el a legkisebb számot, amelyet nem lehet huszonkettőnél kevesebb szótaggal leírni. Az a paradoxon, hogy *a huszonkettőnél kevesebb szótaggal nem leírható legkisebb szám*, ami ugyebár maga is ennek a számnak a leírása, csak huszonegy szótagot vesz igénybe, ami meg nyilván huszonkettőnél kevesebb. Most akkor mit kellene csinálni?

Ugyanakkor, ami az ok-okozatiság értelmében idáig vezetett, az talán a harmadik vagy negyedik héten történt, miután Dr. G. a kórházi kezelését követően ismét fogadta pácienseit. Nem fogok úgy tenni, mintha ez a különös eset a legtöb-
bek számára ne hatna abszurdnak vagy az okokat tekintve akár ízléstelennek. Az történt ugyanis, hogy Dr. G. visszatérését követően egy augusztusi késő estén nem tudtam elaludni (ami a kokain-időszak után gyakorta megesett), az ágyban ülve egy pohár tejet iszogattam vagy hasonló, és a tévét néztem, random kapcsolgattam különféle csatornák között, ahogy ilyenkor szokott az ember, és egyszer csak egy régi *Cheers* epizódnál kötöttem ki, kései évad lehetett, ahol a terapeuta karakter, Frasier (aki később saját műsort kapott), és a menyasszonya, Lilith, aki szintén terapeuta, éppen belépnek egy pincekocsmába díszletébe, és Frasier megkérdezi, hogy ment a napja az irodában, mire Lilith azt válaszolja: „Ha még egy yuppie elém áll, és arról kezd nyafogni, hogy mennyire képtelen a szeretetre, elhánynom magam.” Erre a stúdióközönség hangosan elnevette magát, ami jelezte, hogy mindannyian – és így demográfiai értelemben az egész hazai közönség is – felismerték, hogy mennyire klisés és melodramatikus ez a szeretetre-valóképtelenség duma. És ahogy ott ültem, hirtelen rájöttem, hogy ismét sikerült becsapnom magamat, ezúttal azzal, hogy azt hittem, a szélhámosság-paradoxonnak ez egy pontosabb vagy ígéretesebb felfogása lehet – és egyúttal arra is, hogy már-már sikerült elhitetnem magammal, hogy ez a szegény Dr. Gustafson mégiscsak ütőképes, s hogy részben csak szánalomból jártam hozzá, s részben meg azért, hogy el tudjam hitetni magammal, hogy valódi lépéseket teszek a javulás érdekében, holott mindvégig egy súlyosan beteg csávót szívattam, közben felsőbbrendűnek érezve magam, amiért pontosabb elemzést tudtam adni róla, mint ő énrólam – a villanás, ahogy erre mind ráeszméltem abban a pillanatban, amikor a hatalmas tömeg elnevette magát, rámutatott arra, hogy az Egyesült Államokban feltehetőleg szinte mindenki átlátott már e panasz műviségén, már akkor, amikor

ezt a sorozatrészt először leadták – mindez a pillanat tört része alatt futott át az agyamon, mialatt felfogtam, hogy mit is nézek, és egyáltalán emlékezni kezdtem, hogy kicsoda is ez a Frasier meg Lilith, ami legfeljebb fél másodpercet vehetett igénybe, s az egészszől jóformán megsemmisültem, másképp nem is fogalmazhatnék, olyan volt, mintha minden maradék reményem, hogy valaha is kikeveredhetek a csapdából, amit magamnak állítottam, egyszer csak szertefoszlott volna, mintha kifütyültek volna a színpadról, mintha egyike lennének azoknak a mellékszereplőknek a vígjátékokból, akik pont a neveltség tárgyaként soha nem értik a viccet – és így aztán a csalárdtságom tudatában olyan csalódottan, reményvesztetten, önutálatlaltalva feküdtem le, mint még soha, és a rákövetkező reggel volt az, hogy amint felkeltem, elhatároztam, hogy megölöm magam, és véget vetek ennek az egész tréfának. (Lehet hogy nem tudsz róla, de a *Cheers* egy rendkívül népszerű sorozat volt, és a nézettsége még a társcsatornákon is olyan magas volt, hogy ha egy helyi reklámcég időt akart vásárolni rajta, a hirdetési felületek olyan sokba kerültek, hogy jóformán az egész üzleti tervet ezekre kellett építenie.) Rengeteg dolgot sűríték össze mindabból, ami az utolsó előtti éjszakán a pszichémben lezajlott, a különféle felismeréseket és következtetéseket, melyekre ott és akkor, álmatlanul és mozdulatlanágomban, az ágyban fekvé jutottam (nyilvánvaló, hogy egy sorozat egyetlen mondata vagy a közönség nevetése önmagában nem lehet indok az öngyilkosságra) – noha számodra, feltételezem, mindez annyira nem is tűnik sűrítésnek, arra gondolsz, hogy itt van ez a csávó, aki csak mondja és mondja, de miért nem ér már ahhoz a részhez, ahol megöli magát, és miért nem magyarázza el végre vagy számol be arról, hogyan is van ez, hogy itt ül mellettem egy nagy teljesítményű autóban, miközben ezt meséli, ha 1991-ben meghalt. Amint felébredtem, már az első pillanattól kezdve tudtam, hogy így fogok tenni. Vége volt, elhatároztam, véget vetek ennek a színjátéknak. Reggeli után beteget jelentettem a munkahelyemen, és egész nap otthon maradtam, egyedül. Tudtam, ha bárkinek is csak a közelében lennének, automatikusan szélhámuskodni kezdenék. Úgy döntöttem, beveszek egy rakat Benadrylt, és amint eléggé álmos és ellazult leszek, beszállok az autóba, maximális sebességre gyorsítok egy mezei útszakaszon, valahol a nyugati külváros legvégében, és egyenesen egy betonhíd oszlopának hajtok. A Benadryltól mindig is meglehetősen kába és álmos lettem. A reggel nagy részét azzal töltöttem, hogy leveleket írtam az ügyvédemnek és a könyvelőmnek, és rövid üzeneteket a kreatív vezetőnek és az ügyvezető partnernek, akiknek köszönhetően egykor a Samieti and Cheyne fedélzetére kerülhettem. A kreatív csoportunk pont néhány igen kényes kampány-előkészület közepén volt, és bocsánatot akartam kérni, amiért bárhogyan is cserbenhagyom őket. Persze igazság szerint nem különösebben sajnáltam a dolgot – a Samieti and Cheyne a szélhámosság netovábbja, amiből én már jócskán kiszálltam. A feljegyzésnek végső soron csak az lehetett a célja, hogy az a pár ember, aki igazán számított a S. & C.-nél, úgy emlékezzen rám, mint aki tisztességes, lelkiismeretes alak volt, aki végül, mint kiderült, kicsit túlságosan is érzékeny volt és a saját démonaitól szenvedett – „Szinte túl jó ehhez a világhoz”, másról sem tudtam fantáziálni, minthogy ezt mondják majd, miután híre megy a dolognak. Dr. Gustafsonnak nem hagytam üzenetet. Neki megvoltak a maga problémái, és tudtam, mással sem tölteném az időt, minthogy őszintének tűnjek, holott végig csak kerülgetném az igazságot,

miszerint ő egy mélyen elfojtott homoszexuális vagy androgün, és hogy pont nem az a dolga, hogy a saját meghasonlottságát a pácienseire vetítse, és hogy igazság szerint magának és mindenki másnak is szívességet tenne, ha átmenne a Garfield Parkba, és leszopna valakit a bokrok között, és őszintén elgondolkodna azon, hogy élvezte-e vagy sem, és hogy én egy totális csaló vagyok, amiért továbbra is River Forestbe kocsikáztam, csak hogy hülyíthessem, és ugyanazon rugózzunk vég nélkül, miközben azzal hitegetem magam, hogy mégis lenne a csalárdságon kívül ennek bármi egyéb értelme. (Mindezt persze még akkor sem mondanád el a másiknak, ha az illető nem a szemed előtt haldokolna vastagbélrákban, hiszen bizonyos igazságok könnyen tönkretelhetik az embert – és kinek lenne ehhez joga?)

Mielőtt bevettem volna az első Benadrylt, közel két órát töltöttem azzal, hogy kézzel írt üzenetet fogalmaztam a nővérem, Fern számára. A levélben bocsánatot kértem minden fájdalomért, amit az öngyilkosságom, valamint az ezt előidéző csalárdságom és/vagy a szeretetre való képtelenségem okozhatott neki és a nevelőapámnak (aki még mindig élt és virult, most a kaliforniai Marin megyében, ahol részmunkaidőben tanított, és közösségi munkát végzett a helyi hajléktalanokkal). A levél nyújtotta alkalmat és a vele járó végrendeletszerű sürgősséget arra is kihasználtam, hogy bocsánatot kérjek Ferntől, amiért elhittetem a nevelőszüleimmel, hogy 1967-ben hazudott az antik üvegtálról, valamint vagy fél tucat más incidensért és gonosz tettemért, amelyekről tudtam, hogy fájdalmat okoztak neki, és amelyek miatt azóta is szörnyen érzem magam, de soha nem találtam meg a módját, hogy megbeszéljem vele, vagy hogy kifejezhessem az őszinte megbánásomat. (Úgy tűnik, hogy vannak dolgok, amelyeket egy búcsúlevélben meg lehet beszélni, s amelyek viszont más formában túl bizarrnak hatnának.) Csak egyetlen ilyen eset, ami a '70-es évek közepén történt, amikor Fern, a pubertáskor részeként olyan fizikai változásokon ment keresztül, melyek miatt egy-két évig pufibbnak tűnt – nem kövérnek, de széles csípőjűnek és tömzsinek, és sokkalta vaskosabbnak, mint amilyen azelőtt volt –, és persze nagyon, de nagyon érzékeny volt erre (a serdülőkor nyilvánvalóan a szörnyű tudatosság és a testképpel kapcsolatos érzékenység időszaka is egyben), olyannyira, hogy a nevelőszüleim nagy gondot fordítottak arra, hogy soha semmit ne mondjanak Fern új termetéről, és soha ne hozzanak fel semmilyen témát az étkezési szokásokkal, diétával, testmozgással és egyebekkel kapcsolatban. És én a magam részéről sem mondtam soha semmit erről, legalábbis nem közvetlenül, de mindenféle nagyon finom és nagyon közvetett módját dolgoztam ki annak, hogy Fernt úgy kínozzam a teste miatt, hogy a nevelőszüleim ne vegyenek észre semmit, és engem se vádolhassanak semmivel, amire aztán én ne tudnék döbbenet körbenézni, hitetlenkedő arckifejezéssel, mintha fogalmam se lenne, miről is beszél, például csak egy gyors szemöldökrántás is elég volt, ha a tekintetünk találkozott, amikor vacsoránál második adagot szedett, vagy egy halk „Biztosan beleférsz?“, amikor a boltból egy új szoknyával jött haza. Amire még mindig a legélénkebben emlékszem, az a házunk második emeleti előszobájához kapcsolódott, az épület egy háromszintes ház volt Aurorában (az alagsort is beleértve), de nem olyan túl nagy vagy tágas, hanem azok a keskenyek, amelyeneket mindig látni Naperville és Aurora lakónegyedének utcáin, összezsúfolva. A második

emeleti folyosó, amely a lépcső felső vége és a Fern szobája, illetve az én szobám és a második emeleti mosdó között húzódott, zsúfolt volt és kissé keskeny, de közel sem olyan szűk, mint amilyennek én színleltem, amikor Fern és én elhaldtunk egymás mellett, valahányszor a hátamat a folyosó falához szorítottam, széttárt karokkal, összerezzenő grimaszt vágva, mintha alig lenne elég hely ahhoz, hogy valaki az ő hihetetlen szélességével elférjen mellettem, és ő soha nem szólt semmit, s még csak rám sem nézett ilyenkor, hanem csak bement a fürdőszobába, és becsukta az ajtót. De tudtam, hogy ez biztosan rosszulesik neki. Nem sokkal később a kamaszkor azon szakaszába lépett, ahol alig evett valamit, cigarettázott és naponta több csomag rágót fogyasztott el, meg rengeteg sminket használt, és egy időre annyira vékony lett, hogy szögletesnek és kicsit rovarszerűnek tűnt (bár ezt nyilván soha nem mondtam), és egyszer, a kulcslyukon keresztül kihallgattam egy rövid beszélgetést, ahol a nevelőanyám elmondta, aggódik, meg úgy gondolja, hogy Fern annyira lefogyott, hogy már nem rendszeres a ciklusa, és a nevelőapámmal azt latolgatták, elviszik valamilyen szakemberhez. Ez az időszak aztán elmúlt magától, de a levélben elmondtam Fernnek, hogy én még mindig emlékszem erre és bizonyos más periódusokra, amikor kegyetlen voltam vagy azt akartam, hogy rosszul érezze magát, és hogy nagyon megbántam ezeket, ugyanakkor azt is elmondtam, nem szeretnék egoistának tűnni, mintha azt gondolnám, egy egyszerű bocsánatkéréssel minden rossz emléket eltörölhetnék, amit gyermekkorunkban okoztam neki. Másrészt biztosítottam afelől is, hogy nem arról van szó, hogy éveken át ilyen erős büntudatot cipeltem volna magamban, vagy hogy túlságosan felfújtam volna az eseteket. Ezek nem életre szóló traumák voltak vagy ilyesmi, és valószínűleg sok szempontból még túlságosan is tipikus kegyetlenkedéseknek számítanak, amilyeneket a gyerekek hajlamosak egymásnak okozni. Megnyugtattam afelől is, hogy sem ezeknek az eseteknek, sem a miattuk érzett lelkiismeret-furdalásomnak nincs semmi köze ahhoz, hogy megölöm magam. Anélkül, hogy olyan részletességbe bocsátkoztam volna, mint neked most (a levelem célja nyilván egészen más volt), csak annyit mondtam el, hogy azért ölöm meg magam, mert egy alapvetően hamis ember vagyok, akinek úgy tűnik, sem jelleme, sem elég ereje nincs ahhoz, hogy megtalálja a módját, hogyan hagyhatná abba, még azt követően sem, hogy ráeszmélt a szélhámosságára, hogy ez mennyi áldozatot követelt (nem mondtam neki semmit a különböző felismerésekről vagy paradoxonokról, mi értelme lett volna?). Azt is betoldottam, hogy jó eséllyel meglehet, hogy végtére is én sem voltam más, mint egy újabb karrierista yuppie, képtelen a szeretetre, s hogy ennek a banalitása elviselhetetlen volt a számomra, jórészt nyilván azért, mert annyira üres voltam, tele bizonytalansággal, hogy beteges szükségét éreztem, hogy mindig kivételesnek és kimagaslónak lássam magam. Különösebb érvelés vagy magyarázat nélkül elmondtam neki azt is, hogy ha az öngyilkosságom okaira adott első reakcióként úgy gondolja, túl szigorú vagyok magammal, akkor tudnia kell, hogy tudatában voltam, ez a legvalószínűbb válasz arra, amit a levelem kiválthat benne, és jó eséllyel részben szándékosan is szerkesztettem úgy a levelet, hogy pont ezt a reakciót idézzem elő, miképpen gyakran azért mondtam és tettem dolgokat egész életemben, hogy bizonyos emberekkel elhitesse, tényleg kiváló ember vagyok, olyan magas elvárásokkal és elvekkkel, amik miatt túl szigorú va-

gyok magammal, s amitől vonzóan szerénynek és hitelesnek tűnhetek, s ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy annyi ember körében és az életem minden területén népszerű lettem – amit Beverly-Elizabeth Slane a „behízelt tehetségének” nevezett –, de ettől eltekintve lényegileg számító és hamis ember voltam. Azt is elmondtam Fernnek, hogy szeretem őt, nagyon is, és arra kértem, közvetítse az üzenetemet Marin megébe.

És most érkezünk el ahhoz a részhez, ahol végül is megölöm magam. Ez 1991. augusztus 19-én történt, 21:17-kor, ha érdekel a pontos idő. Megkíméllek az utolsó pár óra előkészületeitől, meg a nem kevés tépelődéstől és nyavalygástól, amiben részem volt. Az öngyilkosság olyannyira ellentmond az elemi késztetéseknek és ösztönöknek, hogy nincs az az épeszű ember, aki képes lenne végigcsinálni anélkül, hogy közben ne menne keresztül egy jó adag belső vívódáson, olyan időintervallumokon, amikor már szinte meggondolja magát, stb. A német filozófusnak, Kantnak igaza volt e tekintetben, az emberek nagyjából mind egyformák, ami a beidegződéseinket illeti. Bár ritkán vagyunk ennek tudatában, de lényegében mindannyian az eszközei vagy kifejeződései vagyunk az evolúciós késztetéseinknek, melyek maguk is olyan erők kifejeződései, melyek végtelenül fontosabbak és hatalmasabbak nálunk. (Bár az, hogy ennek valaki ténylegesen a tudatában van, az már teljesen más téma.) Szóval meg sem próbálom leírni, hogy aznap ettől a huzavonától, ahogy ültem ott a nappalimban, hogy akkor komolyan megtegyem vagy sem, többször is idegösszeroppanáshoz közeli állapotba kerültem. Egyrészt ez rendkívüli szellemi erőfeszítés volt, és irdatlan időbe telne, míg szavakba önteném, ráadásul valamelyest klisésen vagy közhelyesen jönne le a dolog, olyan értelemben, hogy sok gondolat és asszociáció alapvetően ugyanaz, az a fajta általános cucc, amiről szinte bárki, aki szembesül a közelgő halállal, végül gondolkodni fog. Mint például: „Ez az utolsó alkalom, hogy bekötöm a cipőm”, „Ez lesz az utolsó, hogy ránézek a fikuszra a hifi állvány tetején”, „Mennyire jólesik ez a mély levegővétel”, „Ez az utolsó pohár tej, amit elfogyasztok”, „Milyen felbecsülhetetlen ajándék ez a teljesen hétköznapi látvány, ahogy a szél a fák ágaival játszik”. Vagy hogy „Soha többé nem fogom hallani a hűtőszekrény panaszos hangját a konyhából” (a reggelizősarok és a konyha is közvetlenül a nappali mellett van), stb. Vagy: „Holnap már nem fogom látni a napfelkeltét, sem azt, ahogy a hálószoba homálya lassan széteszlik, ahogy egyre világosabb lesz, stb.”, miközben épp megpróbálom felidézni, hogy pontosan hol jön fel a nap a harmatos mezők és a nyirkos I-55-ös autópálya felhajtója felett, amely a hálószobám üveg tolóajtójától keletre fekszik. Forró, nedves augusztus volt, és ha ezt végigcsinálom, és végzek magammal, már soha többé nem érezhetem azt a fokozatos hűlést és száradást, ami itt szeptember közepe táján kezdődik, nem láthatom, hogyan váltanak színt a levelek, nem hallom majd a Dearborn Street-i épület emeletéről, ahogyan zizegnek az S. & C. udvarának szélén, már nem fogok havat látni, és nem teszek lapátot meg egy zsák homokot a csomagtartóba, nem fogok már olyan teljesen érett körtébe harapni, ami nem kásás, vagy a borotva okozta vágásra WC-papírt tenni. Stb. Ha ezt vállalom és elmegyek a mosdóba fogat mosni, ez lenne az utolsó alkalom, hogy ezeket a dolgokat megteszem. Erre gondoltam, miközben csak ültem és a fikuszt bámultam. Minden egy kissé remegni látszott, ahogy a vízben tükröződő dolgok remegnek. Néztem, ahogy a

nap a Darien City déli határánál lévő, a Lily Cache út mentén épülő sorházak felett lemenni készül, és rájöttem, hogy már nem érem meg a legújabb házak építésének és tereprendezésének befejezését, vagy azt, hogy a lakások fehér szigetelőburkolatán a TYVEK márkaneves csomagolás fog virítani mindenhol a szélben, míg egy nap majd vinyl burkolatot vagy téglamintás lemezelést nem kap, és színben hozzá illő zsalugáterek kerülnek majd rájuk, és én mindezt nem látom majd beteljesülni, és nem tudom majd arra járva, mi volt olvasható e szép külső alatt. Vagy a kilátás a reggeliző sarok ablakából a házsoromhoz közeli tanya mezőire, ahol a szántás barázdái mind párhuzamosan futnak, és ha jó dőlésszögből nézem őket, az egész olyan, mintha mind a horizont felé futnának, mintha valami hatalmas dologból lötték volna ki őket. Érted, mire gondolok. Lényegében olyan állapotba kerültem, melyben az ember rájön, hogy minden, amit lát, túléli őt. Tudom, hogy ez amolyan közhelyes szófordulat. De mint tényleges állapot, ez valami egészen más, hidd el. Minden mozzanat egyfajta ünneplésszerűségre tesz szert. A látható világ lényegi szentsége (ugyanaz az állapot, amit Dr. G. próbál az óceánnal és hullámtöréssel meg a fákkal kapcsolatos hasonlataival leírni, talán emlékszel, ezeket említettem már). Ez szó szerint az egybilliomod része azoknak a különféle gondolatoknak és belső élményeknek, amelyeken az elmúlt néhány órában keresztülmentem, és most már mindkettőnket megkímélem a további beszámolóktól, hisz tudatában vagyok, hogy már kínosan unalmasnak tűnhet. Holott igazából nem volt az, de nem fogok úgy tenni, mintha teljesen hiteles vagy őszinte lenne. Egy részem még mindig számolgattott, szerepet játszott – és ez része volt az utolsó délutánom szertartásos jellegének. Még a Fernnek címzett levelem írása közben is, például, a valós érzések és a megbánások kifejezése közben, az egyik részem arra figyelte, milyen rendes és őszinte levél ez, előre látva az egyik-másik szívből jövő frázis hatását, ugyanekkor egy másik részem a jelenetet figyelte, melyben egy férfi, nyakkendő nélkül a reggeliző sarokban ülve, az utolsó délutánján egy szívből szóló levelet ír, a tölgyszaftal felületén remegő napfényben a keze nyugodt, arcát egyszerre kísérti megbánás és nemesíti szándék, ez a részem mondhatni ott lebegett, tőlem kissé balra, értékelve a jelenetet, és arra gondolt, milyen szépnek és hitelesnek tűnő drámai alakítás is lenne, ha ne lettünk volna már kitéve számtalan ehhez hasonló drámának az első pillanattól kezdve, hogy egy filmet néztünk vagy könyvet olvastunk, ami valahogy azzal járt, hogy a búcsúlevelemhez hasonló valóságos jelenetek csakis a benne résztvevők számára lehettek megragadók és őszinték, s hogy mindenki másnak elcsépeletnek, mi több nyálasnak vagy érzélgősnek tünnek, ami meg némiképp paradox, ha tekintetbe veszed – ahogy én tettem, ott, a reggeliző sarokban ülve –, hogy azért hat a közönség számára banálisnak vagy manipulatívnak, mert már oly sokszor láttuk drámákban, noha pont azért láttuk olyan sokat, mert az ilyen jelenetek tényleg drámaiak és megindítanak és az emberek bonyolult érzelmi valóságokat, mély érzéseket tudnak közvetíteni velük, amelyeket másképp szinte lehetetlen lenne megragadni, és ugyanakkor egy másik részem vagy énem meg rájött, hogy innen nézve a lényegi problémám az volt, hogy valahogy már egészen korán úgy döntöttem, életem drámájának feltételezett közönségéhez csatlakozom, ahelyett, hogy magával a drámával azonosulnék, és még most is a színészi alakításom minőségét és várható hatásait figyel-

tem és mérlegeltem, és így mindent összevetve a Fernnek címzett levelem íráskor is ugyanaz a manipulatív csaló voltam, mint egész életem során, ami végül ehhez a tetőponthoz vezetett, a jelenethez, melyben a levelet aláírom, megcímezem a borítékot, felbélyegzem és behelyezem az ingzebeembe (teljesen tudatában lévén annak, hogy ez a jelenetben milyen hatást kelt, hogy ott pihen a szívem mellett), és eltervezem, hogy bedobom a postaládába a Lily Cache Road felé menet, amikor a felüljáró oszlopa felé veszem az irányt, melybe az autómmal behajítani készülök, olyan sebességgel, mely az autó teljes elülső felét szétzúzza, engem meg a kormánykerékre nyársal és így azonnal végez velem. Az öngyűlölet nem ugyanaz, mint a fájdalom vagy a lassú halál iránti vonzalom, ha már végzek magammal, csak egy pillanatig tartson.

A Lily Cache Roadon tartópillérek és hídfők tartják a 4-es számú állami utat (más néven a braidwoodi autópályát) ahogy az áthalad a beton felüljárón, amit annyira elborít a graffiti, hogy a legtöbbjét már el sem lehet olvasni. (Ami szerintem kissé ellentmond a graffiti céljának.) Az oszlopok szélessége az autóéhoz hasonló, a közte és az út közötti távolság pedig minimális. Ráadásul a kereszteződés messze túl van Romeoville környékén, körülbelül tíz mérföldre délre a délnyugati külváros határától. Kint a semmi közepén. Az egyedüli lakóházak az úttól távolabb eső farmok, melyekhez silók és pajták stb. társulnak. Nyári éjszakákon a harmatpont magas és mindig köd van. Ez mezőgazdasági térség. Soha nem haladtam el úgy a 4-es alatt, hogy szemlátomást ne én lettem volna az egyedüli autós mindkét úton. A kukorica magasra nő, körös-körül a mezők akár egy zöld óceán, s csak a rovarokat hallani. Egyedül a volánnál, a hold sarlója és a csillagos ég alatt, stb. Az volt az elképzelés, hogy a baleset, járjon bármilyen tűzzel és robbanással, eléggé izolált helyen történjen, hogy senki se láthassa, s hogy a lehető legkevésbé tűnjön megrendezettnek a dolog, és hogy meg ne kísértsen, hogy az utolsó másodperceimet azzal töltssem, hogy elképzelem, milyen benyomást keltet valakiben az ütközés hangja és a látványa. Részben attól tartottam, hogy látványos és drámai lesz, és hogy úgy tűnhet, a sofőr a lehető legdrámaibb módon akarta végezni. Ezzel megy el az életünk, hogy ilyen szarságokon gondolkodunk.

A párákód másodpercek alatt egyre sűrűbbé válik, mígnem úgy tűnik, az egész világ csak annyi, amit a lámpák elérnek. A fényszóróknak nincs hasznuk a ködben, csak rontanak a helyzeten. Megpróbálhatod bekapcsolni őket, de látni fogod az eredményt, csak megvilágítják a ködöt, ami így még sűrűbbnek tűnik. Egy amolyan mini paradoxon, hogy néha a tompított fénnel messzebbre látsz, mint a reflektorral. Na jól van – és itt van az építkezés, a csapkodó TYVEK fóliákkal a házakon, szóval ha tényleg végigcsinálod, már nem fogod látni a lakóit. Bár nem fog fájni, tényleg, egy pillanat alatt vége lesz, ezt elárulhatom. A mezőn lévő rovarok már-már fülsiketítőek. Ha a kukorica ilyen magasra nőtt, és figyeled, ahogy lemegy a nap, gyakorlatilag végignézheted, ahogy, mint egy hatalmas alak árnyéka, a mezők fölé emelkedik. Többnyire szűnyogok, a többit nem ismerem. Egy egész rovaruniverzum van odakint, amit egyikünk sem fog látni vagy megismerni. Meglátod majd, hogy a Benadryl sem segít sokat, ha már úton vagy. Ez az egész valószínűleg rosszul volt kitalálva.

Rendben van, most érkezünk el ahhoz, amit megígértem, s amiért végigvezettelek ezen az egész unalmas összefoglalón, ami idáig vezetett, remélve, hogy.

Vagyis hogy megérted, milyen meghalni, hogy mi történik. Jól mondom? Ez az, amit mindenki tudni akar. És hidd el, még te is. Akár úgy döntesz, hogy megteszed, akár nem, akár sikerül téged lebeszélnem róla oly módon, ahogy elképzeled, hogy megpróbállak majd lebeszélni, akár nem. Először is, ez nem olyan, ahogy az emberek elgondolják. Az igazság az, hogy te már tudod, milyen. Már tisztában vagy, mi a különbség a rajtad átvillanó mindenség nagysága és gyorsasága, illetve a között a parányi rész között, ami csak tökéletlen darabkája mindannak, amit valaha is meg tudsz osztani másokkal. Olyan ez, mintha lenne benned egy mérhetetlenül hatalmas szoba, tele mindazzal, ami az egész világegyetem lenne minden időben, egyetlen pillanatba összesűrítve, és mégis, az a kevéske rész, ami innen kijut, annak valahogy egy olyan kis kulcslyukon kell kiperéselődnie, amit a régebbi ajtók kilincse alatt látsz. Mintha mindannyian ezeken az apró kulcslyukakon keresztül próbálnánk látni egymást.

De van rajta kilincs, az ajtó nyitható. De nem úgy, ahogy gondolnád. De mi lenne, ha mégis? Gondold csak el – mi lenne, ha ezek az életed minden pillanatában benned lévő végtelenül sűrű és kavargó világok hirtelen a maguk teljességében kinyílnának és kifejezhetővé válnának, miután az, amit önmagadnak gondolsz, már meghalt, mert mi lenne, ha ezután már minden egyes pillanat maga a végtelen tenger, kiterjedés vagy átmenet lenne, melyben kifejezheted vagy átadhatod mindezt, és már strukturált nyelvre sincs szükséged, hanem csak felnyitod az ajtót és beléphetsz bárki szobájába, a megannyi alakodban, sokféle gondolatoddal és arccoddal? Mert figyelj – nincs már sok időnk, itt vagyunk, ahol a Lily Cache kissé lejteni kezd, és a partok meredekké válnak, és már kirajzolódni látszanak az elhagyatott termelői stand kivilágítatlan táblájának körvonalai, ami az utolsó jelzés a híd előtt – szóval figyelj: mit gondolsz, mi vagy te tulajdonképpen? A millió és billió gondolat, emlék és mellérendelés – még az olyan eszement gondolatok is, mint ez, amire most gondolsz – amelyek csak úgy átvillannak a fejedben, majd eltűnnek? Ezek valamilyen összege vagy maradéka? A saját *történeted*? Tudod, mennyi idő telt el azóta, hogy elmondtam neked, hogy szélhámós vagyok? Emlékszel, hogy a visszapillantóról lelógó RESPICEM órára néztél és láttad az időt: 21:17? Hova nézel most? Véletlen egybeesés? És mi van akkor, ha mindeközben nem is telt el idő?¹⁰ Az igazság az, hogy ezt már hallot-

¹ Az egyik jel, mely arra utal, hogy a dolog nem egészen úgy áll a szekvenciális idővel kapcsolatban, ahogyan azt te megtapasztalod, az idő különféle paradoxonaiban keresendő: az állítólagosan múltó idő és az úgynevezett „jelen” paradoxona, az idő, amely mindig a jövő felé halad, és egyre több és több múltat teremt maga mögött. Mintha a jelen ez az autó lenne – szép autó egyébként –, a múlt pedig az út, amin elhaladtunk, a jövő az előttünk megvilágított útszakasz, amelyhez még nem értünk el, és az idő meg az autó előre haladó mozgása, és a pontos jelent az autó elülső lökhárítója jelenti, ahogy a jövő kódét kettészeli, így ez a *most*, majd egy kicsivel később egy egészen másik *most*, stb. Csakhogy, ha az idő valóban múlik, akkor milyen gyorsan megy? Milyen ütemben változik a jelen? Érted? Vagyis, ha az időt a mozgás vagy a sebesség mérésére használjuk – mint ahogy azt tesszük, másra nem is nagyon lehet – 95 mérföld per óra, 70 szívverés percenként, stb. –, akkor hogyan kellene mérnünk a sebességet, amellyel az idő mozog? Másodpercenként egy másodperc? Ennek így semmi értelme. Még csak beszélni sem lehet az idő áramlásáról vagy mozgásáról anélkül, hogy ne ütköznenék rögtön paradoxonba. Gondolj csak bele: mi van, ha valójában nem is létezik mozgás? Mi van akkor, ha mindez egyetlen villanás alatt bontakozik ki, amit jelennek nevezel, az ütközés első, végtelenül apró másodperc töredékében, amikor a száguldo autó elülső lökhárítója épp csak kezdi érinteni a tartóoszlopot, mielőtt teljesen összegyűrődik

tad. Hogy hogyan is kell ezt elképzelni. Hogy ez biztosít teret a benned lévő univerzumoknak, a beláthatatlanul számos kapcsolódási pontból és a különféle hangok szimfóniájából szőtt fraktálok végtelenbe hajló sokaságának, az örökkévalóságoknak, mit más lélek nem láthat. És azt gondolod, az a kis töredék, mit más lát, csalóvá tesz? Persze, hogy csaló vagy, és persze, hogy amit más lát, az soha nem te vagy. És nyilván tudod ezt, és nyilván igyekszel kézben tartani, hogy melyik részedet lássák, ha egyszer tudod, hogy csak egy részed láthatják. Ugyan ki tenne másképp? Ezt hívják szabad akaratnak, Sherlock. De éppen ezért esik olyan jól, ha összetörve mások előtt sírhatsz vagy nevetehetsz, vagy ha nyelveken beszélsz, vagy bengáliul kántálsz – ez már nem a nyelv többé, s már nem kell egy kulcslyukon sem áterőszakolnod.

Szóval sírj csak, amíg jólesik, nem mondom el senkinek.

De nem lettél volna csaló, ha meggondolod magad. Szomorú lenne csak azért megtenni, mert valahogy azt gondolod, hogy muszáj.

De fájni azért nem fog. Hangos lesz, és érezni fogsz dolgokat, de mindez olyan gyorsan fog átmenni rajtad, hogy észre sem veszed, hogy érzed őket (ami kábé olyan, mint a paradoxon, amivel Gustafsont ugrattam – lehetséges hát szélhámósnak lenni, ha nem is tudod, hogy az vagy?). És az a röpke pillanat, amíg a tüzet érzed, már szinte jól fog esni, mint amikor a kezeid már szétfagytak, és ég a közelben tűz, és ki tudod őket nyújtani a tűz felé.

A valóság az, hogy a meghalás nem rossz, de az örökkévalóságig tart. És hogy az örökkévalóság nem is idő. Tudom, hogy ez ellentmondásnak, netán pusztá szójátéknak hangzik. Ez valójában, mint kiderült, csak nézőpont kérdése. Az egész képet kell nézni, ahogy mondani szokás, melyben az a tény, hogy ez a látszólag vég nélküli oda-vissza dolog köztünk ugyanabban a pillanatban történik és tűnik el ismét, amikor Fern a vacsorához készülődve éppen belekavar a fortyogó fazékba, a nevelőapád a hüvelykujjával pipadohányt tömköd, Angela Mead az egyik termékkatalógus ötletes kis szerszámával macskaszórt szed a blúzáról, Melissa Betts pedig mély levegőt vesz, hogy reagáljon arra, amit a férje az imént szerinte mondani akart, David Wallace pedig épp pislog egyet, miközben az 1980-as Aurora West középiskolai évkönyv osztályfotóit pásztázza, meglátja a fotómat, és megpróbálja, a maga kis kulcslyukán keresztül elképzelni, hogy mi mindennek kellett történnie, ami a halálomhoz vezetett abban a szörnyű autóbalesetben, melyről 1991-ben olvasott, hogy milyen fájdalmak vagy problémák hajthatták azt az embert, hogy beüljön a türkizkék Corvette-jébe és annyi vény nélkül kapható gyógyszerrel a szervezetében vezetni próbáljon. David Wallace-nak történetesen egy sor, megannyi teljesen rendszerezhetetlen gondolata, érzése, emléke és benyomása van erről a képen szereplő srácról, aki

és szétroncsolja az autó elejét, te pedig erőszakosan előremész és a kormányoszlop egyenesen a mellkasodba fúródik, mintha csak valami irdatlanul nagy dologból lótték volna ki? Azaz mi van, ha valójában ez a *most* végtelen és valójában soha nem múlik el oly módon, ahogyan azt feltételezhetően a múlás értésére huzalozott elméd elképzei, vagyis nem csak az egész életed, hanem az életed leírásának és számbavételének minden egyes emberileg elképzelhető módja egyszerre villan át, mint a kurzív betűkké formált neonlámpa, amelyet az üzletek cégereihez és ablakaihoz olyan előszeretettel használnak, az elmédben, a becsapódás és a halál közötti szó szerint megmérhetetlen azonnalóságban, abban a pillanatban, ahogy megindulsz a kormány felé, olyan sebességgel, amelyet semmilyen biztonsági öv nem állíthat meg – VÉGE.

egy évvel fölötte járt az iskolában, és akit a tanulmányi és sportbeli teljesítménye, a népszerűsége és a lányoknál elért sikerei közepette szinte mindig egy ragyogó neon aura vett körül, hasonlóképpen emlékezett meg a srác minden egyes bántó megjegyzéséről, vagy akár csak egy apró visszatetszést jelző gesztusáról vagy arckifejezéséről, valahányszor David Wallace harmadjára is kihagyta az ütést a pályán, vagy valami hülyeséget mondott egy buliban, és arról, hogy ez a srác mindig olyan irigylésre méltóan otthonosan mozgott a világban, mint egy valódi, élő személy, szemben azzal a nevetségesen önemésztő és bizonytalan emberi alakkal vagy szellemmel, amilyennek akkoriban David Wallace ismerte magát. Egy mindenki kedvence, valóban, nagyratörő srác, akit David Wallace minden hátsó szándék vagy rosszérzés nélkül boldognak és gondtalannak képzelt el, akit egyáltalán nem kísértének hangok, amelyek azt súgják, hogy valami mélységesen el van rontva vele kapcsolatban, ami rajta kívül senki mást nem érint, és hogy minden idejét és energiáját arra kell fordítania, hogy kitalálja, mit kell tennie és mondania ahhoz, hogy egy akár csak megközelítőleg is átlagos vagy elfogadható amerikai férfit alakítson, ezek a dolgok zúgtak David Wallace fejében '81-ben, minden pillanatban és olyan sebesen, hogy esélye sem volt megragadni őket, hogy megpróbáljon küzdeni vagy érvelni ellenük, sőt még érezni sem érezte rendesen, csak mint egy csomót a gyomrában, miközben a vér szerinti szülei konyhájában a mezét vasalta és arra gondolt, hányféle módon cseszheti el, hogy majd megint leblokkol a harmadik ütésnél, vagy nem kapja el a süllyedő labdát, hogy hogyan leplezi le a valódi százalmas voltát ez előtt a rendkívüli, 418-as ütésátlaggal rendelkező srác és a boszorkányosan szép nővére és mindenki más előtt, akik a nézőtéren, a füves pályaszélen a kerti székeikben ültek (akik vélhetően már a kezdettől átláttak a színjátékon, szinte biztos volt ebben) – más szóval, ha csak egy pillanatra is, amíg a szeme csukva volt, David Wallace megpróbálta valahogy összeegyeztetni azt, amilyennek ez a ragyogó srác kívülről tűnt, azzal, ami belül arra készítette, hogy ennyire drámai és kétségtelenül fájdalmas módon ölje meg magát – miközben David Wallace annak is teljesen tudatában volt, hogy az a közhely, miszerint soha nem tudhatod igazán, hogy mi zajlik a másik emberben, üres és elcsépett, ugyanakkor nagyon is tudatosan igyekszik azt megakadályozni, hogy ez a felismerés gúnyt úzzön a szándékból, vagy hogy az egész gondolatmenetet egyfajta örvénylő spirálba terelje, amely végül sehová sem vezet (1981 óta persze sok idő telt el, és David Wallace a hosszú évek során önmaga ellen vívott, szó szerint leírhatatlan küzdelmétől végül csak erősebb lett, mint amilyen Aurora Westben volt), a valódi, kitartóbb és érzelme-sebb része csendre inti azt a másik felét, mintha tisztán a szemébe nézne, és szinte hangosan azt mondaná: „Egy szót se többet”.

SZÉKELY MÁTÉ fordítása

Karli és Nell

A ház nyolcvan százaléka a lakó lelkialkatához igazodott. Ipari múltját őrző loft jegyei, lekicsinyítve. Acél, téglá, néhol nyersen hagyva a beton. Behatárolt színpaletta, tagolatlan tér. Geometrikus formák, egyszerű, mégis jellegzetes látvány. Tágas, napfényes, akár egy állatkerti madárröpdé. Bútorból csak a legszükségesebbek. A viszonylagos üresség is a mélységérzet illúzióit erősíti. A falakat nagyrészt csupaszon hagyták, a keleti oldalon, két-két gerenda közt azonban valami meglepő történt, a szenvedély iránti engedmény zavarhatja meg a szemlélőt. Az egyik felületen, mintha a berendező a bűntudatról gondolkodott volna, az afrikai kézművesség néhány terméke tűnik fel, ovális fekete faálarcok és egy üveg alá préselt, bekeretezett, indigóval festett bő szöveting. Valami törzsi holmi, ami a szem előtt lévő felirat szerint nem a parti részekről van, hanem a „trópusi esőerdő” mélyéről. Aztán van egy másik falrész, mely drámai módon megváltoztatja a belső tér hangulatát. Oda Karli fali csempét rakatott, melyet ő *rozettának* nevezett, ki tudja, milyen megfontolásból. Véletlenszerűen egymás mellé illesztett, hatvanszor hatvanas darabokból állt, rajtuk kék és szürke, hullámzó héjakból álló labdák. Az egyes darabok illesztésénél nem voltak tekintettel az összképre, ezért igen sok félbevágott labda tolakodott elő és vezetett el a semmiben. Az aprólékosan kidolgozott gömbökre rá volt tervezve az egyenletes napfény tükröződése, ettől a tulaj töprengő alkatához mérten nagyon is szemtelen, felforgató hatású zugocska jött létre, amit egy nem túl nagy pengefal tett karakteresebbé. Olyan volt, mintha Karli a hangulatának megfelelően járna át a jókora ház valamelyik felébe, s időzne ott addig, míg a kedélye nem változik. De ezzel már felteleznének annak a lehetőségét, hogy a férfinak hangulatváltozásai lennének.

Kevés mozgás, még kevesebb zaj. Tehát csak olyan mozgás, mely hangtalan. Ezeket a szabályokat Karli nem köti senkinek sem az orrára, Nell mégis egyetlen nap alatt megtanulta. Nell nem költözött Karlihoz, hanem egyik este, úgy két hónapja történt, ott maradt, és azóta nem ment el. A ruháiból néhányat, csak a legszükségesebbeket becsempészte, és nagyon kevés használati tárgyat, de ez utóbbiakat is szinte dugdosnia kellett, már ha volt hová. Ha valami rossz helyre került, Karli megállt fölötte, és nem mozdult, míg Nell el nem rejtette.

Kicsit másképp kellett intézni a telefonhívásokat. Ha megcsörrent Nell mobilja, Karli azonnal aforisztikus történetekbe kezdett, melyek tanulsága mindig az volt, hogyan kerülhetjük el, hogy az orrunknál fogva vezessenek minket. Lehetett találgatni, hogy az esetek a férfi múltjából lettek-e előásva, netán mind fikció, és egyetlen szerepük van, elmélyíteni az engedékenységgel visszaélők szégyenérzetét. Illetlenség idegenben idegenekkel fecsegni, hangosan kizárt, de félreállva, suttogva pláne. Ez olyan, ami miatt aggódni kell, mi lesz a következő lépés, mi az, ami küszöbön áll.

Nell persze okos lány. Legalábbis úgy gondolta, tudja, mi ez itt körülötte. Ha nem egy bolondokháza, már megérte. Úgy tűnt, hogy elfogadja a kihívást. Karli, bár nem ment a lány közelébe, igyekezett benne félelmet kelteni. Ez pár percig ment is neki, aztán mindig felengedett, elmagyarázta, tapasztalatból tudja, hogy egy elmúlt kellemetlenség a normális emberekben hiányérzetet kelt. Tehát ha egy ilyen kisebbfajta vihar után elhallgat, és ez jó lesz a lánynak, később egyenesen vágni fog a súrlódásokra. Ezt a hiányérzetet szokták megnyugvásnak nevezni, de tévedés, ez maga az idomulás. Készülődés, amikor várjuk a következő kellemetlenséget. Az első hónap végére Nell alkalmazkodott a házirendnek ehhez a pontjához is. Nem lehetett észrevenni, mikor és hogy történt, de a változást elősegítette az is, hogy addigra már alig hívta valaki.

Karli sosem mutatta ki, ha elérte a célját. Teljesen természetellenesnek érezte volna Nell is, ha a férfi ilyesmivel próbálkozna. Hozzá nem illenek az érzelmek, semmi, ami forró és intenzív, váratlan vihar a szívben és a többi. A megkönnyebbülés jelei sem ütözködtek ki rajta, egykedvűen szűrte az esti májkímélő teáját, bocsátotta ki azokat a rendkívüli hangokat a végén, nézte, akár egy órán át, a lenémított tévét, intézte a legszélsőségesebb udvariassággal a mindig összekutyult bevásárlást, szellőztetett a bejárati ajtón át. Minden tekintetben otthonosan mozgott a saját házában. Nell pedig éppen csak eltöprengett azon, hogy a kiszámíthatóság egy nagyon zavaros fogalom, a férfinak igenis megvan a sötét oldala. Amikor Karli nem figyelt oda, becsukta a bejárati ajtót, és kinyitotta a fenti bukóablakokat.

*

Karli reggel az ágy szélén ül, lábával a papucsát keresi az ágy alatt. Állandó helyük van, most viszont odébb csúszott mindkettő. Nell előző éjjel véletlenül beléjük rúgott, és elfelejtette megigazítani. A lány meghallja a kereső lábujjak surranását az előszőnyegen. Akár vissza is alhatna, de a férfi távlatilag pontatlanul látszó alakja túl érdekes. Főleg, amit a fürdőszobában csinál majd.

Lehet hallani mindent: felkapcsolja a lelógó mennyezeti lámpát, majd a tükör feletti, beépített spotlámpákat is. Nell a betelepítése első hetében megleste, mi jön ezután. Karli nézi magát a tükörben, és lassú mozdulatokkal megpofozza magát, jobbról, balról. Az ujjnyomok az arcán kis utacsok szalagjai. Az ajtóresen át olyan ember benyomását keltette, mint akinek nincsenek emlékei, mára szóló céljai sem. Csak ez a dolog van kitűzve, a pofonok. Még legalább négy jön, arányosan elosztva. Talán ébresztgeti magát, mert ha bünteti, az durva lenne.

Közben Karli testének távoli és idegen tájéka zsidbadni kezdenek. Egyre könnyebb önmagára pusztá anyagként tekintenie, mely az irányítást, formálást adott keretek közt, katonás rendben viselheti el. Nem befolyásolja senki, nincs benne féltékenység, hazugság, elkerüli a kísérletezés vágya, épp ugyanolyan, mint a legelső reggelen, amire kisgyerekként vissza tud emlékezni. A pofonok is pontosan ugyanolyanok. Azt tesz magával, amit akar. Viszont hallgatni akar róla mindörökre. Ilyenkor lénye jól formált tömbjéről mintha fölösleges törmelék hullana le, és az a valami, ami az életét uralja, gyengül, ugyanakkor ami marad, erősebb lesz. Gonosz vigyorral nézi, ahogy a felsőajkán megfolyik a takony, kicsordul a könnye. A végén, az anyag formálását követően úgyis eléri egy szabályos idom megfelelő intenzitását.

Nell próbálkozik, kopog. „Sietsz, Karli?” És mivel nem jön válasz, még feljebb emeli a hangját: „Ne már, Karli, bepisilek!” De a gyakorlatán tülesett férfi ezekben a percekben a közös reggeli veszélyeire összpontosít. Ilyenkor elég hosszú ideig mozdulatlanul ülnek egymással szemben. Ingerlő, hogy Nell nem marad nyugton, mint odabent a cégnél Karli beosztottjai a tárgyalóban, a szervezeti megfélemlítés átkától sújtott figurák az asztal körül. Míg ő szónokol, megfigyelt, a legtöbbször túl tágra nyílnak az orrlyukai. Nellnek nem. Lehet, hogy nem fél? Reggelizik, biztosan lefoglalja, hogy villájával magához húzza a tojásdarabokat, mintha elejtett vadat vonszolna. Aztán Karli elmereng, a szakmacsoportok számán töpreng, a faktoranalízisnél tart. A kávéját szűrőszűrővel elhatározza, hogy meg kell kérdeznie, milyen érvényességi vizsgálatokat végeztek a validálás keretében. Persze hogy ez a legfontosabb! Egyszerre tükrözi a feladatok, a célok és a munkaértékelési kritériumok hatókörének bizonyosságát. Legutóbb is ezzel kezdte. Miért nem lehet megérteni ezt az egyszerű, józan kívánságot, hogy igazodjanak hozzá. Imád így beszélni. Beszélni megkönnyebbülés. Alulnyomás lép föl, mint a repülőgép szárnyfelületén, és megemeli őt. Csodás érzés. De Nell előtt nem megy neki.

Karli nagyon ritkán engedi meg magának, hogy a legelső napjukra visszaemlékezzen. De ha mégis, elég egy pillanat, és újraéli az egészet. Egyetemisták körében végzett felmérés kiértékelésére kérték fel, de míg ő a munkahelyi pszichoszociális kockázatokról beszélt, a végén a kérdések annyira elfajzottak voltak, hogy Karlinak megfájdult a feje. Nell a nagyelőadó második sorában ült, nagyon nyújtózkodott. Valahonnan előásta, hogy közvetlenül az egyetem előtt egy börtönben is végeztek munkakörnyezeti felmérést. Arra volt kíváncsi, hogy a rabok hogyan feleltek a kölcsönös bizalomra vonatkozó kérdésekre. Kicsit kívárt, majd enyhe gúnnyal hozzátette: „Pszichometriai szempontból”. A hallgatóságon végigfutott a kuncogás, és ez ugyan sértette Karlit, de nem tudta nem észrevenni a sok tucatnyi vadember valamelyest felélenkülő figyelmét.

Amire Nell utalt, persze nettó hülyeség, nem a rabokat kérdezték, hanem az ott dolgozó személyi állomány tagjait. Hülye, pimasz kurva, mondta magában Karli, de fennhangon korrekt módon pontosított. Amikor megköszönte a figyelmet a végén, mintha ott sem lettek volna, szemvillanás alatt eltűnt mindenki, viszont Nell odament hozzá. Karli eléggé óvatlanul ránézett, és észrevette, milyen szívajdítóan fehér és bársonyos a bőre. Az ilyenek *odaátról* érkeznek, az érinthetlenségtől, akikkel képtelen érzelmi közösséget vállalni. A pillája verdezett, hunyorgatta a szemét, de az is lehet, hogy ez valami betegség nála, és Karli, talán a szakmai kíváncsiság hajtotta, meg is kérdezte tőle, miért ilyen ideges. Ennyi volt. Semmi sem történt. Áttörhetetlen burok, gondolta, hagyjuk. Aztán előbb egy telefonhívást kapott tőle, majd becsengetett a háza ajtaján. Valamiféle szerelmi melodráma készülhetett a lány. Hátizsákkal érkezett. A ház egy dombtetőn fekszik, és kapkodta a levegőt, ahogy állt az ajtajában. Karli beengedte, nem jutott eszébe komolyabb érv, hogyan küldhetné el. Bejött, kószált a házban, mindent megfogdosott, és állandóan a válla fölött nézegetett vissza rá. A konyhában lehuppant a székre, amitől az keservesen nyekkent egyet. Pedig stabil darab, Chesterfield mintázatú, nem ezt érdemelné. Ezek voltak az első, maradandó benyomásai róla. Aznap este Nell megkérdezte, hogy hozhat-e valamit enni, és amikor *feltálatla*, úgy tett, mintha ő főzte volna. Folyton jött a két-

értelmű célzásaival, és ez valamilyen értelemben mulatságos volt, de élvezni egyáltalán nem lehetett. Karli mégsem érezte magát rosszul. Sok mókás dolgot tudott meg a nőkről. Lehet úgy védekeznie valakinek, hogy közben sosem támad. Egy sótartónak, cserépalátétnak, függőncsipesznek is van tragikus felhangja. Léteznek kétoldalas pulóverek... Emlékszik az első reggelre, hullafáradt volt, egész éjjel rémálmok gyötörték, és másnap a legnagyobb hidegséggel fogadta a lány köszönését. De ahogy a tények mutatják, semmi sem használt. Utána már csak annyi történt, hogy mindketten megpróbáltak *viselkedni*, és ebből számtalan félreértés született. A lány nála maradt.

Karlit meglepte, mennyiféle alakban megismerte a másikat. Végső soron ez hasznos, megvan otthon a kontraszt. Nell nagyon óvatos, nem néz fel a terítékéről, eszik. Túl hangosan nyel, ez nem vall rá. Fura rá gondolni, hogy állkapocsontja van. Olyan robusztusan hangzik. „Karli, nem kensz rá semmit a pirítósdra”, kérdezi a lány. Miért kérdez ilyesmit? Hiszen látja, mi van. Pirítóss meg vaj! Ahogy egy fiatal lány a megélt valóságról beszél, azzal a semmibe néző pár évvel a háta mögött. Karlinak muszáj abból kiindulnia, hogy a munkahelyi hallgatóságának hetvenkét egész két tized százaléka a harmincöt és negyvenkilenc éves korosztályba tartozik. Használnia kell a nyelvüket. Az életüket. Ezek jelentős része bizonyára érintett a szociális rehabilitációban, legalább egyszer megfordultak pszichológusnál, terhet kell rájuk helyeznie, lássa, meddig mehet el. Nell hirtelen lendülettel felemelkedik a székeről, ráhajol az asztalra, mutatójaja lepöcköl egy morzsát Karli szája sarkából. A férfi döbbenete leírhatatlan. Érti a mozdulatban rejlő gyengéd útmutatást, de nem bírja felfogni, hogy rá vonatkozna. Ez a megközelítés számos empirikus tanulmányon alapul, ezeket Karli kivétel nélkül jól ismeri, mindet feldolgozta, beépítette a kockázatértékelés folyamataiba. De ez most mindegy, rá kell ripakodnia: „Ha jól emlékszem, arról volt szó, hogy kézzel nem!”

*

Másrészt azonban a saját házát nem lehetséges munkahelynek minősítenie, még mostanában sem, amióta a tájékozódó képességét megzavarják, kényszerítik, hogy sodródjon a körülményekkel, és néhány egyéb, a semmiből lecsapó, szomatikus akadállyal kell számot vetnie. Mert Nell folyton forgatja a felsőtestét. Nem kell magyarázatokat fűzni hozzá, világos a helyzet, az ember törzse nem erre van kitalálva, és tulajdonképpen pontosan ez az aspektus teszi szükségessé, hogy gonddal alakítsuk ki a mozgásrendjét. Ha valaki jobbról úszik a képbe, utána balról is muszáj megtennie. Lecsúszva kötelességed felemelkedni, épp olyan mértékben, hogy a különböző irányú mozgások kiegyenlítsék egymást. Amikor például Nell az imént felé hajolt, hogy babráljon az arcán, és utána visszafelé tolatott az ülepével: a visszatéréshez egészen más pályát választott. Ovális fejformája még kiismerhetetlenebbé tette a mutatványt, mintha veszélyesen belengene a medencéjétől a feje búbjáig, hogy az ember kis híján utána kap, mielőtt baj történik. Úgy látszik, élvezi ezt csinálni, minden jel szerint lelkesedik az ilyesmikért. Karli életének sokágú problematikájából a legmélyebbre ágyazott ismeret, számára a leginkább kézenfekvő, hogy a reggel veszélyesebb és összetettebb, mint bármelyik napszak. Nincs centrális fényforrás, csak újabban ez a

fura reménytöbblet. Minden az erejét fitogtatja, ahogy dobálózik a pászmákkal, tovább löki a fényt, és az árnyékok vetődésének iránya percenként változik. Olyan a lány, és láthatóan nem méri fel a cselekedetei következményeit, mint aki a pusztá levegőből is jókedvet akarna varázsolni.

Most például, amikor a bejárati ajtóból visszanéz, ott áll Nell. Karli nem érti pontosan, mit keres egy ember a házában, és hogy maradhat ott, ha ő elmegey. Rettenetesen ráfáznak, akik ennyire lazán kezelik a biztonság kérdését. Nem tud elindulni, amíg az foglalkoztatja, mit csinál majd a lány a házában, ha ő távol lesz. Nell mellkasa süllyed, majd megemelkedik, ezekre az energiákra épít, és ezeket használja majd, ha bezárul az ajtó. Mit fog művelni? Nem érzi szükségét, hogy tovább nézze, hiszen Nell látja őt. Végül Karli elcsigázott sóhajtással megfordul, és távolodni kezd a háztól. Szomorúnak érzi magát, mert micsoda tragédia lenne, ha ő többé nem jöhetne haza az otthonába.

*

Becsukódik Karli mögött az ajtó. Mint akit áramütés ér, Nell ugrik egyet, a levegőben fordul meg, beszalad a nappaliba. „Huh!”, mondja a fejét ingatva, mindkét kezét rázva, mintha valami ragacsostól igyekezne szabadulni. Látja Karli széke alatt, hogy minden csupa mocsok. Otthagyta a papucsát, reggelizés közben vette át az utcai cipőjét. Ment morzsa a papucsba is. Rendet rak majd, délután, de egyelőre tekintete a semmibe réved, a ház előtti zajokat osztályozza. Karli kopogó lépteinek el kell halnia, és ez most is így történik. A férfi aktivitása felszámolódott, nincs Karli.

Nell felélénkülve röppen a komódhoz. Felkapja a mobilját, villámgyorsan nyomkodja a kijelzőt: lokátor, Karli kis kék gömbje, ahogy távolodik – már két saroknyira van. Aztán megdermed a köröcske, rezeg, kicsúszik több irányba, de nagyon szűk körben, ilyenkor száll be a kocsiba. Sosincs hely a ház körül, mire Karli este hazaér, messze szokott parkolni. Aztán a kör lendületet vesz, megindul, három hosszú egyenes két kanyarral, és ráfordul a főútra. Agyó Karli!

Húsz percbe se telik letusolni, összeszedni a holmiját, bepakolni az edzéshez, ami kell, mellé csúsztatni a mappát, amit a szemináriumra készített elő. Élesíti a riasztót, kilöki az ajtót, már megy is a járdán, szinte repül, érzi, hogy boldog. A lábujjai alatti párnán szökell, alig érinti az aszfaltot, nedves szarvakat húz az éjjelről ott maradt sekély víztócsák széleitől. Aztán mintha valaki visszarántaná, megtorpan, előhalássza a mobilját és ellenőrzi, valóban a belvárosi munkahelyén van-e már a férfi. Bármilyen véletlen hazahajthatja. Ő pedig elvileg délig otthon tanul, ugye, és csak utána indul az egyetemre. Hetekkel ezelőtt engedélyezte Karli mobilján a követőfunkciót, semmit sem fog belőle észrevenni. Csak egy pillanatra volt fura, hogy így tulajdonképpen tényleg folyamatos a jelenléte az életében. Látja este fáradtan hazaesni ódivatú karakterének tartozékaiban. Hazatérnek vele a mellények, kalapok, vagy ami már morbid, az élükre vasalt szövethadrágok. A legtöbbjük szürke. És éjjel a bebújós, hosszú ujjú, pamut hálóingben, mely majdnem a köldökéig van kivágva, s a három gomb hiába zár valamennyire, szór tör fel minden részből. Lent pedig a térdéig ér, s a hálóing alatt a nagy semmi, szőrtenger, golyók, farok. Olyan patriarchális, de nem zavarja, jó, hogy nem akar másmilyennek tűnni. Reggel... ó, ezek a reggelek! Egyedül ott

nem látja, a fürdőszobában. Az a szívszorító, és talán szimbolikus töltetű jelenet a pofonokkal. Szóval, hogy állandóan vele van, és ezért Nell pár napig elképzeltetők tartotta, hogy ő lesz a tolmácsa a valóság felé, lehetne az önkifejezésének a médiuma. Aztán fontosabb tényezők kerültek a középpontba.

Most is inkább felajzottan előre tekint. Kesztyűzés lesz, és váltanak néhány szót a táplálkozási szakértővel is. Nell legutóbb kérte a nagyobb kesztyűt, ami veszélyesebb, ugyanakkor ő volt az is, aki azt a fajta fejtámaszt választotta, amin orrvédő is van. Mindegy, miben állapotodnak meg, tudta jól, a társai hamar elveszítik a fejüket, ha nővel edzenek, és erőseket fognak ütni. Kéri, hogy csak kombinációkat gyakoroljanak, hiába, mindig ez megy. Neki fontos az orra formája, és ha ezt ott nem tolerálják, fogja a cókókját és átmegy egy másik klubba. Pár hete volt egy vágása, ami nem gyógyult megfelelően, és az edzésen kinyílt. Karlinak azt mondta, hogy az esernyővel vágta orra magát, szakadt az eső és gyorsan akarta kinyitni, de beleakadt a táskájába, ő fölé hajolt, az felcsapódott, és bumm. Meg se kellett volna szólalnia, hiszen Karli nem kérdezte, mi történt, rá se nézett. Este az ágyban, Nellnek háttal fekvé, könyvét pedáns derékszögökben tartva jegyezte meg, hogy ideje lenne feldolgozni: ő nem látszati-, hanem vetületi rajzokként látja a világot. Az, ami Nell arcán van, bár összefonódhat számtalan csodálatos történettel, számára nem csupán érdektelen, hanem egyenesen feldolgozhatatlan. Ha, tegyük fel, porcsérülése lenne és másként mozogna, az a pontosság ellen szólna. De két egymást követő nap testéről készült adatfelvételének ily nagyfokú konvergenciája őt kielégíti. És mondta, egyre csak mondta: az egésznek, a gestaltnak a faktuális helytállósága megkérdőjelezhetetlen. Nell sebe *diszkrét adatpont*, holott egy személyt egészben kell befogadni. Nagysokára befejezte, úgy hallgatott el, akár egy gép, a beszéd után nem vett mélyebb levegőt, izgatottságnak, érintettségnek semmi nyoma. Ezután jött az esernyős sztori.

Nell nem kezdő, de abban a fázisban van, amikor határozott akaratra és tökéletes önbizalomra van szüksége a folytatáshoz. Szükséges, hogy megértse és értékelje a boksz életében betöltött funkcióját. Mentálisan fel kell készülnie, és szem előtt kell tartania a helyes magatartást. A kezdő olyan, mint egy utazásra induló ember. Nell egy ideje már úton van valami felé, amit úgy nevez meg: a kiteljesedés. És a célját Karli nélkül akarja elérni. Karli nem tudhat az edzésekről. Néha napok telnek el, és egyikük sem tudja, mitévő legyen, egymást támogatva unatkoznak, és vannak még alantas dolgaik, amikben segítik a partnerüket. Nell viszont egyenesen retteg a lelepleződéstől, olyan vállalkozás az övé, aminek a révén csak tágul és egyre tágul a világa, és mind tündöklőbb, akár egy többsoros nyaklánc az újabb sor révén – az edzés az ő bűvésztükkjének örök titka. Ennek így kell maradnia. Személyes és érzéki vágyait erre a célra irányítja. Ily módon megnyugszik. Megfelelően felméri a dolgokat, és mindig nyugodt, amikor az szeretne maradni. Totálisan kielégíti, hogy általában hetente egyszer, egy különös játék részeként, combjait szétvetve negyedórákat üldögélhet a hanyatt fekvő Karli arcán, egészen *elformátlanodó* pináját ráhúzva a felfelé szegezett állra, nyelvre, orra. A *forma* kérdésében egyébként Nell a mai napig bizonytalan, hol olyat képzel el, mint a falon az atavisztikus maszk vastos és merev ürege, hol meg tapadó-csúszó felületet, mintha puhán, nyálasan és nyüszítve csókolózna.

Ha Karli leteszi a könyvet, és nem marad befordulva, hanem némán a hátára fekvé elnyúlik az ágyon, az üzenet. Olyankor Nell tolhatja is le a pizsamanad-

rágját, a hellyel, azaz Karli arcával kapcsolatban, ahová áttelepszik, ahol mindig megújuló kíváncsisággal helyezkedik el – az összes garanciát előre megkapja. Mindösszesen ennyi kell, hogy a másik elnyúljon az ágyon, és ez Nell szerint olyan szép és egyszerű, olyan finoman írja körül a lehetőséget, hogy amikor a combját áttemeli Karli fején, már nem csupán kíváncsi, hanem kalandvágy hajtja. Felajzottsága bizonyos hányadban intellektuális természetű, hiszen úgy véli, úgy sejt, hogy ő, vagyis ők egy mindaddig ismeretlen bázisú emberi kommunikációra tesznek kísérletet. Medencéjének rezdülései formálási mozzanatok. Direkt közlések. Erre abból mer következtetni, amennyi ideig ez az egész tart. Valószínűleg addig tart, ameddig aktuálisan van *mondanivalójuk*. A leghosszabb ötven perces volt. Erről persze nem lehet hideg, tudományos aggyal gondolkodni, de ha mégis kéne, Nell a kommunikációnak ezeket a feltételezett mélyebb struktúráit elképesztően hatékonyan írta le, és legelőször is leszögezné, hogy ő soha senkinek nem mesélt még ilyen részletesen az élete történéseiről. Ennyi idő alatt bődületes mennyiségű információ átszágulldhat az ember agyán, ugyanígy a másikén is, ismeretek, érzésnyomok milliárdjai, és ezek testet öltenek, ő úgy gondolja, az idő múlásával szoros köteggé állnak össze, amit már nem vehet el tőlük senki és semmi, nem hánthatják le ők sem magukról, rájuk van tekeredve.

Nem nagyon lehet ugrálni, csakis erre a végtelennek tűnő, meditatív, gyenge hullámzásra képesek. Karli arcéle eltűnik Nellben, és ez eleinte olyan érzés volt számára, mintha egy drágaköves gyűrűt tartana a kezében; nem kapja meg, viszont nála lehet egy darabig. Úgy a harmadik alkalom után lett világos, hogy a tulajdonába került. Akkor dőlt el, hogy ez nem pillanatnyi eltévelyedés, és különösen nem egy fiatal lány, vagy egy hatvanhoz közelítő férfi devianciája, ha teszszik, perverziója, hanem az emberi természet szükséges gyengesége, hogy tudniillik az utolsó megrendült gáton is áttörve a legkönnyebb utat keresik. Ezt teszik ők. És még jó sok minden az eszébe jut. Nellnek ilyenkor van ideje gondolkodni, hiszen változó az élmény intenzitása. Az egyetem miatt lista alapján olvas, és ami vele történik, meglepően sok mindent hozott közelebb hozzá, a bonyolultabb szövegeket is majdnem fogyaszthatónak találta. Egyszer, és ezt azóta is nehezebben tudja feldolgozni, azt állapította meg, hogy a két üreg összetapadása következtében bizonyosan fokozatos degeneráció lép fel a szájban és a nemi szervben, és a túl erős kölcsönös függőség miatt ezekből előbb-utóbb egyetlen, új szerv fog létrejönni. Máskor meg az ötlött fel benne, hogy hiába a nagy átszellemültség, ez az ünnepelt unió, nem is lehetne másként: most is rászorul valamire, ami a férfiból előre mered, mégpedig a nyelvre, ami ha nem működne olyan változékony erőszakossággal, értelmet adva a megelőző perceknek, azt hinné Nell, hogy kész, tévedés, hagyjuk. De hát ilyenek a felvillanó ötletek, magyarázatok. Szenvedélyesek lehetnek, de idővel ellobbannak, és mindent egybevetve egyáltalán nem lesz fontos, mi hová mered.

Amikor vége van, Nell mindig nézni szokta az alvó férfi arcát. Ilyenkor csapong, például azon agyal, Karli hogy kap közben levegőt, hiszen nagyon nagy mélységeket járnak be. Csakis utána szokott azon is alaposabban elgondolkodni, ő maga miért ragaszkodik szigorúan ahhoz, hogy fordítva, vagyis arccal a férfi lábai felé üljön rá. Így láthatja, nem ugrál a mellkasa, egyenletesen hullámszik. Ellenőrizhető, ami elvárt, kimondatlan egyezség köztük, hogy a kezek tétlenek

maradjanak, mind a négy. Maximum ő hajol előre kicsit, ha úgy érzi szükségét, ilyenkor letámaszkodik a férfi csípője mellé. De a feje magasan marad, ha előre hajol, előre is néz, így a legjobb – megfizethetetlen, micsoda színéknben pompázó látomások várják. Az érzékei fokozottan működnek, látja a legapróbb porszemet is kábultan forogni a meleg áramlatokkal, hallja kint a tücsköket, és tudja, hogy milyen erős a szél. Idővel ez is alakult. Újabban mind többször a nyelés, a légzés hangjait is figyeli. De ez nem baj, végtére is ő a nő kettejük közül, neki kell a másik szájába tömni az ételt. Tudja, érzi, hogy eszi őt odalent, ilyenkor valamilyen szinten Nell diktál, hogy habzsoljon vagy nyalakodjon. De a lényeg, és neki az kell, hogy közben lássa, Karli merevedése.

A férfi kéréseként könyvelték el, úgy kell hagyni. Az ott valaminek a kulturális jelentése. Nell tanulta, számtalan módon projektálódhatnak. Ha a lábfejét figyeli, többet tud meg arról, épp mi játszódik Karliban. Mindeddig bejött, a pőre testek zavartalan és hiteles érintkezése elég volt ahhoz, hogy a férfi is a végére jusson. Előtte pedig Nell sokáig, nagyon sokáig nézhette, mintha egy kedve szerint átértékelhető játékbaba lenne, mely életre kelt. Mozgott, hátradőlt, kitelt, meggörnyedt – és amikor Nell a csípőjével belelendült: csapkodott. A végén néha úgy maradtak még kicsit, szinte már nosztalgikus nyugalom zsibbasztotta el őket. Mint amilyen most is, amikor újra előhívja a mobilján a lokátort, és látja, hogy Karli a munkahelyén van.

*

Nell a Louis-Hébert-en száll fel a buszra. Ő érzi, más nem látja, a feje millimétereket rezdül hol ide, hol oda, levezet egy mozgássort, ütéskombinációt, hallja az ütések csattanását, a kesztyűk mélyebb tónusú puffanását. A csakis ott érezhető szagokat szívja be, ezen mindig elcsodálkozik, tényleg érzi, már a buszon is. A bőrét, az izzadtságát, a félelemét. És számtalan apróságot. Épp ez az: milyen jó volt rájönnie, hogy az apróságot igazán elhozhatják a megújulást. Ő, mennyire fontos továbbhaladnia ezen az úton! Abban a visszhangos teremben tanulta meg, hogy emelje fel mindkét öklét és tartsa szépen ott. Nincs ebben semmi. Sőt, kívánatos. Adni kell, még hozzá gátlástalanul, mert a másik bőrből van, húsból és csontból van, nem fog szólni. És akkor nem lesz baj az ellenkezőjével sem: aki tud kapni, az kaphat.

A Planetárium mögötti parknál száll le. Átfutni a fák alatt olyan érzés, mint ha őrvongó tömeg fogadná, szűk helyet hagyva a ringig, ahová *bevonul*. Dúdolja magában Ed Sheeran dalát, szétömlik az arcán a mosoly annál a sornál, hogy: „Baby, I just want to dance”. Ha egyszer eljut oda, és miért ne, lehet, hogy nem engednék a szervezők bevonulózeneként, süketek erre, nem érzik a dallamban a finom örületet, az örültek elveszettségét, nem elég harsány zene erre a célra. De ő ezt akarja, és ha mester lesz, akkor megadják neki. Megver mindenkit dartsban és a ringben, a dalban és a meccsen, ő lesz a csinos kis galwayi lány, aki bekerül a köztudatba, dalba foglalják a nevét, és folyton éneklük majd: mert egy tökéletes éjszakája mindenkinek lehet. Hetente legalább egy. Kiér a parkból, jobbra a két-szintes épület, ahová majd az edzés után csoportos spanyolra megy. Innen már csak két sarok, picike házak sorakoznak – olyan szívesen lakna itt, egyedül. Nem tudja, mikor kezdene neki hiányozni Karli, az orra, a nyelve... Nem világos előtt-

te, mire van inkább szüksége. A boksza mindenképpen. Átmegy a másik oldalra, és az elmaradhatatlan Twist óriásposzter alatt ott a szentély.

A kapunál négy fiatal hőzöng, bent nem tehetnék meg. Nagy fegyelem uralkodik, csak két ember emelheti fel a hangját, az edzők. Nem emlékszik, mikor öltözött át, máris a szorítóban táncolnak, köröznek. Hallja az ordítást, mit csinál rosszul, és ettől rettenetesen boldog, most már kiegyensúlyozott. Míg az első percekben az ütései feloldódtak a levegőben, lassan minden második, harmadik betalál. Imádja, amikor odagyűlnek a kötélhez, törülközővel a nyakukban nézik, hogyan boldogul.

Semmi sem bosszantja jobban egy-egy kihagyott lehetőségnél. Ezekben az a rossz, hogy a kívülről is jól látják, miről van szó. Azt a legnehezebb megmagyarázni, hogy az ember miért nem tett meg valami teljesen nyilvánvaló dolgot. Felütés, horog, kombináció, mindegy, fejben megvan, így utólag, tehát lehet róla beszélni, de nem mérhető le a sikere, a hatása, és nem látszik, milyen Nell, amikor kivitelez. Így az edzőnek nincs miből kiindulnia. Az ötvenes, sötétebb bőrű, portugál származású edző jó húsz évvel idősebb a segítőjénél. Ahogy egyre jobban káromkodik, a fiatal mindig csendesebb lesz. Nell szereti, ahogy a korban hozzá közelebb álló, olajos fényű arcával kicsit elveszettnek tűnő férfi követi a tekintetével a mozgását, a szaporázó lábait, a hajlongó felsőtestét. Tudja, hogy Karli is ezt csinálja otthon, túl sokszor kapja rajta, hogy méricskéli őt, de itt legalább ismeri a játékszabályokat. A fiatal edzőt Roynak hívják, ha nincs ott az *öreg*, vannak beszélő-lásai. Az egyik fiúnak egyszer azt kiabálta, hogy: „Nyitott kesztyűvel nem ütünk, nem otthon vagy!” Mindenki nevetett és ment tovább, csak Nell felejtette rajta a szemét. Nem ilyennek képzelte. Az a típus, aki keveset beszél, eddig rendben, ezt ismeri, az tette mássá, hogy benne az erő erényé válik, na de ezek a bugyuta, férfiöltöző szagú froclizások, hozzá még a vékony, elfúló hangja... Pár hét után azonban sok minden letisztult, mintha rájuk külön megállapodás vonatkozna: ha Roy Nellt nézte, sosem beszélt, nem volt utasítás, elemzés, a jobb kezével vízszintes irányban legyezett, ha valamit *közölni* akart. Tessék tovább haladni, a következőt kérem – ezt jelentette a mozdulat. Amit korábban megtanított, nagykönyvvé állt össze, és ebben lapozott ilyenkor Roy. Nell hajszálpontos iránymutatásként értelmezte a jelzést, azt jelentette számára, hogy amit eddig csinált, rossz, térjen át egy másik taktikára. Váltson! Ugyanakkor, fura módon, azt is jelenthette, hogy rendben van, csak így tovább, gyerünk, csináld! Nell tudta róla, hogy az a fajta edző, akinek a stílus vált a szenvedélyévé. A testéhez képest idomtalanul nagy keze valószínűleg csodákra képes, egy hússzín útjelző, élete fontos segítője. Nem emlékszik olyan esetre, hogy téves instrukciót kapott volna tőle. Ha viszont az öreg is megjelent, ezek a jelzések elmaradtak, jó párszor elég volt egy perc, hogy Nell ellenfele fölénybe kerüljön, és már csak egyetlen reménye volt, a fájdalomtűrés. A ringben tanulta meg becsülni a másodperceket is. Semmi pénzért nem szólt volna, hogy álljanak le. A küzdelem szavak nélkül zajlik, és ez nagyon is ismerős terep Nell számára. Minek kellene leállítani? Ezekben a helyzetekben korrigált legtöbbit a védések technikáján.

Mindenki úgy tippelt, hogy Nell rá akar hajtani Royra, pedig ebből semmi sem volt igaz. Talán Roy is bízott abban, hogy lesz valami, és amikor látta, hogy esélye sincs messzebbre jutni vele, előfordult, hogy kifakadt, képes volt előjogokon marakodni, tolakodóbban kiterjeszteni a befolyását. Ez egy bokszcsarnok-

ban nem mindig jelent jót. Ma már be is szólt neki. Az öreg mondott valamit, de Nell nem azt csinálta. Mire Roy belevisített a csendbe: „Te annyira nem hallasz semmit, mintha közben fújnád az orrod!” Kitört a röhögés, és Roy nem kapcsolt, hogy az ő kárára mulatnak. Nell nem zavartatta magát, de az öltözőből kijövet odament a férfihoz. Egyáltalán nem számított rá, hogy most fog kiborulni a bili, úgy érezte, hogy igazságtalan vele a férfi, az ott végzett edzésmunkájának értékét vonja kétségbe. A tusolástól még nedves haját igazgatva, egyik lábáról a másikra állva várja, hogy zárják ezt le. Most nagyon elege van Royból. Elrontja a bokszot. De mit mondjon neki? Egy férfi nem fél, hogy összetörik a szívét. Jön az öreg, mikor elhalad Nell mellett, beijeszt egy szúrással, közben cinkosan hunyorít a szemével. Nell érzi, akárhogy kezdene bele, ezek többen vannak. Mind egyformák, pedig *otthon* is ezért csinál mindent, hogy meggyőződjön az ellenkezőjéről. „Elmentek a piczába!”, mondja végre Nell, majd elfordul, a tekintetek keresztüzében masírozik a kapuhoz, bevágja maga mögött.

A promenád felé indul, úgy dönt, kihagyja a spanyolt. A Természettudományi Múzeum mellett sétál el, pazarul szikrázó óriás szárnyak mozgását észleli. Egészen megdöbben, szinte belezsibbad, annyira gyönyörű, amit lát. Először a közelébe se mer menni. Jobbra egy halványzöld tábla feszül, onnan olvassa, hogy ez egy projekt, s a műalkotást a vándorlepkék és a „gyűjtés” ötlete ihlette. A térben fényes, apró fémlemezekből összeálló vitorlákat lát, amelyek időnként pillangószárnyakká változnak. Így, jóval túl az emberi léptéken, egészen lenyűgöző, egy pillangó, mint vitorláshajó, jut eszébe. Úgy marad, ahogy megtorpant, nem moccan, elmélyülten gondolkodik méretarányokról, szabályosságról. Utána meg már az esték tervszerű tónusairól, kedélyállapotról, és arról, amit valahol hallott, hogy a paranoia a teljes tudatosság.

Semmi sem zavarja a merengésben. Azt a jókora szárnyat motor hajthatja, teljesen zajtalan. Az jutott eszébe, hogy mostanában mind gyakrabban szuggerálja Karlit, hogy azzal a barlangmély némasággal feküdjön már hanyatt. Legyen értelme az egésznek. Mert egyébként ez sok, rengeteg, és nem lenne szabad azt mondani, hogy ez az egész szégyenletes. Ráadásul amit megél, semmiképp nem nyilvános megszégyenítés, így hatékonyabb az ő csekélyke türelme is. A barátai elmaradtak, ennyi. Egy dologban bizonytalan még, ehhez a feladathoz erőforrásokat kell átcsoportosítania: tilos elnevetnie magát.

De az is igaz, hogy a boksz sem jó mindenre. Karli nem egy jámbor csecsemő, és nem is egy terápiás kezelés segédeszköze, azok a mondatai, melyek marnak, mint a sav, nyomot hagynak Nellben. Amikor beszél vele, sokszor ugyanolyan, mint amikor rajta ül: nincs semmilyen támasztéka. Bár az összkép mozdulatlan és tiszta, a nyilvánosság felé csak Karli feddhetetlen. Mindig kell egy egyébként semleges és fölösleges óra, hogy ezt elfelejtse neki.

A lét elviselhetetlen könnyűsége

*Gyalogolni, gyalogolni, kiszakadni a városok forgalmából,
menni, menni ki a világból..., és még tovább!, ahol már nem ismer
senkit, és dD.-t sem ismerik, a végtelen, sivár pusztaság, ahol új életet kezdhet!;
leülhetek ide a padra, ha hallgatok?, nem haragszik, ha leülök?, nekem ez a dolgom...,
én borzasztóan tudok hallgatni...; ez az!, borzasztóan boldogok voltak,
elvakította őket a szerelem, pedig a korkülönbség minden ellen szólt, később
valahogy meghasonlás támadt a férfinban, minden idejét a nővel akarta tölteni,
már a vécére sem engedte egyedül, örüllté vált, olyan borzasztóan vágyott utána,
hogy betöltse egyre növekvő érzelmi sivárságát, s a nő az éj leple alatt, kiszabadítva
magát a kötelékekből, elszökött, azóta vagyok úton, gyalogolni, gyalogolni, kiszakadni
a városok forgalmából, menni, menni ki a világból, és még tovább!, elnyúni még egy pár
/ új cipőt...!*

A csontvázamra feszül

*Tudja, ilyen érdekes nővel, mint maga, még földre
esni is gyönyörűség..!; minden percben, mikor együtt lehetünk dD.,
Isten száll le közénk, itt lesz a gyermekágy fehérsége, tisztasága.,
az ég kékje..., és a zavaros, sötét erdő megnövekszik a szélviharban.,
eltévedünk, egy boltíves tükörben látjuk tükörképünket, aztán sietés, rohanás,
zivatar, belső udvar, ecetfa, lépcsőfokok, én lesoványodom, a vizes trikó
a csontvázamra feszül –, az asztalon emlékiül, egy friss orgonaág..., ah'!, hagyjanak
nekem békét!, hiszen én csak boldog akarok lenni..!; tudja, ilyen érdekes nővel,
mint maga, még a fűben hanyatt fekve is gyönyörűség..!; tudja, ki maga dD.?: az
egyetlen ezen a bolygón, aki mellett nem vagyok magányos!; ez nem bolygó,
ez egy aszteroida, a 238 Hüpatia aszteroida, innen már nincsen messze a Molte-kráter,
ami mögött a Hüpatia rianás..., a női társadalom a személyedből merít erőt,
mert okos, bájos, őszinte és felfedező nő vagy, s én csak tanítványod lehetek...*

Egy tanyán

Lovas kocsi közeledik erős szembeszélben, dD. a por miatt szűkre szorítja a szemöldökét, hunyorog, lobog a haja, a kabátja, lassan besötétedik, minden nyikorog, a lány kijön a házból, bevezeti a lovat az istállóba, dD. behúzza a szekeret; a lány segít átöltöznie, mert dD. jobb keze nem mozog, béna, a lány föltesz két nagyobb krumplit főni, majd leül az egyetlen ablak elé, és nézi a téli tájat...; kész!, szól az apjának, dD. bal kézzel pucolja, eszi, forró, fújják mindketten, végeznek; most dD. ül az ablakhoz...; mi van akkor, mikor alszunk, mi történik a házban? – gondolja a lány; feküdj már le! – mordul rá dD.; reggel a lány a kútról vizet hoz, fölöltözteti az apját, pálinkát isznak, dD. többet, kivonszolják a lovat, bekötik a kocsi elé, de a ló nem mozdul az orkánerejű szélben, dD. csapkodja az istrángot a hátán...; nem látod, hogy nem akar?! – kérdezi a lány, visszavezetik a lovat, dD. visszatolja a kocsit; később a szomszéd jön pálinkáért, leülnek dD.-vel az asztalhoz; s a szomszéd mérgelődik, mindent tönkretettek, mindent lealjasítottak!, megszerzik, megrontják, lealjasítják!, vagy megszerzik, lealjasítják, megrontják, ugyanaz!, a szomszéd elmegy a liter pálinkával...; később a lány szól dD.-nek, hogy kiszáradt a kút!, fölpakolják mindeniüket, hogy továbbállnak, de később visszajönnek a tanyára, az orkán süvít folyamatosan, becsukják az istálló kapuját; mi ez a sötét?; gyűjtsd meg a lámpákat!; nem égnek a lámpák...; mi ez az egész?!; nem tudom...; feküdjünk le!; a parázs is bealudt...; másnap már a krumplit sem lehet megfőzni...; egyél..!; enni kell!; a lány nem mozdul; dD. vakarja a nyers krumplit, mert enni azt kell – mondja –, de abbahagyja a nyers krumpli vakarászását, nem tudok beleharapni...; nem baj, elállt az orkán!; holnap fölébredünk, és újra megpróbáljuk ebben a diszfunkcionális szeretetáradatban...

szállás utca vízpart erdő stb.

*utálad a nyarat
a szabadnak mondott időt
a megérkezés-távozás
pszichotikus fegyelmét*

*a tudod előre
hiábavaló ellenállást
hogy kötődj egy helyhez
hogy ne csak alkalmiként
éld meg az alkalmat
az ember
előben
nem erre való*

*a búcsút pár nap múltán
szállástól utcáktól
vízparttól erdőből
a közben mégis
megjegyzendővé vált
a napon emlékké
savanyodott időtől*

*hogy most vagy szabad
hogy híhetnéd
hát nem hiszed
még érkezéskor
ellenáll a tudat
önvédelmi reflexeid
elhinni hogy most
kifújhatod idegesen
őrizgetett levegőd*

*mialatt már eközben
tudod hogy az ellenállás
hasztalan engedni fogsz
ez a te
ez a nyaralás érdeke*

oly gyorsan ejt vissza
magából magába
kegyetlenül szervezett életed
felhevült ellazult testet
a beosztás jéghidegébe

egyszerűbb
piszok nehéz mégis
egyszerűbb így
ez is a te
ez a hétköznapiok érdeke

mindez akkor hát
nem is volt
legyenek pár napnyi örömeid
„lopott” időd
(kitől lopod s eleve miért
nem eredendően a tied?)
legyen hát e lopás
visszaminősítve fantáziának
s hopp már az is
ilyen egyszerűen

inkább menj dolgozdra
teendőid már türelmetlenek
a tett halálát
emlegetik bajszuk alatt
ujjokkal dobolva
menj már kapkodj
ablakból lesd még
a távolodó tájat
szállás utca vízpart erdő stb.
s felejtse szállásodon
fél pár zoknid fogkefed
léha fantáziád

A kapanyél

Kötöttem egy viccét, öregapám,
talállós mese
*Miért nem lesz a kapanyélból szókép?
Miért nem olvashatjuk regényekben a kapás
napok epizódjait, a versekben sem képezi
a keménység, a buzgóság, a töredelem referenciáját.
Eposzi kelléknek illetlen, állandó jelzőnek idéetlen.
A tanköltő sem részletezi gondos következetességgel
a sorait, mint a kapások az övéiket.
A markolások eseménylánca, a tett teatralitása,
a gondolat gondja szót sem érdemelt eddig.
Miközben a kapanyél regényeket ír,
költemények sorait rója, a lét drámája
visszhangzik a csapások monotonáájában,
míg a kapás mesélget vagy hümmög, dudolász.
Kötöttem egy viccét.
a szocialista pojeziszrú
*Miért nem lesz tehát a kapanyélból szókép?
Kapanyél fej nélkü, te gyerek
Szó kép nélkül vagy kép szó nélkül?
A kapanyél szóképtelenség
Mondta**

*

*Valamikor folyó folyt itt
távolról nézve lassan
földbe tűnnek a kapások
övek is a föld
mindenkiért dolgoznak
az egység pártja parancsára
nincsenek urak
közös a föld
mind Ádámtyánk idejinn
csak egy úr van
itt volt öregapád földje
mondja
a jáérdének dógoznak most*

váltak fődekét
hallgat
lomhán telik az idő
egy kapavágásnyi ittlét
még egy még egy még egy
elmerülnek lassan a távolban
a kapások egyre lejjebb beljebb
a földben
ki bokáig derékig térdig ahogy
haladnak vágásról vágásra
még egy még egy még egy
közben hogy ki halt meg ki esküszik
mondják
mi volt éccer, és mi lesz esztánn
folyó folyt itt egykor
hulláma hömpölygött
de erre már öregapád sem emlékszik
csak a föld az emlékezik
a víz minden cseppjére mi itt folyt éccer
elmerülnek nyakig fejük búbjáig
egymás után eltűnnek a kapások
hiába szántotta be kapálta be
az idő folyása a meder mostanáig
látszik bolog a maradi határban
a kanyargó holtágon keresztül
itt süllyed el a kapáscsapat
folyó folyt itt egykor
hulláma hömpölygött
tudják a maradiak kapások
nincsenek esztán má jéerdé sincs
csak a traktor mikor vetnek
a kombájn mikor aratnak
má le se cepákójják
mondják
csak a szántás meg a tárcsa
gépek járnak a határba nem kapások
folyó folyt itt egykor
hulláma hömpölygött
nem tudják a maradiak
csak a föld emlékezik a víz minden cseppjére
egyet feled csak a kapások
verejtékcseppjét
arra csak a kapanyél emlékezik
tudja senkié se a föld
a meder maradi csak

JÓKAI FRÁTER GYÖRGYÉNEK „MODERNSÉGE”

Az elmúlt években rendre felvetődött a Jókai-korpusz és a prózai modernség viszonyának kérdése a recepcióban. Hansági Ágnes meggyőzően érvel amellett, hogy a modernség korszakküszöbén született számos Jókai-műben – így az *Egy ember, aki mindent tudban* – a modernséghez kapcsolt nyelvi-poétikai alakításmódok (nyelvjáték, fragmentáltság, a cselekmény drámaiatlanná, a regényalakok személytelenné tétele, a műfaji formák montázsos stb.) is kitüntetett szerepet játszanak.¹ A 2022-es Hansági-monográfia ugyanakkor nem az életmű feljebb pozicionálására tesz kísérletet: a „romantikus modern Jókai” irodalomtörténeti konstrukciója elsősorban a korpusz poétikai karakterének, esztétikai teljesítőképességének megítéléséhez hozzátapadt, lehatároló képzeteket írja felül. A szakmai közvélekedésben sokáig elavult romantikusnak titulált Jókai ugyanis – immár a másik legaktívabb Jókai-kutatónak átadva a szót – „járta a maga külön útját, egyre csak bonyolította és »formailag« rétegezte a maga prózáját, mind több területet meghódítva, az alaptörténeteket újra – másképpen, sejtelmesebben beszélt el. Nem tért ki az elől sem, hogy prózájában reflektáljon a maga prózájára, eljártsson az elbeszéléssel, a lehető legártatlanabb arccal a lélek és a test olyan tartományaiba kalauzoljon, ahová korábban kevesen merészkedtek”.² A *Fráter György* (1893) elemzésében jómagam is a Jókai-próza poétikai és szemléleti változatosságára, a modernitás kori jelenségekre való érzékeny reflexióira fókuszállok – közel sem állítom tehát, hogy Jókai kései történelmi regénye modern regény lenne. Annak ellenére sem, hogy a regényről írt egyik interpretáció éppen „egy múlt századi regényformának egy modern formációba való átfordulását”³ érzékeli. Ugyanakkor a regény önröniáját, egyedi emberképét, műfaji újdonságértékét esszészerűen méltató Kabdebó Lóránt is inkább a ’művészileg hanyatlónak’ minősített kései Jókai-prózát leértékelő recepciók paneleket ostromolja: például azt, hogy a *Fráter György* „szépírói tollal megfogalmazott történelmi krónikának, semmint valódi regénynek hat”, melyben „az alkotó jellegű művészi tudatosság nyomai csak helyenként, szórványosan fedezhetők fel”.⁴ A Martinuzzi regényesített biográfiáját megíró, a 16. század első felének történelmi eseményeit elbeszélő Jókai-regény viszont éppen (a nagyon is tudatosnak ható) műfaji, poétikai kísérletező karaktere miatt képes máig kommunikációképes történeti képét megalkotni a magyar történelem legsötétebb fél évszázadának – úgy, hogy számos modernitás kori jelenségre is válaszképesnek bizonyul. Állításomat két rövid gondolatmenettel demonstrálom: előbb a regény jellemteremtésének lélektani stratégiáját, majd kollektív emlékezeti munkáját tárgyalom, melyek konklúziói talán a Jókai-értés más aspektusaiban is hasznosulhatnak.

¹ Lásd Hansági Ágnes: *Irodalmi kommunikáció és műfajiság. A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022, 303–319.

² Fried István: Előszó (egy elképzelt Jókai-monográfiához). *Mennyire modern – s modern-e – Jókai Mór? Forrás*, 2022/4, 40.

³ Kabdebó Lóránt: Egy múlt századi modern regény. In: uő.: *Vers és próza a modernség második hullámában*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1996, 192.

⁴ Oltványi Ambrus: Jegyzetek. In: Jókai Mór: *Fráter György I–II.*, S. a. r. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, I/364–365. A továbbiakban a regény e kiadására hivatkozom.

(premodern és modern lélektan a regény jellemteremtésében) A Fráter György nem sorolható Jókai lélektani fókuszú szövegei közé, ugyanakkor Martinuzzi személyiségének megformálásához a szerzőnek jelzeten imaginárus pszichológiára volt szüksége, hogy kitöltse „azon nagy hézagokat, amiket a történetírók üresen hagytak” (I/186.). A főhős lélektani reprezentációja tudatos és következetes, még ha első pillantásra csak egy újabb hiperbolikus Jókai-alak formálódik a szemünk előtt: a fiktív Martinuzzi írástudatlan katonából (a „török fejek levagdálójá”-ból) – látszólag a pszichológiai fejlesztés teljes mellőzésével – művelt szerzetes, problémamegoldó államférfi, ösztönkésztetéseit aszkézissel megzabolázó „új ember” lesz, aki minden fenyegető helyzetből kivágja magát – hol furfanggal, hol manipulációval, hol helyes politikai diagnózissal. Teremtett személyisége azonban a Jókai-korabeli – dinamikus átalakulásban lévő – lélektani tudásszerkezet fogalmaival elbeszél.

A lelki átalakulás színreviteléhez első körben a nedvakkattan szótárát mozgósítja a szöveg. Martinuzzi „hidegvérű lény”-ként (I/28.) írja le a narrátor: a főhős nyugodt természetű („Én nem tudom, mi a harag!”, I/67.), az érzelmi reakciók hiánya egyoldalúan flegmatikus vonásokat mutat.⁵ A 19. században még lélekmagyarázó funkcióval bíró humorálpatólogia szerint a négy testnedv (vér, sárga és fekete epe, nyák) egyensúlya biztosítja az egészséges testi és pszichés működést: bármelyik túlsúlya azonban problémát okoz az ember életében. Ebből az egyoldalú, önkiteljesítést korlátozó flegmatikus állapotból el is mozdul Martinuzzi beállítódása: Zápolya Borbála meztelen testének megpillantása, a szexuális vágyak robbanásszerű előtörése egy másik szélsőséges állapotba sodorja. A hidegvérű, racionális lényt a „tűz” szangvinikus nedvakkattani állapota ragadja el,⁶ mely lobbanékonyasággal, az erőszak kísértésével, mentális széteséssel jár.⁷ A pálos rendi kolostorba vonulás megmenti az önpusztítástól, ám a Dózsa-felkelés során a hatalom vonzása ragadja el, melyet újra az önostorozás és a böjt aszkézise ellensúlyoz. A szélsőséges lelki elmozdulások fokozatos kiegyenlítődéseként végül az aktív egyházi és politikai cselekvésben rögzül Martinuzzi jelleme, tehát a megtalált kolerikus állapot lesz a fókuszpontja a nyugalom és a hevesség attitűdjeit megőrző főhős lelki egyensúlyának.⁸ Így lesz Martinuzziból – a nedvakkattan szemléletét érvényesítő jellemalkotásban – rendíthetetlen személyiségű, sikeres nagypolitikai aktor.

A Jókai-korabeli diskurzusokban „a nedvakkattan elsősorban nem pszichológiai, hanem etikai kontextusban” nyer értelmet: egy-egy típus nem „eleve elrendelt jellem”, ezért az ember morális „kötelessége szabad akarata révén uralkodni saját temperamentumán”.⁹ Martinuzziban is mintha ez a szívós morális magatartás hozná egyensúlyba a szélsőséges késztetéseket – s itt akár le is zárhatnánk a gondolatmenetet. Lélekalakulásában azonban annyira meghatározóak a szexuális késztetések (a Dózsa-epizódban pedig a hatalmi vágyak), hogy azok szétfeszítik a nedvakkattan lélekmagyarázó kereteit, s az ösztönök döntő antropológiai szerepét nyomatékosítják a személyiségformálódásban. Már az is furcsa,

⁵ A „nyugalomra (lomhaságra) hajlandó hangulatában a vérmérsékletnek a lélek fogékonysága és energiája egyaránt alatt áll, s megalapítja az úgynevezett phlegmás vagy hidegvérű mérsékletet”. Z.: A lélek és test kölcsönös viszonyáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1841, VI. kötet, 29.

⁶ „A vérmes mérsékletű lélek [temperamentum sanguineum] a kívüllagra csügg de csak azért, hogy általa magát a lehető legnagyobb váltakozásban az érzéki életre felereltesse.” Uo., 30.

⁷ „Én tegnap óta nem az ember vagyok, aki azelőtt voltam. Mint akit a vípera megcsípett; idegen méreg lángol minden eremben. [...] Rémgondolatok üldöztek egész éjszaka. Azt gondoltam: tűzzel játszom, tűzben dolgozok; tűz lesz a fegyverem. Felgyújtom ezt a várat, s aztán elragadom őt a fejem fölött égő gerendák közül.” (I/73.)

⁸ „A choleras lélek a kifeléhatásra, cselekvésre, teremtésre, ösztönöztetik a lehetőség legszélesebb körében; az úgynevezett gyakorlati élet az ő eleme.” Z.: i. m., 30.

⁹ Kucserka Zsófia: *Könyvbe vésett jellemek. A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*. Budapest, Ráció Kiadó, 2017, 28.

hogy a testi vágyak gyilkos és öngyilkos késztetéseket váltanak ki a főhősből: de a szexualitás problémája tovább szövődik a regényben, és egy másfajta szemlélet keretébe helyezi a pszichológiai folyamatot. Amikor Martinuzzi (már pálos rendi vezetőként) visszatér szülőföldjére, testvérhúgának (akinek a létezéséről nem is tudott) megpillantása újra előhívja a Zápolya Borbálával megélt zavaros érzéseket: „Az előtte termett hölgyalak karcsú, telt idomú, arca arany zománcú karmin, ajkai nevető pirosak, szemei szerelemragyogók, szemöldökei öldöklők. A tünemény [...] egész elragadtatással a keblére borul, elhalmozza arcát, szemeit, ajkait csókjaival, közben *lihegve*: »György! Györgyöm! Édes Györgyöm!« Fráter György érzi ajkain a forró, édes, kábító csókokat, érzi az ideges karok ölelését, érzi a szívdobogó pihegést keblén; az egész tündérvarázslatot, amit egy *női testnek az odatapadása előidéz*” (I/171., kiemelés B. P.). Hogy itt (öntudatlanul) egy vérfertőző szexuális vágy ébredéséről van szó, a narráció erotizált nyelvezete mellett nagybátyja, Vitellius katolikus érsek reflexiója és a vérfertőzés természetességét sugalló magyarázkodása is fel erősíti: „Fráter György arca elárulta a belső felháborodást e szavak fölött: – Borbála az én nővérem! – vágott a szavába Vitelliushnak. Vitellius nagyot nevetett erre. – Jól van, jól. Hát hiszen nekünk is van hugánk. Azt jól rendelte a bölcs gondviselés, hogy akinek nincsen felesége, annak legyen hugája” (I/178.).

A szexualitás tematizálásának később nincs folytatása, a szexualitás elnyert identitásokat fenyegető aspektusai, a perverzió késztetési így is domináns módon megjelennek a regény lélektani imaginációjában¹⁰ – mindezek azonban már a korabeli tudományos lélektan elgondolásainak (így a szexualitásról alkotott felfogásának) a kontextusában is értelmezhetők. Ezt a felfogást példásan összegzi Ranschburg Pál *A lelki élet abnormitásai* című munkája, melynek bevezetőjében a magyar tudományos lélektan egyik úttörőjeként számon tartott pszichiáter az „önfentartó és fajfentartó ösztönt” már alapvető lelki mozgatórugónak tekinti: amikor viszont a szexualitás tárgyalására kerül sor, még a belső kontroll morális elvárása kerül fókuszpontra. Ranschburg test és lélek harcaként írja le az ösztönökkel folytatott „szakadatlan küzdelmet”: szerinte a „faji ösztön ébredése” a kamaszoknál kiválthat ugyan problémákat („önfertőzést”, „időnkinti fajtalanóságokat”), de a felnőtt embertől elvárható az ösztönök uralása, hiszen már „az egészséges szervezetű ifjú az ilyfajta gyermekkori eltévelyedésekből hamarosan kigázol”. Arról nincs szó, mit is jelent pontosan ez a „kigázolás”, de a szexuális késztetések elhatalmasodása felnőttkorban már morális elhajlásnak („homoszexuálisok”, „szadisták és masochisták”, „a fetisizmus esetei”), kulturálatlanságnak vagy gyengejelleműségnek minősül, mivel a „tévutakra került fantázia az ösztön működését mindenféle abnormis helyzetekhez [...] köti”. Mindezen vétkek pedig neurológiai problémákhoz is elvezethetnek, melyek tovább fokozzák az abnormális szexualitást.¹¹

A fiktív Martinuzzi lélektani reprezentációja (a regény teremtett történelmiségéhez igazítva) szoros összhangban van tehát a formálódó tudományos pszichológia szemléletével is: a fenyegető nemi ösztönök fellángolását a főhős morális betegségként éli meg, s uralására testi önsanyargatásba menekül; ugyanakkor lélekalakulásának leírására már a szublimáció vagy az ösztönkiegyenlítés freudiánus fogalmait is mozgósítani lehet, melyek a szexualitást kevésbé morális távlatból közelítik meg (Freud műve, a *Három értekezés a szexualitásról* is csak bő tíz évvel a regény után íródott). A *Fráter György „pszichológiája”* összességében egy régi, elavulóban lévő szemlélet és fogalomrendszer (nedváltattan) mozgósításával akart egy nagyon új, modernitás kori problémát (a szexualitás döntő szerepe az ember életében) megérzékíteni, játékba hozva az újfajta lélektani antropológia

¹⁰ Egyes Jókai-hősök szexuális aberrációjáról Bori Imre írt részletesen. Bori Imre: A magyar „fin de siècle” írója: Jókai Mór. In: uő.: *Varázslók és mákvirágok*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1979, 29–44. (A *Fráter Györgyről*: 39–40.)

¹¹ Ranschburg Pál: *A lelki élet abnormitásai*. In: Alexander Bernát – Lenhossék Mihály (szerk.): *Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai*. Budapest, Athenaeum, 1907, 736–737.

aspektusait is. A Jókai-regények többségéről általánosságban is elmondható, hogy érzékenyen leképezik a korszak lélektani tudásszerkezetében beálló változásokat. Jókai szemlélete a letűnőben lévő, de még aktív pretudományos pszichológia (nedvalkattan, mesmerizmus, fiziognómia, frenológia, spiritizmus) látásmódjában rögzül, de regényeiben már olyan lélektani jelenségek reprezentációjára kerül sor, melyek egy része a korban formálódó tudományos pszichológia vizsgálódási radarjára is felkerül: ezért különböző fogalmi hálók átfedései, keveredései, a régi tudásszerkezet felülíródásai figyelhetők meg a Jókai-művekben.¹²

(*alternatív történetírás – kiüresített kollektív emlékezet*) A *Fráter Györgyöt a Zord idő* távlatából elemző Szegedy-Maszák Mihály szerint a Jókai-féle „regényesített történeti életrajz” elbeszélőjét „az egyetlen helyes értelmezés eszménye vezeti”, ezért a történet „bevallottan tanító célzatú”: szemben a többszólamú Kemény-regénnyel, amely „kétségbe vonja a történelem egyértelműsíthetőségét”, s „kétségessé teszi, hogy a történelemnek van folytonossága és iránya”.¹³ Csakhogy a két regény elemzések akár ellentétes konklúzióra is juthatunk: éppen a török hódoltság nyitányát bohózszerű epizódfüzérben cselekményesítő, a korhoz rendelt kollektív emlékezeti szimbólumokat lebontó *Fráter György* teszi kérdéssé a történelemben rejlő értelemképzeteket, míg a *Zord idő* múltreprezentációjában direkt történelemmagyarázó szándék is érvényesül.

A 16. század első felét (benne a Dózsa-felkeléssel, Moháccsal, 1541-el) elbeszélő történelmi regény valóban inkább alternatív történetírásként olvasható: ugyanakkor nem a krónikák újramondása, a történelmi események példázatos kivonatolása adja a múltreprezentáció alapkarakterét, hanem az ironia, a paródia, valamint a nézőpontok megsokszorozása – s főként az ebben rejlő újszerű történelemmagyarázó és emlékezeti potenciál felszabadítása. Feltűnő, hogy a sorsfordító történelmi eseményeket nem cselekményesítő szorosan a *Fráter György*, narratív színrevitelük viszont feltűnően változatos. Míg például a Dózsa-felkelés csak az érvényesülési vágytól fűtött címszereplő narcisztikus álmoképeinek ellenvalóságában jelenik meg, addig a mohácsi csata javarészt kvázi történetírói esszé formájában beszélődik el (s a csatának csak egyes mozzanatai cselekményesítődnek). Ugyanakkor a Mohács-narratíva kvázi történetírói specifikumát éppen az adja, hogy a gyakran tárgyilagos prózai szólamba más hangok is beleszövődnek. A narrátor szubjektíven ítéli meg a történeti ágensok döntéseit (például felmenti Zápolyát), magyarázó narratívájába beengedi a Mohács-korabeli pletykalegenda regisztereit (mely szerint II. Lajos életét magyar összeesküvők oltották ki, I/286–289.), a babonás szemlélet fogalmait (a csata időpontja, augusztus 29-e „[]atális nap Magyarország történetében!”, „Az a nap volt Szent János fővételének napja [...] Három év előtt ugyanezen napon esett el Belgrád”), a balsors Sújtotta nép toposzát („A magyarok Istene megharagudott ránk”, I/257.), valamint (látszólag) emlékezhely-toposzokat is mozgósít: „A mohácsi sík most egy nagy temető volt” (I/268.).

A Mohács-epizód elbeszéltsége markánsan megmutatja, hogy Jókai se nem tisztán regényt, se nem történetírói munkát ír: inkább regényszerű eljárásokat mozgósítva hangolja át a nagy számban citált szaktudományos munkák és a török hódoltság korabeli források narratíváit.¹⁴ Regény és történetírás diskurzusainak találkozása alternatív történetírói elbeszélést eredményez, amelyben leginkább a hétköznapi regisztereken megélhető történelmi tapasztalat közvetítődik: ez nem a történelemformáló szereplők intim magánéleti

¹² Erre a *Jókai és a pszichológia* című, megjelenés alatt álló tanulmányomban hozok számos példát, amely az Eisemann György szerkesztette *Jókai és a tudományok* című tanulmánykötetben lesz olvasható.

¹³ Szegedy-Maszák Mihály: Megfordított időrend. A történelmi regényről. *Alföld*, 2005/3, 28., 29., 30., 36.

¹⁴ A forrásszövegek és történetírói munkák használatáról és a konkrét szövegátvételekről részletelesen lásd a regény kritikai kiadásának kísérőtanulmányait: Oltványi: i. m., I/367–501.

terének megnyitását jelenti (ezek látványosan elnagyoltak), inkább azt, hogy a fikcionalizált történeti ágensek számos életközeli szituációban bukkanak fel, cselekszenek, párbeszédet folytatnak, majd feloldódnak az eseményelbeszélés lassú előrehaladásában. A *Fráter György* hosszas történetfolyama ilyen „életközeli” anekdoták, párbeszédés jelenetek füzéréként beszél el és teszi elevenné a magyar történelem 1504 és 1551 közötti időszakát, a magyarság mélyrepülését. Nagyjából úgy, ahogyan a – később történelemmé váló – nagypolitika alakítói a mindennapiság regiszterén átélték azt:¹⁵ hibák, pártváltások, viszálykodások, erőszakos cselekedetek, s persze állandó mulatozások heroikus vagy kicsinyes, de mindig ismétlődő körforgásaként. A történelemalakulás végtelen esetlegességek színjátékeként tűnik elő a nagypolitika hétköznapiságára fókuszáló narratívában. A teremtett történelmi világban mindent a kisszerűség antropológiája mozgat: a korabeli történelemalakulás legkicsinyesebb önérdékek, bosszúk, árulások, tivornyák egymást követő miniboházataiban beszélődik el. Ilyen háborúparódia például Ferdinánd első kísérlete Buda ostromára; szintén bohózatba fullad Martinuzzi első nagy országfelszabadító terve, amikor pénzt gyűjt, sereget szervez, ám közben párttársai a budai várban mulatoznak, János király pedig vadászik; de ugyanilyen bohózat a váradi békekötést megelőző tervek és összeesküvések színrevitele, vagy Debrecen reformátussá válása a korrump (Laszkó Jeromos) vagy sértődékeny (Török Bálint) főurak és egy túlbuzgó katolikus pap miatt – a sort a végtelenségig folytathatnánk...

Az alternatív történetírói látás- és beszédmód jelöli ki a regény kollektív emlékezeti munkájának a fő karakterét is, melyet az emlékezeti szimbolizáció megalkotásának és lebontásának kettősségeként jellemezhetünk. A nyitójelenetben a budai várba érkező Martinuzzi mitikus történeti figurák pantheonjába lép: a kapuban Toldi-ereklyék fogadják, majd Mátyás könyvtárában találja magát, ahol a nemzetalapító Szent Istvánról szóló 11. századi krónikát veszi a kezébe. Az olvasó kollektív emlékezeti bevésődéseit tehát már a kezdetektől mozgósítja a regény, hogy aztán visszavonja a múlt dicsőségében/pusztulásában rejlő lelkesítő képzeteket: leginkább a 19. században rögzülő Mohács-émlékezet hely szimbolikus jelentéseinek következetes destruálásával.

A regény emlékezetpoétikája első körben aktualizálja az egyik (*régi dicsőség* versus *széthúzás*) Mohács-mitológiát: a Mohács-narratíván „belüli fókuszot a »nemzeti nagylét« és a »nagy temető« ellentéte igazítja be”, s ennek a kontrasztos szerkezetnek egyik szélsőséges pontját Mohács, a másikat pedig Mátyás foglalja el.¹⁶ Ez az ellentétező szerkezet dinamizálja sokáig a *Fráter György* elbeszélését is. Mátyás alakja mint határpont nemcsak történelmi figuraként, de kollektív emlékezeti szimbólumként is megteremtődik: könyvtára egy virágzó kultúra szakrális helye lesz a regény elején, melynek leromlása egyben a nemzet romlása is. („Mátyás király halála óta egyszerre századokkal esett vissza a nemzet”, I/89.) A *széthúzás/visszavonás* mozzanatai is sorjáznak az elbeszélésben: a mohácsi katasztrófa vezető út a gyenge királyok (II. Ulászló; az „ősz hajú”, „kicsiny”, „vézna”, „nyavalyás”, „összetöpörödött” jelzőkkel illetett II. Lajos), a pártharcok és folytonos mulatozások anekdotafüzéréként beszélődik el. Itt csak *Az őrs-országgyűlés* című fejezetre utalok, ahol a törökök elleni összefogást sürgető Zápolya-párt hívei kerülnek hatalmi pozíciókba: az „ökör-sütés” rituális mulatságáról azonban elfelejtkeznek, újabb széthúzást gerjesztve Mohács

¹⁵ Jó példa erre a német foglyok brutális kivégzésének narrálása, amely szinte kedélyes családjeleneként beszélődik el: „Mohamed basa és Török Bálint [a török császár] eleje sietének, jelentve, hogy a hadjárat be van végezve. A német sereg semmivé lett. – Kár! – monda a nagyúr. – Hát most már a gyermekek semmit se lássanak belőle? De hogy mégis az ifjú hercegek meg ne fosszassanak a multság javától, sorrendbe állítatá a foglyul ejtett nyolcszáz német gyalogost. Kezükbe adatta a dárdáikat, pajzsaitak, s aztán rájuk rohantatá a török lovasságot, s ott a fiúcskák szemé láttára kaszaboltatá le őket. Hadd szokjanak hozzá a csemeték!” (II/246.)

¹⁶ Lásd Debreczeni Attila: Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi. *Studia Litteraria*, 2012/1–2, 86.

előtt a magyar nemességben. Igaz, a megszavazott honvédelmi pénz összegyűjtésére eleve nincs valós szándék („Egy szellem, egy lelkesült eszme hatotta át az egész országgyűlést: »Hisz úgysem fizetjük meg!«”, I/239.), s a nemzeti széthúzást egy látványos (egyszerre a történelemparódia és az emlékezeti deszakralizáció gesztusát sugalló) anakronizmussal erősfíti fel a szöveg: „Ekkor aztán a »véres kardot« meghordozták a kikiáltók a vármegyében faluról falura, [...]. S hangzott aztán hegyen-síkon a lelkesült dal: »Lajos király azt izente, Hogy nincs elég regementje. Ha még egyszer azt izeni, Mindnyájan el fogunk menni« – Régi nóta ez nagyon! Pedig már negyedszer izente Lajos király” (I/251.).

Mohács azonban mégsem lesz önszemléletre készítő katasztrófa vagy a mártíromság kollektív szimbóluma a Jókai-féle emlékezeti munkában. Az alternatív történetírói narratíva ugyanis Mohács után is folytatódik, írmagjában is kioltva a kollektív emlékezeti jelképességét, hiszen a rákövetkező 25 év történései ugyanazt a közösségi cselekvési mintázatot mutatják, mint a Mohácsot megelőző időszak. A pártoskodás a két megválasztott király körül, az állandó széthúzások, pártváltások, pitiáner összeesküvések, árusások s a folytonos pusztulást övező dőzsölések – tehát a közösségi cselekvésképtelenség végteletlenített sora – összességében kioltják Mohács emlékezhelyének szimbolikus funkcióit: helyébe egy nem túl hízelgő („nemzeti”) antropológia markáns jegyei kerülnek. Ennek kulcsmozzanata a hatalom közelébe kerülő emberek „ostobaságának”, kisszerűségének, hatalmi megalkuvásának és/vagy „nagyravágyásának” spontán politika- és történelemalakító ereje. („A két király szívesen elfogadná a kibékülést: de az apró emberek, akik körülveszik őket, azok meghússítják azt”, II/77.) A török kor kiterjesztett emlékezeti képe így idézőjelbe teszi Mohács gyászemlék funkcióját is,¹⁷ ahogyan a közös nemzeti identitás valamifajta demonstrálójaként sem olvasható az események végtelenített narrációja: a nemzeti mi-tudat érzelmi megalapozására nem kerül sor a regényben. Pusztán a múltját fokozatosan elvesztő és a jövő felé is lezáruló jelen történelmi tapasztalata közvetítődik, mint egyfajta hiátus helye a kollektív emlékezetben.

Ebben az ironizált történelmi és emlékezeti vízióban kap kulcsszerepet – a köztudatban inkább köpönyegforgatóként rögzült¹⁸ – Martinuzzi, akinek rendíthetetlen cselekvőképessége végig megmarad. A regényolvasás elemi tapasztalata azonban mégis az, hogy a részproblémákat sikeresen megoldó, minden kudarcra új kihívásként reagáló figura végeredményben semmilyen változást nem ér el – sem a kisebb, sem a nagyobb léptékű eseményekben. Fő célja, a nemzetegység helyreállítása¹⁹ érdekében újabb és újabb diagnózisokat/prognózisokat felállítva cselekszik, ám csak Don Quijote-i szelmalomharcot vív: a kaotikus kor egyetlen „magyar hazafi”-ját, „legnagyobb diplomatáját”-t (II/293, 297.), a sérthetetlen Jókai-mesehőst pedig a történet végén leszúrnák, mint egy állatot. Minden katarzisz nélkül íródik ki a történelem színpadáról, útja nem a nemzeti hősök pantheonjába vezet.

Mennyire „modern” a regény történelemszemlélete? A válasz talán nem is annyira lényeges.²⁰ Ugyanakkor érdemes a néhány évvel később született, s egy hosszan ható emlékezhelyet létrehozó *Egri csillagokkal* párhuzamosan olvasni a *Fráter Györgyöt*, hogy lássuk: Jókai legalább annyira hatékonyan tudta demitizálni, mint mitizálni a magyar történelem kulcseseményeit.

¹⁷ Például amikor a narrátor arról beszél, hogy „[a] mohácsi sík most egy nagy temető volt” (I/268.), akkor azt szó szerint érti, jelzeten deformálva a Mohács-emlékezhely egyik szimbólumát.

¹⁸ „Talán nem is helyes dolog regényt írni az ilyen alakról?” (I/186.) – jegyzi meg önironikusan a narrátor.

¹⁹ „Ő maga maradt itt egyedül, mint ahogy megmarad örökké az az eszme, mely lelkében napot gyűjtött: »a régi magyar nemzetnek egy új magyar nemzettel kicserélése.«” (II/95.)

²⁰ Egyetérték Fried Istvánnal, aki szerint „Jókait nem éri kár, ha nem találhatik elég »modern«-nek”. Fried: i. m., 40.

„EGY MAGAMBAN VOLTAM UTAZÓ A FÖDÉLZETEN”

Utazás- és természetélmény Jókai Mór két balatoni tárgyú elbeszélésében

1.

Noha Jókai Mór, a közvélekedéssel ellentétben, nem igazán szeretett utazni,¹ élete nagyobbik részében, az 1850-es évek második felétől kezdve – mint politikus, ünnepezt író-fejedelem és népszerű közéleti figura – számos alkalommal utazott belföldön és külföldön egyaránt, s élményeit a legtöbb esetben írásos formába is öntötte;² utazási tárgyú munkái nagyjából két vékonyka kötettel gazdagítják a prózaírói életművet.³ E nem oly nagy terjedelmű, de nagyon izgalmas, s mélységében még nem vizsgált szövegtörzsetben különleges helyet foglal el Jókai Balaton-élménye. Jókai első ízben 1857-ben járt a Balatonon, s ennek emlékét a következő év tavaszán egy folytatásos útleírásban örökítette meg (*A magyar Tempevölgy*). Ezt követően azonban a balatoni táj több dimenzióban is összekapcsolódik Jókai életével és munkásságával: 1867-ben telket vásárol Füreden, a korabeli Balatonfelvidéki fürdőélet centrumában, az úgynevezett Kerek Templom mögötti területen, melyen villát épített.⁴ A Jókai házaspár így, voltaképp az 1870-es szezontól fogva egészen Laborfalvi Róza 1886-ban bekövetkező haláláig, állandó résztvevője a füredi társasági életnek. Jókai egyfelől tudósított lapjaiban, a *Vasárnapi Ujságban*, az *Üstökösben* és *A Honban* a füredi szezon történéseiről, és maga is szereplőjévé vált sok-sok korabeli nyári hír-adásnak; másfelől a balatoni táj megtermékenyítőleg hatott rá íróilag is. Változatos műfajú szövegekben (beszámoló, fürdői levél, publicisztika, úti jegyzet) örökítette meg a vidéket és a fürdőélet apró-cseprő eseményeit, számos művében olvashatók a Balaton-parton játszódó epizódok,⁵ s több regénye itt, a balatonfüredi villában töltött nyarakon íródott vagy öltött végleges formát.⁶ Továbbá – mint villatulajdonos és a Balaton-környék kultúrája iránt vonzódó, lelkesedő értelmiségi figura – reprezentatív szereplője volt a század utolsó harmadában kibontakozó, s a helyi fürdőturizmus fejlesztését célzó Balaton-kul-

¹ Mindehhez lásd az *Utazás a harangokkal együtt* (1876) című olaszországi útirajza bevezetőjét. Jókai Mór: *Útleírások. Utószó Egyed Ilona*, Budapest, Unikornis, 1996, 5–6.

² Mindehhez lásd Egyed Ilona utószavát a hivatkozott kötetből: *uo.*, 241–245.

³ Jókai, *Útleírások. Jókai Mór: A fehér rózsza / Utazás egy sírdomb körül*. Utószó Gángó Gábor, Budapest, Unikornis, 1995, 143–258. Az utazási tárgyú Jókai-művek sorában még érdemes megemlíteni gróf Benyovszky Móric eredetileg francia nyelvű emlékiratát és útleírásait, melyet 1888 és 1891 között Jókai Mór négykötetes kidolgozásában vehetett kézbe a közönség.

⁴ A Honvéd utca 1. szám alatt található villát Jókai 1889-ben eladta Michelini János veszprémi gabonakereskedőnek, s az ingatlant a Jókai család 1908-ban vásárolta vissza. 1954 óta emlékházként működik, felújított – MúzeumCafé Díjjal kitüntetett – állandó kiállítása 2010-ben nyílt meg (kurátor: Kalla Zsuzsa).

⁵ Például: *Az új földesúr* (1862), *Az arany ember* (1872), *A szegénység útja* (1873), *Asszonyt kísér – Istent kísért* (1880–81).

⁶ Például: *A jövő század regénye* (1872–74), *Enyim, tied, övé* (1875); *Az élet komédiásai* (1875).

tusznak: példaképp, az 1882-ben alakult (egyébként rövid életű) Balaton-egylet őt választotta irodalmi szakosztálya elnökéül.⁷

Írásomban e nagyon változatos szövegcsoportból két rövid elbeszélést emelek ki, amelyeket tematikusan és motivikus szinten is összekapcsol két lényeges tényező: a Balaton mint helyszín, valamint a balatoni vihar mint a természet megnyilvánulása és mint cselekményelem. Az elemzés fókuszában pedig az utazóként karakterizált narrátor szemlélődése, tájtapasztalata, valamint a tájként befogadott természet különféle funkciói állnak, kitekintve a természetérzékelés és -értelmezés műfaji meghatározottságaira is.

2.

Az általam választott két elbeszélést nem csak a cselekménynek keretet adó színtér, a Balaton kapcsolja össze. Egyfelől mindkét mű elhelyezhető egy lazán szerveződő műfaji hálózatban, melyet az egyszerűség kedvéért mesés vagy regés irodalomnak nevezhetünk. Bár Szajbély Mihály, Mikos Éva vagy Takáts József regével kapcsolatos kutatásaiból, valamint Gulyás Juditnak a 19. századi mesefogalommal kapcsolatos számos publikációjából tudható, hogy e műfajmegjelölések határai igen illékonyak a korban, s meglehetősen tág szövegcsoportot ölelnek fel, minimál-kritériumként megfogalmazhatók olyan közös jegyek, amelyek ezt az irodalmiságot jellemzik, s a két tárgyalat novellát is összekapcsolják. Mesei elemek (szereplő-párhuzamosságok és -ellentétek, a bűnbeesés-bűnhődés motívumai), „hihetetlen” fordulatok: emberi léptékkal értelmezhetetlen természetfeletti erő, kísértetjárás, jóslat értékű álomlátás, félelem övezte, titokzatos szörnyalakok és hasonlók – melyek egyúttal a (rém)romantikus prózairodalom kedvelt toposzaivá váltak a 19. század folyamán. A két elemzendő Jókai-elbeszélés egyikében, *A Balaton völegényeiben* (1875) álomlátás, a másodikban, *A rémhalászbán* (1891) pedig az eleinte kísértetként megjelenő gardahalász motívuma utal erre. (Az sem véletlen, hogy ez utóbbi novellát Jókai a Nemzeti Kiadás *Mesék és regék* című 93. kötetébe válogatta be az 1890-es évek végén, olyan szövegek társaságában, mint a *Csalavér*, *A leaotungi emberkék* és a *Tengerszem tündére*.)⁸

Emellett mindkét elbeszélés egy, a Balaton-térsséggel kapcsolatos néprajzi tudás által régről hagyományozódott tapasztalatot, a vízbefúlást, beleveszést mint állandó fenyegető veszélyforrást viszik színre, megmutatva a tér-, ez esetben vízhasználattal kapcsolatos eltérő értelmezési kereteket, amelyek – nem kis mértékben támaszkodva a Balatonnal kapcsolatos szépirodalmi szövegekre – a térségről szóló szakmunkáknak is beidegződésévé váltak. Mint Schleicher Vera írja kitűnő monográfiájában: annak ellenére, hogy az északi és déli Balaton-part települései között élénk gazdasági és társadalmi kapcsolatok alakultak ki, „[a] tavon kiszámíthatatlanul lecsapó viharok, a dereglyéket, de később a gőzhajókat is veszélyeztető sajátos balatoni hullámozás évszázadok alatt sűrűsödhetek a parti őslakosság azon tapasztalatává, hogy a hígvízen – különösen az ingatag bődönhajók korában – nem volt érdemes átkelni”.⁹ Másutt, a térségen „osztó” kétféle kulturális rendszer konfliktusáról írva pedig így fogalmaz:

⁷ Jókai füredi élményeit és a Balatonnal kapcsolatos írásait Lipták Gábor dolgozta fel részletesen az 1954-ben nyílt füredi Jókai Emlékház kiállítási katalógusaként is funkcionáló *Jókai Balatonfüreden* (1960) című kiadványban. Lipták Gábor: *Jókai Balatonfüreden*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1960.

⁸ Jókai Mór: *Mesék és regék*. Budapest, Révai, 1898.

⁹ Schleicher Vera: *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*. Budapest, L'Harmattan, 2018, 107.

A két rendszer közötti különbség legmeghatározóbb eleme az volt, hogy a fürdő-kultúra a víz és annak szezonális hasznosítási formái felől értelmezte a térség egészét, míg a hagyományos kultúra a szárazföld, azaz saját élettere felől tette ugyanezt. A fürdő-kultúra értelmezési keretében a Balaton és annak használata önálló kulturális rendszert alkotott, a hagyományos kultúra nézőpontjából azonban csupán az egész évben zajló szárazföldi és vízi-vízparti cselekvések rendszerének egyik, bár fontos eleme volt. Ráadásul az *őslakosság hagyományos kultúrájában az évszázados tapasztalatok értelmében éppen azok az elemek – a híg vízben és vízben való tartózkodás – bélyegződtek meg veszélyesekként s váltak irracionálissá, amelyek a turizmus vízhasználatának központi elemét képezték.*¹⁰

Az érzékeny és romantikus irodalom kedvelt motívuma, a tengeri vihar, mely hatalmas karriert futott be Európa-szerte¹¹ – Daniel Defoe *Robinsonjától* Herman Melville-en és Jules Vernén keresztül egészen Ernest Hemingwayig – Jókainál domesztikált környezetben, tavi, balatoni viharként köszön vissza, mindkét elbeszélés cselekményét alapvetően meghatározó elemként.¹² Végül: mindkét szöveg elbeszélője alkalmi utazóként, fürdővendégként – voltaképp kívülrőlként – táralja az általa látott, átélt eseményeket.

A két mű narratív tartalma rendkívül egyszerű, eseményszerkezetük a következőképp foglalható össze: A *Balaton völegényeiben* két – úszni egyébként nem tudó – fürdőszolga megkísérli szárazföldre húzni a füredi fürdőház vihar következtében leszakadt fahídját, de elakadnak a nádasban: segítségükre két fiatal indul el (egyikőjük, a fürdőházi kocsis fia, Józsi, és a fiú barátja, Bandi). Míg a két öreg cseléd élve visszajut a partra, a két fiatal odaveszik; holttestüket csak a nyári fürdőszezon idején találják meg; Bandi özvegy édesanyja és két kistestvére beletörődik a tragédiába, Józsi édesanyja viszont lázad a sorsa ellen, a fiú menyasszonya, Juci pedig belehal a szomorúságba. A *rémhalász* fabulája még egyszerűbb: a Kisfaludy-gőzösön egymagában utazó narrátor a balatoni zivatar közepette egy kísérteties, élőhalottnak tetsző „rémhalászt” fedez fel széleseben haladni a vízben, aki némi hajszá után eltűnik a szeme elől. Még a hajón megtudja a vén matróztól a gardavadászat közepette vízbe fúlt rémhalász mesés történetét, de másnap kiderül, hogy akit látott, csak egy síófoki halász volt, aki egy négyházas (!) harcsát üldözött a ladikjával.

Csakugyan két egyszerű történet – de ha a szövegek narrációját, nézőpontkezelését és természetábrázolását vesszük szemügyre, az összkép valamivel árnyaltabb. A *Balaton völegényei* az „Elbeszélés az életből” alcímet (vagy inkább homályos műfajmegjelölést) viseli, a tényszerűség illúzióját keltve, a novellában elbeszélteket valóban megtörtént esetként keretezve.¹³ (Ezt hangsúlyozzák a szövegben elvétve előforduló többes szám első személyű megfogalmazások, például: „Egy reggel nagy sivalkodásra ébredtünk. Ablakaink éppen a balatonparti úsztatóra nyílnak” [368.]; vagy: „A másik évben, mikor újra meglátogattuk a füredi fürdőt...” [370.]) Ugyanakkor maga a szöveg éppen a „valóban megtör-

¹⁰ Uo., 224 [kiemelés tőlem – R. D. Sz.]

¹¹ A vihar jelentőségéről az érzékeny irodalomban (átfogó esztétikatörténeti háttérrel) lásd: Antal Áron: A vihar mint morális kihívás. Viharjelenetek az érzékeny irodalomban. *Irodalomismeret*, 2022/2, 4–23.

¹² Beszédés, hogy A *Balaton völegényei* első közleményének (1875. május 30.) első oldala mellé egy tengeri/tavi viharjelenetet (sötét eget és vad hullámokat) ábrázoló metszetet illesztettek a *Vasárnapi Ujságban*.

¹³ Jókai Mór: A Balaton völegényei. *Vasárnapi Ujság*, 1875. május 30., 340–342. és június 6., 354–358. A szöveg később, a 20. század elején több Jókai-válogatásban megjelent; legmodernebb kiadása: Jókai Mór: A Balaton völegényei. In: Jókai Mór: *A Balaton völegényei. Válogatott elbeszélések*. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016, 362–370. A továbbiakban ezt a kiadást használom, s az oldalszámokat zárójelben adom meg a főszövegben.

tént” jelleg és egy ezzel egyenrangú mesei olvasat ironikus egymásra vetítésével függeszti fel ezt a paratextust. A szöveg – hasonlóképp Dickens úgynevezett sketch-jeihez vagy Mikszáth Kálmán szintén inkább rajznak mint novellának mondható elbeszéléseihez – egyfajta *tétel + bizonyítás* alapstruktúrára épül.¹⁴ Az elbeszélés első néhány bekezdése, melyeket csillag választ el a voltaképpeni cselekmény kezdetétől, azt foglalja össze, hogy a Balaton egy verszomjas menyasszony („kegyetlen tündér”), aki folyton vőlegényre vár, és a part menti nép férfiyaiból válogat kénye-kedve szerint, majd az ezt követő eseménysor ezt az állítást kívánja originális történet formájában bizonyítani. A tó női attribútumokkal való felruházása sem a Balatonról szóló korábbi szépirodalmi alkotásokban, sem pedig Jókainál nem újdonság: ha nem is ilyen explicit módon, de hasonló karakterjegyekkel rendelkezik a megzabolázhatatlan tó Fáy András 1836-os *Sió* regéjében, Garay János *Balaton* *kagylók* (1848) című versciklusában, vagy épp Roboz István *A Balaton szerelme* (1856) című verses elbeszélésében, de feltűnik Jókainál is, *A magyar Tempevölgy* (1858) című útirajzban és *Az arany emberben* (1872) is. E motívumot Jókai elbeszélésében még az is hangsúlyozza, hogy a vízbe fúló két fiatalember egyike, Józsi, valóban vőlegény, akit a tó e világi jegyesétől választ el.

A narrátor még a „tételt” megfogalmazó bevezető rész zárlataként előre jelzi az elmondandó história sajátos státuszát, azaz hogy „ez a történet, amit elbeszélék, ott folyt le a szemünk előtt: egyszerű emberek szavai szótték össze, el-elpihent, meg-megújult, most már be van fejezve” (362.) – vagyis egyfelől azt állítja, úgy történt minden, ahogy ő előadja, hiszen szemtanúja volt az eseményeknek, ugyanakkor azt is sejteti, hogy részben a naiv népi tudat szüleménye az egész, melyet a helyiek itt-ott kiszíneztek, alakítottak. Miközben az elbeszélés viszonylag célra tartóan bizonyítja a bevezetésben elmondott tételt, s gyors tempóban eljut a tragédia bekövetkeztéig és a kisfiat gyászoló két anya eltérő viszonyulásának taglalásáig, majd pedig e kétféle viszonyulás következményéig (előbb Bandi hulláját hozza felszínre a víz, Józsiét sokáig nem találják), a történet mesés olvasatát – miszerint Bandi kísértete súgja meg álmában Józsi anyjának és menyasszonyának, hogy Józsi holttestét a tihanyi hegy alatt, a vízi örvényben találják meg – folyamatosan felfüggeszti és érvényteleníti a narrátor. Az említett álomlátás után például ezt olvashatjuk:

Mi, fölvilágosult emberek, nem adunk az álmokra semmit. Két egyező álom csak azt tanúsítja, hogy azonos tárgyról egyenlő kedéllyel töprengett két ember egész nap, s képzelme folytatta álmában a nappal kigondolt képtelenségeket. Mert hisz az képtelenség, hogy aki a balatonfüredi nádasban elmerült, az álló tó vize alatt az átelleni tihanyi fokig eltévedhessen. Fogadásból úszónak is nagy út volna az. Hanem az együgyű emberek nem szégyelltek az álomlátásuk után megindulni s a tihanyi örvény fenekén, tízöles víz alatt megtalálták a másik habvőlegény testét, fehér csigahéjakkal félig eltemetve. Nehéz baltája övébe volt dugva. Pusztá véletlen ez. (369.)

Az is humorossá teszi az alapvetően sötét tónusú elbeszélést, hogy a narrációba Jókai nemcsak a népi tudat működését, a lokális közösségi diskurzust építi be (például „nyugszik is azóta a tó – ni milyen sima a tükre!” [367.]), hanem a helybéli fürdőközönség egzotikumhajhász turisztikai perspektíváját is. A tragédia lokális emlékezetét és a fürdőszезон kezdetét kapcsolja össze az alábbi rész: „Az a mély és messzetartó gyász, ami a szegénysorsú embereket a mindennapiságon felül emelé, meghatá az úri nép kedélyét is. Érdeklődtek a szerencsétlenekért, kik úgy tudják érezni szenvedéseiket” (367.) – melyet

¹⁴ Minderről Mikszáth vonatkozásában lásd: Schöpflin Aladár: *Mikszáth Kálmán*. Budapest, Franklin, [1941]; Takáts József: Mikszáth-szövegek relativizmusa. *Holmi*, 1997/11, 1581–1590.

követően megtudjuk, hogy Bandi kishúgát, Mariskát örökbe fogadta egy jómódú iparos, és hogy Józsi jegyese, Juci is új kérére talált. (Noha mind a ketten boldogtalanok.)

A fürdőhely nyilvánossága számára „mindennapiságon felülinek” minősíthető eset elbeszélését, értelmezését és emlékezetét tehát együttesen alakítja a helyi népi tudat („az egyszerű emberek szavai” [362.]), valamint a vendégsereglet, az „úri nép” értelmező tevékenysége is. Ugyanakkor ezek az eltérő, de szezonálisan egy térbe kerülő értelmezői közösségek különféle olvasatokat generálnak az esetről. Erre utal ironikusan az elbeszélő a szöveg végén, amikor a nyaralóközönség a kettős temetést követően nyugtázza a történetet, „érzékeny történet”-ként értelmezve az eseménysort:

Sokáig volt e kettős temetés a fürdőidény közbeszédének tárgya. Az idény végén aztán a fürdővendégek azzal a megnyugtató tudattal hagyták oda a helyet, hogy az érzékeny történet jó befejezést talál. A kis Mariska elmegy fogadott szüleivel s lesz belőle majd úri kisasszony, szép Juci pedig férjhez megy nemes úrhoz s lesz belőle nemzetes asszony. Megérdemlik. (370.)

Persze a történet vége nem a fürdőközönség olvasatát erősíti meg: mikor a narrátor egy év múltán újra eljön Füredre, s mint írja, „kérdézősködik” a történetekről, egyértelművé válik, hogy az események sorsszerű, „mesés” értelmezése vált valóra. A jámbor özvegy kislányának „[...] csak nem jött meg a kedve fogadott szüleinél”, s inkább hazaköltözött szegény édesanyjához; a szép Juci pedig „egyre hervadt, beteges lett”, s mielőtt új vőlegényével frigyre kellett volna lépnie, inkább követte régi kedvesét a halálba (370.).

Ugyanez az ironikus játék, az egyazon jelenségnek kétféle értelmezést adó olvasatok párhuzamba állítása szervezi *A rémhalász* című, jóval rövidebb, eredetileg a *Pesti Hirlep* 1891-es naptárában megjelent elbeszélést is.¹⁵ A zivatarba keveredő Kisfaludy-gőzöson a rémhalással találkozó, egyes szám első személyű narrátor két kompaktnak tűnő útmutatást is kap (illetve részben kreál) a jelenség értelmezésére. A turizmusnak nem kedvező időjárás és időpont miatt a narrátor egyedül utazik Siófokról Balatonfüredre („Péntek is volt, délután is volt, zivatar is volt. Egy magamban voltam utazó a földélzeten” [103.]), így beszédbe elegyedik a hajó öreg matrózával. A „hajós öreg” elmeséli neki a gardavadászat miatt a húsvéti szentmisét megzavaró (tehát voltaképp istenkáromlást elkövető), kísértetként időnként felbukkanó halász történetét (amelyet „csak mi ismerünk itt a Balatonvidéken” [104.]), s a narrátor még meg is mosolyogja a misztikus históriát, sejtetve, hogy most kifejezetten neki (mint turistának) címzett fals népmondát hall. „Az nem lehet más, mint a »rémhalász«” – mondja a matróz, amit az elbeszélő ekképp kommentál: „Én kaptam rajta, hogy most egy népmondához jutok” (104.). A banális történet megismérlése után pedig egykedvű elégedetlenségének is hangot ad: „No ez elég együgyű mese volt” (105.). A narrátor gyanúját az is sejteti a szövegben, hogy miután a félelmetes rémhalász elvonul Siófok felé, a kapitány megjegyzi: „Barátom, ezt el ne mondjuk Füreden senkinek, mert ha hire futamodik, senki sem mer a gőzhajónkra felülni többet” (106.) – mely megnyilatkozással érthetjük szó szerint is, hogy tudniillik az efféle rémalakok elijeszítik a turistákat, de ironikusan is, burkolt utalásként, hogy a narrátor bátran kürtölje csak szét, hiszen ezek a „váratlan”, regényes fordulatok csak még inkább vonzóvá, egzotikusá teszik a turisták számára a sétahajózást.

Ugyanakkor a kezdeti szkepszist követően, midőn a rémhalász közelebb kerül a hajóhoz, és emberi ésszel felfoghatatlan akrobatamutatványokat mutat be a zajló viharban – széleseben száguldó ladikjával alaposan szégyenben hagyva az emberi civilizáció és a technológia nagy vívmányát, a gőzhajót –, a narrátort mégis megrémíti, hatalmába keríti a

¹⁵ Jókai Mór: *A rémhalász*, In: Jókai Mór: *Mesék és regék*, 103–107. A továbbiakban az oldalszámokat a főszövegben adom meg zárójelben.

látvány. Ezen a ponton a regébe-mesébe illő olvasat, hogy tudniillik csakugyan kísértettel találkozott a Balaton hullámain, érvényt szerez magának az egyéni érzékelés, a természetfölötti megtapasztalása révén: „Mi volt ez a tünemény? Hát még sem mese a mese? Hát csakugyan vannak a nap alatt természetfölötti csodák?” (106.)

Bár a történet anekdotikus befejezése – melyben fény derül rá, hogy az állítólagos rémhalász valójában csak egy átlagos, deres fejű balatonboglári halász, aki egy megriadt harcsát hajszolt a vízen, s a négyházas „óriás szörny” volt az oka a ladik hihetetlen gyorsaságának – látszólag visszaállítja a világ racionális rendjét, az olvasó mégsem állíthatja teljes bizonyossággal, hogy a kétféle „olvasat” (az ok-okozati viszonyokra épülő harcsavadász-történet és a népregébe illő, de az elbeszélő saját szemével látott félelmetes rémhalász kísértethistóriája) hierarchikusan viszonyulna egymáshoz.

Végezetül, érdemes néhány szóval jellemezni a két elbeszélés tájbrázolását, különös tekintettel a balatoni viharra. Mint említettem, a balatoni táj karakterizálásában összefüggő motívumháló figyelhető meg Jókainál – a Balaton mint menyasszony toposza feltűnik a korábban említett 1858-as útirajzban és *Az arany ember*ben is –, de a természet funkciója az itt elemzett két elbeszélésben, úgy vélem, más, mint Timár Mihály magával ragadó történetének betéteként, s mindennek alighanem műfaji okai (is) lehetnek. Az ifjak halálát okozó váratlan balatoni vihar éppúgy teljességgel kiszámíthatatlan, véletlenszerű (ha tetszik: ok nélküli), mint a rianás és a zalai hegyek felől érkező vihar, amelyek közvetve hozzájárulnak Krisztyán Tódor halálához (és Timár megmeneküléséhez) – s ehhez illeszkedve a szövegbe ékelődő remekbe szabott romantikus tájleírások szerkezete, képhasználat is egészen hasonló. (Számos összecsengő motívumot találhatunk a regény *Mit beszél a hold? Mit beszél a jég?* című fejezetében olvasható és *A Balaton völgye*iben szereplő viharleírások között.) Ám a cselekmény világán belül a tájként felfogott természetnek a szereplőkhöz való viszonya merőben más a két elemzett rövidprózai alkotásban, mint a modern ember és természet viszonyát látványosan színre vivő mintamű, *Az arany ember* szövegében. Hódosy Annamária *Az arany ember* leíró szövegrészeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy

[...] a természeti jelenségek leírására használt kifejezéseket a szöveg következetesen megismétli Timár viselkedésének leírásában és önjellemzésében, így az utóbbira vonatkoztatva az előbbit. [...] A balatoni vihar tehát valóban »égi jel« – de nem annyira abban az értelemben, ahogyan Timár használja: Isten üzenetként felfogva azt. Inkább abban az értelemben, hogy a főszereplő helyzetét, érzelmeit, motivációit jelöli és jelzi előre.¹⁶

Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a természeti jelenségek (a vihar, a jégzajlás, a rianás és a sokszor előforduló vörös félhold) már csak azért sem lehetnek „Isten üzenetei” – még ha a szereplők, köztük Timár néha így is vélik időnként –, mert *Az arany ember*ben megjelenő változékony tájak egyúttal a modern, szekularizált ember szemlélődésének tárgyai, a világba vetett magányos főhős egyéni önértelmezésének terei. A regénynek épp e vonatkozása különíti el a tárgyalta rövidprózaktól a Balatonhoz kapcsolódó természetértelmezést. Margócsy István úgy fogalmaz Jókai jellembrázolását elemezve, hogy a regényekben megjelenő hősök

¹⁶ Hódosy Annamária: Égi jelek. Leírások *Az arany ember*ben. *IHK*, 2006/5, 499–518, 508. Jókai természetképéről, nagyobb példatárral lásd még: Fábri Anna: Szent természet és boldog kertészkedés. Tájak, kertek Jókai műveiben. In: Fábri Anna: *Mi ez a valósághoz képest? Kérdések és válaszok Jókai, Mikszáth és Krúdy olvasása közben*. Budapest, Kortárs, 2013, 23–38.

„oly antropológia nevében nyertek árnyalt megfogalmazást, amely egyértelműen a romantikus szabadságideológia jegyében működik: Jókai hősei, legyenek derékasak vagy elítélendőek, mindvégig szabadok a meghatározottság bármely fajtól, elutasítanak mindenfajta örökletességet, és mindenfajta neveltetési meghatározottságot [...]”.¹⁷

A tárgyalt elbeszélések hősei azonban nem ilyenek: minden bizonnyal sem a népköltészetből táplálkozó szépirodalmi műfajok (a rege vagy a műmese) önmagukon túlmutató, gyakran különleges képességekkel, természetfeletti erővel bíró hősei, sem pedig a modern rövidpróza reprezentatív műfaja, a hétköznapi események elmesélését célzó novellaműfaj átlagos, néhány vonással fölskiccelt figurái nem alkalmasak összetett lelki struktúrák tükröztetésére egyfelől, illetve a tájként értett természetre irányuló egzisztenciális reflexióra másfelől. Míg a Jókai-regények radikálisan autonóm hősei számára nem létezik olyan egyetemes (e világi vagy isteni) rend, mely erkölcsi megkötő erővel bírna, a lokális közösségeket megidéző elbeszélések egyszerű alakjai (a vízbe fúló ifjak és az őket gyászoló anyák; vagy a harcsakirályal élet-halál harcot vívó halászkok), mondhatni, radikálisan determinált szereplők: míg Timár Mihály saját lelki rezdüléseivel (vágyaival, kételyeivel, dühével, fájdalomával) szembesül az őt körülvevő természetben, *A Balaton völgyénekei* és *A rémhalász* alakjainak hiedelemvilágában a természeti környezet csakugyan mágikus erővel bír, mely valamilyen felsőbb hatalom (Isten, vagy akár a „szent természet”) üzenetét közvetítheti. Ha valaki képes ezen túlmutató, egyéni reflexióra a természet mibenlétével és működésével kapcsolatban e művek világában, az kizárólag az elbeszélő, aki azonban rendszerint önmagában logikus és kerek, ám egymással kibékíthetetlen olvasatokkal találkozhat. Másképp fogalmazva: a regényhősök természetértelmezését, élükön Timár Mihállyal, egy kifejezetten egyéni, *individuális* szemlélet jellemzi, ehhez képest viszont a Balaton népi kultúráját (és szezonális fürdőéletét) ábrázoló kisprózákban megjelenő tájértés egy ennél jóval tradicionálisabb, archaikusabb, mindenekelőtt *közösségi* szemléletet tükröz.

3.

Kitekintésként az fogalmazható meg a két tárgyalt elbeszélés vonatkozásában, hogy bár ezekben a szövegekben Jókai nem lép el olyan látványosan a fantasztikum (vagy „spekulatív fikció”) világába, mint majd az esztétizáló modernség első hulláma irodalmunkban – novelláiban nem szerepelnek vonaton társalgó vízihullák, mint Cholnoky Viktornál vagy az életből a halálba oda-vissza lépkedő alakok, mint Krúdynál –, a regionális tematikájú kései Jókai-kisprózában megjelenő narrációs eljárások számos hasonlóságot mutatnak többek között Mikszáth Kálmán palóctörténeteinek, és annál is inkább kései novelláinak és kisregényeinek (például *A fekete fogat*; *A fekete kakas*; *Prakovszky, a siket kovács*; *A Sipsirica* stb.) poétikájával, melyek izgalmát többek között az adja, hogy sokszor nem eldönthető, az elmondott esemény sor melyik olvasata tekinthető érvényesnek; az a játék, ahogy a különböző szereplők tudatát tükröztető értelmezések folyamatosan kisiklatják egymást.

¹⁷ Margócsy István: Kalandorok és szirének. Jókai Mór jellemábrázolásáról. 2000, 2013/4, 50–64, 59.

NÉVTELEN LEVELEK, „ANONIM LEVÉL FIRKÁLÓK”

Jókai Mór utolsó versének kérdéséhez

A *Magyar Nemzet* 1906. június 3-i száma közölte Jókai Mór *A vakandok* című versét, amelyet a szerkesztői megjegyzés az író utolsó költeményeként azonosított,¹ ezt az információt pedig néhány folyóirat, többek között a *Pesti Napló* és *A kert* is átvette.² Noha a családi fészkek feldúlásáról szóló szöveg Jókai életének utolsó éveiben, a Nagy Bellával kötött második házasságának ideje alatt keletkezett, nincs arra utaló adat, amely alátámasztaná azt, hogy valóban Jókai utolsó verséről lenne szó. A félreértést valószínűleg egy Nagy Bellával készített interjú okozhatta, amely során a riporter egy Jókai-verset kért közlésre az özvegytől, aki vonakodva végül *A vakandok* címűt adta át:

- „ – Egy verset szeretnék a lap számára – mondtam.
Ijedten húzódott odébb.
– Ne kérjen.
– Olyat, ami nem magához és nem magáról szól talán.
– Nincs. És nem akarom, hogy megint beszéljenek rólam, megint lássák a nevemet, megint rikoltozzanak utánam.
– Talán mégis akad egy. Hiszen nekünk van talán legtöbb jogunk Jókai emlékéhez.³
– Keresek. [...]
Végre akadt egy: *A vakandok*.
– Nos, ezt odaadom. Maga tudja, hogy milyen alkalommal született ez. A névtelen levelek idején... Az utolsó vers.”⁴

Az író halálát követően a férje fizikai és mentális bántalmazásával rágalmazott Jókainé⁵ vonakodó válaszai alapján valójában arról lehetett szó, hogy *A vakandok* volt az utolsó vers, amelyet valamely szerkesztőségnek átadni kívánt – tehát a jelző nem a keletkezés idejére, hanem a nyilvánosság elé tárandó szövegek mennyiségére vonatkozott. Ezt meg-

¹ Jókai utolsó verse: *A vakandok*. *Magyar Nemzet*, 1906. június 3., 2. Kézirata: Jókai Mór: *A vakandok*. In: uő: *Jókai Mór költeményei Nagy Bellához*. OSzK Kt, Quart. Hung. 2029, 96–97. folio.

² *Pesti Napló*, 1906. június 3., 14.; *A kert*, 1906. július 1., 413.

³ Jókai az 1904 májusában bekövetkezett haláláig a *Magyar Nemzet* egyik főszerkesztője volt Beksics Gusztáv mellett.

⁴ N. n.: Látogatás Jókai Mórénál. *Magyar Nemzet*, 1906. június 3., 7.

⁵ A Jókai időskori elmeállapotával kapcsolatos híresztelések és egyes Nagy Bellával kapcsolatos képzetek cáfolatát lásd: Lugosi András: *A szerelem bolondja? Jogi-antropológiai tanulmány az öregségről és az örökségről*. *Budapesti Negyed*, 2007/58, 360–410. A Nagy Belláról kialakult kép átrajzolásának jelentős lépéseit lásd: Láng József: *Jókai Mórné Nagy Bella emlékirata*. *ItK*, 1975/3, 355–377.; Láng József: *Dokumentumok Jókai második házasságának történetéhez*. *ItK*, 1976/4, 505–519.

erősíti az a rövidke megjegyzés is, amely révén maga az özvegy hívta fel a figyelmet a mű megírásának körülményeire, kiemelve hogy a vers a „névtelen levelek idején” íródott.

A Nagy Bella által emlegetett anonim levelek érkezése filológiai érvek alapján jóval korábbra datálható, mint a Jókai halálát közvetlenül megelőző időszak. A fiatal, zsidó származású színésznővel kötött házasság miatt az író jelentős magánéleti krízishelyzetbe került,⁶ hiszen úgy a nagyközönség, mint rokonsága eltávolodott tőle, ezt követően pedig számos – elsősorban antiszemita megnyilvánulásként értelmezhető – inzultust szenvedett el. A sértések közé tartozott az anonim levelek érkezése, amelyek többnyire Nagy Bellát és családját próbálták lejáratni és elidegeníteni Jókaitól. Noha már az esküvőt követő hetekből fennmaradt egy Krisztyán Tódor álneven aláírt levélke,⁷ amely a színésznővel kötött polgári házasságot helyezte ironikus keretbe, Jókai magánlevelezésében 1901 folyamán bukkant fel a sértő írások problémája.

1901 novemberének elején Jókainé Pozsonyba utazott, hogy megkezdje színházi körútját,⁸ Jókai pedig ez idő alatt zaklató levelek érkezéséről értesítette nejét: „Az itteni Machbeth-boszorkányok gondoskodnak róla, hogy fertelmes anonym levelekkel fokozzák a boszúságomat irántuk, a miket a mosogató szolgálóikkal íratnak. Nem nekem ártanak vele, de maguknak”.⁹ A cselédség a Jókaiék ellen szőtt intrikák lebonyolításában a levélíráson túl is aktív szerepet vállalt: a rokonok által megvesztegetett alkalmazottak kémkedtek a házaspár után, majd Jókai halálát követően Fényes László röpirataihoz is tanúvallomásokot szolgáltatottak.¹⁰ A kémkedésről maga Jókai is tudott, amint erről beszámolt unokahúga férjének, Ihász Lajosnak:¹¹ „Szomorú az egész dologban csak az, hogy akad egy rokonom, a ki a tisztességgel összeférhetőnek találja a cselédeimet sorra megvesztegetni, hogy a családi dolgaimról neki árulkodjanak s ez árulkodásukat még továbbítja”.¹² Ihász Lajos egy levélben szintén említett egy megvesztegetett alkalmazottat, Csendes Józsefet,¹³ aki „miután nem lett meghallgatva, sőt elutasítva, levélben adta elő tudományát”.¹⁴

A családi levelezésből kiderül, arra is volt példa, hogy a rágalmazó leveleket az író azon rokonainak küldték el, akik a házasságkötést követően jó kapcsolatot ápoltak a házaspárral, Jókai unokahúga, Váli Mari ugyanis két rágalmazó levél érkezéséről számolt be Jókainak:

„Ide mellékelem a gyalázatos levél borítékát, hogy láthassák: milyen módon lehetett az »ajánlottan« feladva, hogy még is el jött hozzám!!!!... A l. patonai póstamester

⁶ Vö. Török Zsuzsa: Öregkor és az életút elbeszélése. Öntükröző eljárások Jókai kései verses önéletrajzában. In: Hansági Ánges – Hermann Zoltán (szerk.): „...író leszek, semmi más...”: Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Köz-alapítvány, 2015, 51–52.

⁷ Krisztyán Tódor Jókai Mórnak, OSzK Kt, Fond V/329.

⁸ A turné az első fellépést követően egy szerveződé zsidóellenes tüntetés miatt szakadt meg. Láng: Jókainé Nagy Bella emlékirata, 369.

⁹ Jókai Mór Jókainé Nagy Bellának, Budapest, 1901. november 5., OSzK Kt, Fond. V/703, 20. levél.

¹⁰ Fényes László: *Jókai Mór utolsó évei*. Budapest, Lipinszky és Társa, 1904; Fényes László: *Jókai Mór utolsó évei körül. Válasz Vészi Józsefnek*. Budapest, Lipinszky és Társa, 1904.

¹¹ Jókai bátyjának, Jókay Károlynak egyik leánya, Etelka Ihász Lajos felesége volt. Az Ihász család jó kapcsolatot ápolt Jókaiékkal a házasságkötést követően is.

¹² Jókai Mór Ihász Lajosnak, Budapest, 1900. szeptember 5., OSzK Kt, Fond V/700. Közli: F. Almási Éva (szerk.): „...az örültek házába akartatok záratni”. *Jókai Mór kiadatlan levelei és Feszty Árpádné Jókai Róza visszaemlékezései*. Budapest, Enciklopédia, 2001, 254.

¹³ Csendes később Fényes pamfletében is szerepelt. Fényes: *Jókai Mór utolsó évei*, 10–11.

¹⁴ Ihász Lajos Jókai Mórnak, Hathalom, 1901. augusztus 29., OSzK Kt, Fond V/253, 12. levél.

egy nagy kérdő jelet irt a recipisse azon helyére, hová azt kellett volna be vezetnie: honnét jött a levél? Miután így puszta helyről mindig a másnapi postával megy vissza az alá irt vevény, én –, a levél elolvasása után azt irtam a kérdő jel alá a vevényre »Tartalma után ítélve: valamelyik örültek házából. –« ... Azt szeretném tudni: hol lett rá vezetve a borítékra, hogy »a levél anyag közt találatott«... Alá írva különben így volt »tisztelő hű hazafia Nagy Elek« [.] Ennek az urnak a fantáziájához képest, Antal Jánosné ártatlan bárányka... Hanem az tetszik nekem benne, hogy ez is igen sokat foglalkozik a pénzzel... és azt is egyik nagy vétekkül panasolja fel »a vén zsidó asszony«ról,¹⁵ hogy »3 takarékpénztárban is van már pénze«... Mintha takarékoskodni s tőkepénzt gyűjteni csak azoknak volna a privilegiuma, kiknek »tisztelő hű hazám fia Nagy Elek« épen meg engedi... Azért hallgattam ennyi ideig, mert szerettem volna ezt a csufszágot egészen említetlenül hagyni... de miután maig sem tudott kikopni emlékezetemből... a becses levél meg köszönését pedig tovább nem halaszthatom – most már át estem a panaszon... majd így tán hamarabb megszabadulok a kellemetlen rá emlékeztéstől is.”¹⁶

Váli Mari emlékiratában szintén említette a leveleket: „gondoskodtak róla ismeretlen jóakaróim, hogy időnként legyen részem a bánkódásban vagy legalább is a bosszankodásban: anonym leveleket küldve a címemre: mindenféle olyan hírek leírásával, amikkel Bellát és családját óhajtották előttem legyalázni... E levelek érkezésénél legjobban bosszantott a kérdés: honnét ismer engem e névtelenül küldött ocsmány tudósítások írója? s miért tartja éppen azt szükségesnek, hogy én vegyek tudomást az általa leírtakról?...”¹⁷ Váli egy svábhegyi látogatás alkalmával négy szemközt elolvastatta Jókainéval a Nagy Elek által írt „gyalázatosan rágalmozó levelet”, amely meglehetősen felkavarta a fiatal feleséget.¹⁸ Noha Váli bevallása szerint nem szerette volna, hogy a levelekről az idős Jókai is tudomást szerezzen, Nagy Bella szóvá tette az ügyet a férje előtt, aki arra kérte unokahúgát, hogy küldje el neki a két iratot:

„Bellácskám elmondta nekem annak a levélnek a tartalmát, amit Te neki megmutattál. Dacára annak, hogy az efféle örült rágalmozásnak én semmi jelentőséget nem tulajdonítok, s úgy gondolom, hogy Te sem találsz bennük semmi emlékezetben tartásra méltót, mégis nagyon szeretném, ha azt a két levelet (az Antal Jánosné és a Nagy Elek-félét) nekem eredetiben elküldenéd, én hiszem, hogy ráismernék az írásra, akinek ebben nagy gyakorlatom van, s jövőre alaposan elvinném a kedvét a rágalmozó levelek koholásától azok szerzőjének. Kérlek nagyon, hogy küldd el azokat nekem, s azután, ha visszaküldöm, semmisítsd meg, nehogy valamikor illetéktelen kézbe kerülhessenek, nem érdemlik azok, hogy az erekyéid közt tarogasd.”¹⁹

Váli Mari eleget tett a kérésnek, Jókai pedig ugyancsak egy hozzá intézett levélben somáza véleményét: „Mind a két levél ugyanazon boszorkánykonyha kotyvaléka, amelyikből az 1899 november 9-i levél, (igaz, névaláírással) előkerült. Ugyanazok a koholt hírek, hazugságok, az az észjárás, az a kitűzött cél: engemet a feleségemtől elidegeníteni.

¹⁵ Nagy Bella édesanyjáról, Grósz Mórné Flamm Éváról.

¹⁶ Peti Józsefné Váli Mari Jókai Mórnak, Hathalom, 1900. október 25., 16. levél [mellékelve hozzá a küldött boríték].

¹⁷ Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. S. a. r. Lukácsy Sándor, Budapest, Szépirodalmi, 1955, 413.

¹⁸ Uo., 441.

¹⁹ Jókai Mór Váli Marinak, Svábhegy, 1901. június 24. Idézi: Váli: i. m., 443–444.

Téged szemeltek ki erre médiumnak, aki az ilyen rágalmak folytán belém ojtad azt a kórányagot”.²⁰

A rágalmazó levelek ügye még hónapokkal később is nyugtalanította a házaspárt, hiszen ugyancsak Válitól tudható, miszerint Nagy Bellát olyannyira sértette az eset, hogy nyilvánosságra akarta hozni az írásokat, azonban a közzétételről igyekezett lebeszélni őt: „Bellától nem helyeslem, hogy ezeket az ocsmány, ronda leveleket közölni akarta! hisz ezzel csak *haszon nélküli* izgalmat és bosszúságot okozhat! mert – *szerintem* – ha ezek eredetét kutatja az ember; már részben czélt ért gyalázatos írójuk”.²¹ A két levél kétségtelenül feszültséget szított a családtagok között, ugyanis egy hónappal később Válinak magyarázkodnia kellett amiatt, hogy miért továbbította őket Jókainénak: „Hogy én mennyi értéket tulajdonítottam azoknak a piszkos papirosoknak, legjobban mutatja az: hogy csak Bellának hoztam tudomására s az ő kívánsága nélkül, kedves Móricz bátyám soha sem ismerte volna meg a tartalmukat”.²²

A névtelen levelekkel való zaklatás nem számított unikális jelenségnek, sőt az egy-egy személy felé irányuló rágalmazáson túl a levélküldözgetés rendszere néhány esetben hatalmas méreteket öltött. A *Magyar Nemzet* 1900. szeptember 11-i számának címlapján jelent meg egy cikk Lipcsey Ádám tollából, amely szerint a névtelen levelekkel való üzérkedés és rágalmazás egy egész város társadalmi életét behálózta és megkeserítette:

„Egy előkelő, nagy vidéki városban jártam a minap, melynek egész társadalmi életét fenekestől felforgatja egy vagy több imposztor, aki immár 8–9 hónap óta úzi a névtelen levelezés alávaló sportját, anélkül, hogy a postán szétküldözött, ablakon bedobált 2–300 névtelen levél után a kilétére rá bírnának jönni. Az eset, mint társadalmi jelenség, érdemes a nyilvános megbeszélésre. A névtelen levelek, melyek az illető város egész szereplő társadalmát behálózzák, szembeszökően egy kézírással czímezvék. A képzelhető legbrutálisabb trágárságok, képtelen vádak és gyanúsítások tömegét zúdítják közbecsülésben álló férfiak, nők, sőt ártatlan, serdülő leányok ellen.”²³

A szóban forgó város valószínűleg Kolozsvár volt, ugyanis 1900 őszén a *Magyar Polgár* több cikkben is arról számolt be, hogy a lakosok névtelenül írt, rágalmakkal teli leveleket és levelezőlapokat kaptak.²⁴ 1901 tavaszán a probléma még mindig aktuálisnak bizonyult, és a rendőrség csupán távlatilag ígerte meg az ügy felgöngyölítését.²⁵ Külön pikantériát kölcsönzött az esetnek, hogy a kolozsvári színház a botrány ideje alatt, 1900. október 18-tól kezdődően Maurice Desvalieres és Antony Mars *Névtelen levelek* című bohózatát játszotta.²⁶

1902 márciusában a *Pécsi Napló* szerkesztői ugyancsak felháborodásukat fejezték ki a városukban elharapódzó rágalmazási ügyek miatt: „A társadalom legveszedelmesebb kreatúrái a névtelen levélírók. [...] A névtelen levelek kultusza egyre terjeszti fertőző anyagát a városban úgy, mint a vidéken. A mód rendszerint az, hogy otromba vádakkal, a legnagyobb raffineriával összeválogatott aljassággal tele írnak néhány oldal papirost, és azt elküldik a férjnek, hogy olvassa el a hitvese bűnlajstromát, hogy képtelen, koholt

²⁰ Jókai Mór Váli Marinak, Svábhegy, 1901. július 5. Idézi: Váli: i. m., 444–445.

²¹ Peti Józsefné Váli Mari Jókai Mórnak, Hathalom, 1901. június 26., OSzK Kt, Fond V/447, 24. levél.

²² Peti Józsefné Váli Mari Jókai Mórnak, Hathalom, 1901. július 20., OSzK Kt, Fond V/447, 25. levél.

²³ Lipcsey Ádám: Névtelen levelek. *Magyar Nemzet*, 1900. szeptember 11., 1.

²⁴ N. n.: Névtelen levelek és levelezőlapok. *Magyar Polgár*, 1900. október 24., 7.

²⁵ N. n.: Névtelen levelek. *Magyar Polgár*, 1901. március 2., 6.

²⁶ N. n.: Nemzeti Színház. *Magyar Polgár*, 1900. október 17., 7.

pletykákkel esetleg megbontsanak egy békés házasságot”.²⁷ Hírlapi beszámolók alapján Debrecenben éppen 1901-ben történt egy incidens, amely során a levelek miatt nem csupán a házasság hiúsult meg, hanem a menyasszony is öngyilkos lett.²⁸ A rágalmazás eme névtelen módja tehát több esetben is összefüggött a házasság megakadályozására irányuló igyekezettel, így nem meglepő, hogy Jókai rosszakarói is ehhez az eszközhöz folyamodtak, miközben rendszeresen elősegítették a remélt válással kapcsolatos pletykák terjedését is.²⁹

A névtelen levelek okozta sérelem Jókai több, ekkortájt keletkezett művében is megjelenik. A közvélemény által tévesen elítélt és megbélyegzett asszony sorsát megjelenítő az *Egetvívó asszonyszívben* – amelynek első fejezetei számos életrajzi áthallást tartalmaznak – Ungvári Katalin és Baranyi Miklós házasságát szintén olyan anonim levelekkel próbálják meg ellehetetleníteni, amelyek a menyasszonyt „minden ocsmány bűnnel, fajtalansággal” vádolják.³⁰ Jókai utolsó befejezett regényében, a *Börtön virágában* ugyancsak felbukkannak az ártatlan nő erényét kétségbe vonó „pasquillok” és „mocskos fescenninák”, amelyek kapcsán az író sokatmondóan a magánleveleiben több ízben használt *boszorkánykonyha* kifejezést alkalmazza: „Ez a specialitása a magyar társaséletnek. Névtelen levelekkel halálra sértegetés. [...] Ismerem a boszorkánykonyhát, ahol ezt a mérget főzik. [...] De nem fognak célt érni”.³¹ Jókai vívódását és dühét a rágalmazással kapcsolatban a legteljesebben *A vakandok* című versben fejtette ki. Az egyszerű allegóriára épülő költeményben az idilli családi fészket jelképező virágoskertet a föld alatt titkon érkező vakond túrja szét:

Czudar állat a vakandok,
Még a formája is undok
Titokban túr a föld alatt
Nem láthatni, hogy hol halad,
Csak a mikor a pázsiton
Kupacztot túr gyáván titkon,
Virág ágyamat szétdúlja,
Munkámat kezddhetem újra.
Vakandok áskálodása,
Csak emberben lehet mássa.
Az alattomos turkáló:
Anonim levél firkáló!
Már engedj meg kegyelmes úr
Ha a virágágyamba túr
Én nem hagyom a virágom:
Ásós botommal szétvágom!

Jókai, aki második házasságával kapcsolatos műveiben számos esetben élt az allegória eszközével – például *Az utolsó ablak* című keleti regében³² vagy a *Czigánykirály és a tündér-*

²⁷ Horváth Amadeus: Névtelen levelek. *Pécsi Napló*, 1902. március 19., 3.

²⁸ N. n.: A névtelen levelek. *Pesti Napló*, 1901. május 6., 4.

²⁹ Például: Sente Lajos id. Hegedüs Sándornak, Budapest, 1902. október 9., PIM Kt, V. 6061/15. Közli: F. Almási Éva (szerk.): „...az őrültekek házába akartatok záratni”, 145.; Feszty Árpádné Jókai Róza, Végrendelet törvénytelenítése, A Feszty Árpádné – Jókai Mórné Nagy Bella közötti perek iratanyaga, PIM Kt, V. 5238/18.

³⁰ Jókai Mór: *Egetvívó asszonyszív*. S. a. r. Molnár József, Budapest, Akadémiai, 1974, 77.

³¹ Jókai Mór: *Börtön virága*. S. a. r. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai, 1974, 131.

³² Jókai Mór: *Az utolsó ablak*. Keleti rege. Szerk. Tábori Kornél, *Pesti Hírlap*, 1922. február 22., 3–4.

*királyné*³³ című mesében –, e vers esetén explicit módon kulcsot adott az értelmezéshez,³⁴ a vakondot feleltetve meg az áskálódó levélírónak. Ennek ellenére *A kert* szerkesztősege egyfajta „naiv olvasat” felől közelítette meg a művet, amikor beszámolójában kizárólag Jókai közismert kertészeti szenvedélyét jelölte meg a szöveg ihletforrásaként: „Ez a vers, melyet alább közlünk, szintén eléggé bizonyítja, hogy Jókai Mór mennyire szerette a virágokat, mily atyailag gondoskodott róluk még akkor is, midőn talán már érezni kezdte, hogy nemsokára itt kell hagynia virágait, növényeit, melyeknek titkait, suhóságát csak ő értette, csak ő tudta mit mondanak azok. Alkalmasint ez készítette őt arra, hogy az utolsó percben is tollat ragadjon s védelmezze bennük a virágagyakat és virágot, amelyek neki oly kedvesek voltak”.³⁵

Abban, hogy az interjú nyomán a szöveg Jókai utolsó költeményeként jelent meg, minden bizonnyal egyrészt a szenzációkeltés iránti szerkesztői vágy, másrészt az a jelenség játszott szerepet, amelyet Szilágyi Márton „utolsóvers-szindrómának” nevezett: az életművek értelmezésekor rendszerint megjelenik az igény az utolsó vers ismerete és kiemelése iránt, amely által „az egész konstrukció szép és lekerekített jelentést kaphat”.³⁶ Az erre való törekvést jól tükrözi, hogy nem sokkal Jókai 1904. május 5-én bekövetkezett halálát követően például már a *Tolnai Világlapja* közölte a *Nagypénteki hangulat* című költeményt mint a „legutolsó kéziratot”, amelyet Jókai „a Budapesti Ujságírók Egyesülete Almanachja számára írt”,³⁷ illetve az *Uj Idők* májustól szeptemberig folytatásokban jelentette meg a *Börtön virágát* mint „a nagy költő utolsó regényé”-t.³⁸

Jókai életének utolsó hónapjait 1903. november 21-től 1904. április 17-ig Nizzában töltötte feleségével és annak családjával, erről az időszakról pedig viszonylag kevés vonatkozó dokumentum áll rendelkezésre.³⁹ A fennmaradt források alapján 1904. március végén, április elején Jókai két verset is írt, egyiket nagypéntek alkalmából, a másikat egy fiatal hegedűművész, Kun Árpád játékanak hallatán – tehát az utolsóként beazonosítható vers az életműben vagy a *Nagypénteki hangulat*, vagy *A csodagyermek* című költemény lehet. Az előbbi kéziratán az 1904. március 30-i datálás szerepel, az utóbbi pedig nagyjából egy időben keletkezett egy, a csodagyermekként számontartott Kunról szóló tárcával, amely 1904. április 3-án jelent meg a *Magyar Nemzet* címlapján,⁴⁰ és amelyet Jókai egy március 29-ére datált levéllel elküldött a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjének is.⁴¹ Mivel a tárca megírásához használt jegyzetek a költemény fogalmazványán szerepelnek, a két szöveg keletkezési ideje minden bizonnyal közel esik egymáshoz. Kétséget kizáró filológiai adatok híján azonban egyelőre nem állapítható meg, hogy a két vers kronológiailag milyen sorrendben keletkezett, ahogy az sem, hogy Jókai e műveket követően írt-e további költeményeket. A Jézus keresztthalálának napjára írt vers zárópozícióba kerülése egyértelműen szimbolikus töltettel ruházná fel az életmű befejeződését, úgy, ahogy *A csodagyermek* végpontként történő kijelölése is, amely költeményben a lírai én az alvilág királyával állítja párhuzamba helyzetét, és végül meghajol az Orpheusra emlékeztető gyermekművész előtt. Bármennyire is csábítóak azok az értelmezési lehetőségek, amelyek ebből az irány-

³³ Jókai Mór: Czigánykirály és tündérkirályné. *Az Újság*, 1911. december 24., 1–4.

³⁴ Az utalást már az özvegyet Fényessel szemben védelmező Vészi József is felfejtette: Vészi József: *Hiénák Jókai sírján*. Budapest, Révai és Salamon könyvnyomdája, 1904, 35.

³⁵ Jókai Mór: A vakandok. *A kert*, 1906. július 1., 413.

³⁶ Szilágyi Márton: Egy Arany-szöveg és az „utolsóvers-szindróma”. *Kalligram*, 2019/12, 94.

³⁷ Jókai Mór: Nagypénteki hangulat 1904. *Tolnai Világlapja*, 1904. május 22., 640.

³⁸ *Uj Idők*, 1904. május 8. – 1904. szeptember 25.

³⁹ A kérdéses időszakról lásd bővebben: Fülöp Dorottya: Mi történt Jókai Mór utolsó regényeivel? Tervek, töredékek, befejezett művek. *Irodalomismeret*, 2024/3, 54–68.

⁴⁰ Jókai Mór: Kun Árpád, a csodagyermek. *Magyar Nemzet*, 1904. április 3., 1–2.

⁴¹ N. n.: Jókai és a „Vasárnapi Újság”. *Vasárnapi Újság*, 1904. május 8., 328.

ból közelítenek a művekhez, egyelőre csak az „utolsóvers-szindróma” készíthetne arra, hogy a teljes életmű szimbolikus határköveinek tekintsük őket. Ehelyett lényegesebb számantartani egy Jókai által is kiemelt összefüggést, amelyet az említett versek erősítenek. Függetlenül attól ugyanis, hogy pontosan melyik az utolsó vers, az elsősorban íróként közismertté vált Jókai pályájának kezdetétől a végéig jelen voltak a költemények: kilencéves korában megjelent első publikációit a *Regélő Pesti Divatlap*ban és a *Társalkodó*ban két gyermekkori vers képezte,⁴² utolsó önéletrajzát verses formában írta meg *Életem* címmel,⁴³ a halálát megelőző években pedig egy kötetre menő szerelmes verset írt második feleségéhez. Ily módon az életmű a lírai kísérletek révén mégiscsak egyfajta lekerekítettséget kapott, amelyet maga Jókai is érzékelt, hiszen utolsó születésnapja alkalmából írt „79” című költeményében életútját egy jóslat beteljesedéseként összegezte,⁴⁴ amelyet az első versének kinyomtatásakor, vagyis az irodalmi pályán való elindulás pillanatában rendelt el számára a Mindenható, eleve sorsába írva idős korában kötött második házasságát – és amely jóslatot szintén fontosnak tartott verses formában feleleveníteni.

⁴² Fülöp Dorottya: Jókai Mór első, folyóiratban közölt versei. *Irodalomismeret*, 2021/1, 90–98.

⁴³ Török: i. m. Lásd még: Fülöp Dorottya: A tizenharmadik. *Jókai Mór Életem című verses önéletrajzáról*. *ItK*, 2024/1, 96–110.

⁴⁴ Jókai Mór: „79”. In: Jókai Mór költeményei Nagy Bellához, OSzK Kt, Quart. Hung. 2029, 34–35. folio. Lásd még: *Magyar Nemzet*, 1904. február 24., 1.

VÁLTOZATOK SÖTÉTSÉGRE

Borbély Szilárd: *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások*

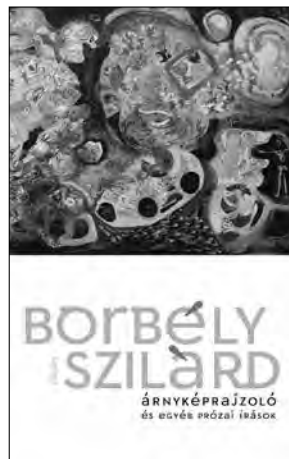
Borbély Szilárd életművének látszólag marginális részét képezik a rövid szépprózai alkotások. Pályája során mindössze egyetlen kötete jelent meg, amely e műfajtypusba tartozó szövegeit adta közre, ám ez is vegyes kritikai fogadtatásban részesült.¹ Későbbi novellisztikus írásait különféle periodikákban közölte, és (részben talán rendezetlenségük miatt) mindeddig csekély figyelem irányult rájuk. A Borbély-életműkiadás legutóbbi darabjának gerincét e két szövegcsoporthat alkotja, kiegészülve a hagyatékából előkerült olyan alkotásokkal, melyek csak a közelmúltban (*Az árvaság*) vagy e kötetben jelentek meg először (*Kávéfőz, Az emberanyag*). Az *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások* mégsem pusztán azért fontos kiadvány, mert bővíti, illetve átláthatóvá és hozzáférhetővé teszi e zűrzavaros korpuszt, hanem azért is, mert megvalósításával a szerző kisepika-konceptciójának, így akár az írások oeuvre-ben betöltött státuszának újragondolására is ösztönözhet.

A 2008-as *Árnyképrajzoló. Körülírások* több bírálója felrótta a szövegek zavaró műfaji áthajlásait, míg más recenzensek éppen e szokatlan variabilitásban látták a kötet egyik lényegi sajátosságát.² Számomra inkább az utóbbi olvasat, ezzel együtt a *Körülírások* alcím megfontolása tűnik adekvát közelítésmódnak. A korábbi kiadvány szövegei (melyek a most recenzált könyv első és legterjedelmesebb egységét is alkotják) valóban átmeneti műfajúak, a tárca, az esszé, az önéletírói visszaemlékezés és a novella bizonytalan határterületén helyezhetők el. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a műfajköziség, vagy épp a szerzői látásmódnak alárendelt gyűjtőkategóriák létrehozása (illetve meglévők átértelmezése) visszatérő eljárása Borbély alkotásainak. Gondolhatunk akár a *Halotti Pompa* szekvenciáira, melyek temérdek szövegtípust (embléma, himnusz, sonett, ballada, episztole stb.) foglalnak magukba; a Borbély-dramák műfaji leleményeire, mint a *Sorstalandráma*

A szerző az EKÖP-24-4-I-PTE-211 azonosítószámú pályázat keretében az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program ösztöndíjasa.

- ¹ Az elmarasztalás különösen a szerző ezredforduló után megjelent egyéb műveinek kontextusában értendő. Erre jó példát szolgáltatnak azok a kritikák, melyek nem önmagában, hanem az időszakban megjelent más Borbély-könyvekkel párhuzamosan szemlézik a 2008-as *Árnyképrajzoló* című kötetet. Vö. Urfi Péter: Ex Libris. *Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 8., 25.; Keresztesi József: Borbély Szilárd két kötetéről. *Jelenkor*, 2009/1, 105–109.
- ² Előbbiek közé tartozik Urfi és Keresztesi fentebb hivatkozott recenziója. Utóbbira példa: László Emese: Az átmenet kapujában. *Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 22., 27.; Szegő János: Az árnyék színei. *Revizor*, 2008. szept. 14. (<https://revizoronline.com/borbely-szilard-az-arnykeprajzolo/> Hozzáférés: 2024. 11. 11.) Bucur Tünde Csilla: Élet és körülírás. *Korunk*, 2008/11, 105–109.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
440 oldal, 5999 Ft

vagy az *Ámoralitás*; esetleg a szintén 2008-as *Egy gyilkosság mellékszálai* című esszékötetre, amely nemcsak úgy lavíroz a műfaji keretek között, hogy akár az interjúkat és a kritikai írásokat is esszéként teszi olvashatóvá, hanem azzal is, hogy mindezeket a központi problémakör sejtelmesen összefüggő nyomozati, önértelmezői „mellékszálaként” láttatja. Hasonlóan talányos kategóriát alkotnak a prózakötet „körülírásai”, melyek valamilyen elmondhatatlannak látszó tapasztalat megközelítését célozzák. Megkísérelve ennek hozzátartozóan összefoglalását olyasmire juthatunk, hogy a kirekesztettség, a megaláztatás, a gyilkosság és a halál köré szőtt személyes sorsélmény, valamint az irodalmi színrevitel lehetőségeinek kitapogatására vállalkoznak a szövegek. Így lehetséges, hogy a novellisztikus alkotásokkal együtt (*A bolgár kalauz, Árnyképrajzoló*) szerepeltek a kötetben líraian sűrítő (*Az enyészpont*), esszéisztikus (*Egy bűntény mellékszálai*), tárcaszerű (*A birsalmasajt, Egy InterCityn*) hangon megszólaló alkotások. A körülírás kísérletének fényében másodlagossá váltak a műfaji keretek.

Azért tartottam fontosnak a műfaji diverzitással kapcsolatos dilemma kifejtését, mert a koncepció figyelembevétele nélkül akár az újabb prózakötet hibájának is láthatnánk a válogatás egyik alapvető erényét. Bár a folyóiratokban megjelent rövidprózák összegyűjtésével lehetőség nyílt a korábbihoz képest jelentősen homogénebb műfajú, már-már tisztán novelláskötetként olvasható kiadvány összeállítására, a kiadó alá rendező mégsem ezt az utat választotta. Ehelyett – meglátásom szerint a borbélyi kispika-felfogáshoz híven – a kötet utolsó fejezetébe döntően olyan esszéisztikus írásokat válogattak, melyek kapcsolódnak a megelőző szövegek fiktív világához és gondolatiságához, ezzel aláhúzva az értekező és szépprózai művek összefonódását.

Amikor tehát az olvasó kézbe veszi az *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások* című kötetet, a gyűjteményjellegből adódó sokféleség mellett kétszeresen is koncepciózus változatosságra számíthat. A fentebb már érintett 2008-as kötet vegyes hangvételi anyaga (*Árnyképrajzoló*) után három fejezetre osztva (*[P. emlékezetel], Végignéz, Alkonyulat*) szépírások következnek, majd a kötet utolsó egységében (*Az emlékezés is fikció*) esszék, illetve az esszé és az életrajzi novella között ingadozó szövegek kaptak helyet.

Mivel az első fejezet esetében újrakiadásról van szó, az itt közölt írásokra csak az újabb művek kontextusában utalok. A későbbi életmű, illetve a posztumusz megjelent szövegek felől újraolvassva ezeket az alkotásokat számos korábban nem látható összefüggésre bukkanhatunk, melyek tanulságosak lehetnek a szerző érdeklődésének és prózapoétikájának alakulása szempontjából. Az itt újraközölt írások megannyi Kafka-áthallása nyilvánvalóan új megvilágításba kerül a 2021-ben megjelent *Kafka fia* regénytöredék fényében. Ehhez hasonlóan a gyerekkor és a családi múlt történeteit érintő életrajzi elbeszélések (*A Göncz az egy strici, Gyerekkor falun, A kastélykönyvtár parkja*) a *Nincstelének* izgalmas pretextusaiként olvashatók újra.

A gyűjtemény második egysége, az eredetileg szintén 2008-ban publikált *[P. emlékezetel]* azonban másfajta irányokat is felmutat. A korábbi kötetből leginkább a címadó zárószöveggel rokonítható, egymással laza szálakon összefonódó novellákból egyedi és megkülönböztetően rétegzett jelentésárnyalatokkal bíró vállalkozás körvonalazódik. Az archaizáló nyelven, sokszor nehézkes mondat szerkezetekben és történetvezetéssel írt alkotások a 18–19. század fordulóján, Bécsben és a város közelében játszódnak. A korabeli tudományosság, a titkos társaságok, szokások, hiedelem- és eszmerendszerek miliője nyomasztó, karkai világgal keveredik az elbeszélésekben, ezzel együtt azok főszereplőjében is. A történetek visszatérő karaktere Franz, aki egyszerre idézi Kazinczy Ferenc és Franz Kafka alakját,³ ez a kettősség azonban csak árnyalatnyi része a szereplővel és a fiktív világgal kapcsolatos bonyodalomnak.

³ Borbélyt ekkoriban kutatóként is regényíróként is foglalkoztatta Kazinczy bécsi utazásainak feldolgozása, a hosszú ideje tervezett *Kafka fián* pedig 2010-ben dolgozott intenzívebben. Vö.

A fejezet első novellájában (*A Rogendorff kisasszonyok*) az elbeszélő P.-ként mutatkozik be, akiről megtudjuk, hogy a „Geheimpolizei” szolgálatában áll, így a szövegek akár a Franzról szóló titkosrendőrségi jelentéseként is olvashatók. Ezt az értelmezést azonban elbizonytalanítja, hogy a rákövetkező írásokban az egyes szám első személyű narrátor helyét sokkal inkább omnipotensnek tűnő elbeszélő veszi át. P. a tizenhárom novellából mindössze az elsőben és a harmadikban bukkan fel, ráadásul legközelebb (*a Tischben a hídonban*) már róla is harmadik személyben esik szó. Az első novellából ugyanakkor az is kiderül, hogy P. – saját bevallása szerint – képes olyan történeteket, jellemábrákat és összefüggéseket kiolvasni a rábízott iratokból, amelyek mások számára rejtve maradnának. Az elbeszélésekből továbbá körvonalazódik, hogy Franz környezetében szinte mindenki a titkosrendőrség besúgója, sőt maga a főhős is a rejtélyes szervezet beépített embere. E totálisan felügyelt környezetben látszólag mindenki jelent mindenkiről, a beszámolók azonban inkább érdekből és kötelességből írt koholmányok, mintsem valószerűsége törekvő jelentések. Az összetett szituációból következően szinte sohasem lehetünk biztosak az elbeszélői pozícióban, annak megbízhatóságában vagy a novellák fikción belüli státuszában. Ha ehhez hozzátesszük – amire az utószóban Krupp József, a kiadvány sajtó alá rendezője is felhívja a figyelmet –, hogy a „P. emlékezete” munkacím nyilvánvalóan Kazinczy *Pályám emlékezete* című emlékiratára is utal, olvasatunkban a megszemélyesített P. helyébe akár az önmagáról író Franzot is állíthatjuk, így az írások végképp kibogozhatatlannak látszó többértelműséget mutatnak.

Az egyes művek elbeszélésmódjának komplexitását illetően szemléletes lehet a fejezet második novellája, a *Neidl hamisítvány*. A történetben bizonyos Johann látogatja meg Franzot, hogy anyagi okokból jelentést írjon róla. Franz egy Neidl-metszetet szemlél, amelyről azt sejtí, hamisítvány. Johann úgy dönt, hogy beszámolóját a metszet alapján fogalmazza meg, a képen szereplő egyik alakot Franzcal, a másikat önmagával azonosítva. Miután vendége távozik, Franz elégeti a lapot, melyet mindössze Johann látogatása és előre sejtett szándéka miatt vásárolt. Bár a szöveg csak Johannként utal a szereplőre, gyaníthatóan magáról Johann Neidlről, a Kazinczy és köre által gyakran foglalkoztatott bécsi rézmetszőről lehet szó. A címben szereplő „Neidl hamisítvány” tehát kétértelmű: Johann beszámolója saját képeinek hamisítványa alapján készült hamisítvány, amelynek különös módon nemcsak tárgya, hanem eredete is Franz. A metszet emellett mise en abyme-szerű öntükrcső alakzatként kap szerepet a műben. A fentiek mellett szemléletes például, hogy a látogatásra a Schwan fogadóban kerül sor, a képen látható jelenetet részletezve pedig a következőt olvashatjuk: „A bal oldalon lévő asztalkán, amelynek *metszett tükör* a lapja, egy *hattyú* szobra furcsán vonaglan látszik. Franz felhívta Johann figyelmét erre a mitológiai utalásra” (194–195., kiemelés tőlem – Cs. S.). Vagy felidézhetjük a novella keretezését, mely érzékenyen ábrázolja a valóság és a fikció egymásra rétegződését. Az elbeszélés második mondata: „Június volt, az ég makulátlan.” (192.) A történet zárásában, miután Johann távozott, de az ujj nyomat hagyott a poharán, Franz „[a]z ablakhoz lépett, és a fény felé tartotta a *metszett poharat*. Az ujj lenyomatának halványkék vonalait követte tekintetével, ahogy azok *összemosódnak az ég makulátlan kékjével* (196., kiemelés tőlem – Cs. S.). Franz a jelenetben voltaképp saját történetének fikciósá válását szemléli. A főszereplő világa immár konkrétan és metaforikusan is Johann kéznyomát viseli, a valóság ontológiai helyzete pedig elbizonytalanodik, ahogy a „metszett pohár” kifejezés is kétértelmű lesz az elbeszélésben. E példán túl a fejezet számos további szövegében érvényesül Borbély egyéb kisepikai műveivel képest feltűnően komplex narráció.

Fried István: Felvilágosodás, érzékenység – Borbély Szilárd. In: Lapis József – Száz Pál (szerk.): *Körülírások. Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről*. Alföld Alapítvány – Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata, Debrecen, 2024, 308–313.; Nagy Boglárka: Jegyzet a Kafka fia kiadásához. In: Borbély Szilárd: *Kafka fia*, Jelenkor, Budapest, 2021, 221.

A [P. emlékezete] munkacím mellett, hogy Kazinczy önéletrajzi szövegére utal, feltehetően Borbély önértelmezői szándékát is magán hordozza, az írások ugyanis gyakran rejtenek a szerző irodalomtörténeti vagy szépírói munkásságával kapcsolatos áthallásokat. P. az első novellában kinyilvánítja, hogy munkája valamely hajdan élt visszaemlékező körül bontakozik ki. (Megjegyzendő, hogy Borbély éppen ez idő tájt dolgozott Kazinczy műveinek kritikai kiadásán, melynek 2009-es első kötete a *Pályám emlékezete*.) Az írásban P. így értekezik feladatáról: „Miótán tüzetesen szemügyre vettem azokat a papírokat, amelyek mások előtt hallgatásba burkolóztak, én egész történeteket olvastam ki belőlük jelentéktelen részleteik összekapcsolása által. Nem csupán tintát láttam, elcsöppenő pacnikat, sietve vagy ráérősen rótt sorok dőlését, hanem egy embert” (188.). Bár az idézett sorok nem tipikusan Borbély irodalomtörténeti szemléletét tükrözik (azzal kapcsolatban talán szemléletesebb a fentebb elemzett novella), viszont a filológiai munkáról és a kéziratok vizsgálatáról – konkrétan Kazinczyra vonatkozóan – nagyon hasonló gondolatokat is olvashatunk a szerzőtől.⁴ A *Psychéer kompaktornál* című írásban pedig a meg nem nevezett személyt gyászoló és munkája *Első Könyvén* dolgozó Franz a borítóra tervezett lepkeszemészet emblematisztikus jelentőségét fejtegeti. Amellett, hogy a pillangó a *Halotti Pompa* egyik kiemelt, visszatérő szimbóluma, nem mellékes, hogy az ezt megelőző novella (*Dittelmáyerné dús keblei*) a főszereplő korábbi kedvesére Psychéként utal. Franz önmagának kifejtett gondolatai aligha mentesek bizonyos metareflexív rétegektől, így a novellában említett kézirat *Első Könyve* is kétértelmű, tekintve, hogy mind Kazinczy emlékirata, mind Borbély verseskötete ilyen egységekből épül fel.

A fejezet további téje, hogy a felvilágosodással bekövetkező eszmetörténeti szakadás egyes aspektusait járja körül. A hiedelemrendszerek átmenetei, a gondolkodás- és írásmód korabeli átalakulása – mely Borbélyt költőként és esszéíróként is erősen foglalkoztatta⁵ – visszatérő kérdései e novelláknak. Például a *Rubenduns kapitány tézisei* vagy a *Professzor Kiesewetter bódéja* című elbeszélésekben, melyekben alapvető problémakör a világ megismerhetőségébe vetett bizalom és a nép mentalitásának változása, vagy épp a korábbi hittapasztalat megrendülése.

A következő két fejezet alkotásai prózanyelvükben és tematikájukban is jelentősen eltérnek mind az első blokk szövegeitől, mind a Franz-novelláktól. A *Végignéz* és az *Alkonyulat* című fejezetek elbeszélései 2011 és 2013 között születtek, és magukon viselik az életműben ekkortájt megfigyelhető enyhe hangsúlyeltolódások nyomait. A novellák első sorban a 2010-es *A Testhez* verseskötet „Legendáival” és az eredetileg ugyanebben az évben (kötetben 2011-ben) közölt *Az Olaszliszcai* című drámával mutatnak rokonságot. Többnyire dísztelen, tömör és szélsőséges helyzetekben is tárgyilagos stílusuk pedig sok tekintetben a *Nincstelének* nyelvére emlékeztet. Az elbeszélések középpontjában marginális élethelyzetek, a kiszolgáltatottság különböző – szociális, érzelmi, nemi, etnikai – esetei, illetve az erőszak és a gyilkosság brutalitásának eltérő formái állnak.

Bár a két fejezet novelláinak beszédmódja és legtöbb kérdésfeltevése szorosan összefügg, külön egységbe rendezésük indokolt. A *Végignéz* alkotásaiban egyes személyek és családok tragédiái bontakoznak ki, az *Alkonyulatban* pedig a bszalmak kollektív jelentősége hangsúlyos. Az előbbi rész két nyitószövege, a *Fáj* és a *Kávéfőz* a szorongás, a kilátástalanság és az ebből következő elidegenedés, érzelmi elsvárosodás történeteit meséli el egy házaspár reggeli rutinján keresztül. Az először jelen kötetben olvasható *Kávéfőz* például különösen szenzitív leírását nyújtja a súlyos depresszió állapotának, az örvénylés metaforáján keresztül a kiúttalanság és a betegség önfelemesztő tapasztalatát is megmutatva: „Az elektromos főzőlap spirálja izzik, mint valami ammonitesz a fekete márvány-

⁴ Borbély Szilárd: A jelentés sem a szövegben van. Beszélgetés Fodor Péterrel. In: *Egy gyilkosság mellékszálai*. Vigilia, Budapest, 2008, 34–35.

⁵ Vö. uo. 48–50.; Borbély Szilárd: A felvilágosodás a felvilágosodás után. *Kalligram*, 2011/6, 89–92.

ban. [...] Kint lassan növekszik a reggeli köd. Elnyeli a fényt. Gomolygó köd. Csigavonalak a levegőben. Ammoniteszek megkövesedve a szélben. [...] A tükörben látja az arcát, és nem tud vele mit kezdeni. Tudja, hozzá tartozik ez is, de nem érez vele közösséget. A nő halk orrfúvása hallatszik a konyha felől. Szipog. Csöndesen sír a kávé mellett. Kavargatja. A férfi tudja, hogy most az örvény csigavonalát nézi a kávé felszínén, amelyet a kavargatás okoz” (269–273.).

A fejezet további novelláiban a megfoghatatlannak tűnő lelki szenvedésből fizikai erőszakba és gyilkosságba torkolló tragédiák lesznek. A *Végignéz*, a *Kalapácsbánt* és az *Anyaszereget* című alkotások feleség- és gyerekgyilkosságokat (vagy ezekre irányuló kísérleteket) elbeszélő történetei minden bizonnyal nemcsak a kötet, hanem a teljes életmű legmegrázóbb írásai közé tartoznak. A szörnyűségek hátterében jellemzően féltékenység, reményvesztés, érzelmi kiüresedés vagy épp a tettek kontrollálhatatlansága áll, ugyanakkor Borbélyt – miként korábbi alkotásaiban is – a gyilkosság pszichológiai dimenzióin túl a cselekedet metafizikai vagy épp a transzcendenciát lebontó aspektusai foglalkoztatják. Erre a legjobb példa alighanem a *Végignéz* kétértelmű zárata, amely elmosza a határokat a konkrét tett súlya és annak vallásos, metafizikai mélysége között.

Az *Alkonyulat* fejezet elbeszéléseinek társadalmi tétjei sok tekintetben kifejezetten magyar vonatkozású tragédiákkal állnak összefüggésben. Ebből a szempontból némileg kilóg a *Nembizalmasgod* című nyitó novella, amely valamiféle disztópikus világban játszódik, ahol a kegyetlenkedő „Szóórség” erőszakkal tartatja be a mindig kiszámíthatatlanul frissülő nyelvszabályzat-rendeleteket. A mű természetesen a politikai rendszerekkel változó nyelvi formulák, a kényszerű nyelv- és szócsere parabolája is, ugyanakkor az eredetileg 2012-ben publikált szöveg sok tekintetben máig erős és aktuális politikai gesztusként is értékelhető. Ezt három, novellafüzér-kezdeményként is olvasható realiztikusabb és rendkívül súlyos valóságvonatkozással rendelkező alkotás követi. A történetek a 2008–2009-es romagyilkosságok eseményei körül bontakoznak ki. Borbély – akárcsak *Az Olaszliszkaiban* – olyan közelmúltbeli társadalmi trauma irodalmi reprezentációjával kísérletezik, amely messzemenően túlmutat önmagán, és bár a drámához hasonló komplex rétegzettség nem jellemzi e műveket, képesek széles látószögből megmutatni a feldolgozott történeteket. A *kátrány* című írásban a társadalmi elit képmutatása, felelőssége és a tragédiának utat engedő közállapotok problémája hangsúlyos. A *Pofadbefog* és a *Patkányirt* című novellákban pedig a kollaboráció, a tettesek környezet- és jellemrajza, valamint maga a bűn kerül a középpontba. A szövegek történeti kontextusát és bizonyos részleteit illetően világos a cselekmény referencialitása, de az események tágabban is értelmezhető árnyalatokat kapnak: „A férfiak már korábban is a patkányokat okolták mindenért [...] A patkányok okozták a rossz termést, a drágaságot. Ők voltak az okai a köztisztaság hiányának, de még a közkerkölcsök romlásának is” (334.) – olvashatjuk például a *Patkányirt*-ban. Azáltal, hogy a narrációban döntően a tettesek nézőpontja érvényesül, elsősorban az irracionális idegengyűlölet és a gonosz banalitásának rendhagyó megfogalmazását nyújtják ezek az alkotások.

Az utolsó fejezet címe – *Az emlékezés is fikció* – önmagában is egyfajta választ kínál arra, hogy az itt szereplő értekezések miért kaphattak helyet a válogatásban. A blokk első három esszéjének legfontosabb közös vonása, hogy a személyes és kollektív múlt elbeszéléseinek megbízhatatlanságát, az emlékezet szükségszerűen konstruált természetét járják körül. „A szavaknak nagy erejük van, mert csak a szavak által létezik az emlékezet folyamatosága, vagy épp szakadás áll be benne, amelyet a fikció ereje, nevezzük torzításnak, eltolásnak, behelyettesítésnek, elfedésnek, áthelyezésnek, bárminek, mégiscsak a kitalálás, a szavak által újrendezett emlékezet helyére kerülő összefüggések jelentenek” (*Az emlékezés is fikció*, 340.) – olvashatjuk a nyitó szövegben. Az írás a *Nincstelenekből*, *A Göncz az egy strici* és a *Gyerekkor falun* című elbeszélésekből, valamint különböző interjúkból is

merős horthysta nagyapa egyik történetét értelmezi újra. Ezt követi a múlt évtized egyik legnagyobb hatású esszéje, az *Egy elveszett nyelv*. Mindkét értekezés Borbély utolsó írásai közé tartozik és legalább részben a *Nincstelenség*hez kapcsolódik. Ezt a sort a valamivel korábbi, ám egészen a közelmúltig kevésbé ismert, rejtélyes háttérű⁶ *Az árvaság* zárja, mely a történetmondás készítésének és a felejtés okozta képtelenségének keserű tapasztalatát ütközteti. A prózagyűjtemény mindhárom szövegnek rendkívül termékeny kontextust teremt. Az *Egy elveszett nyelvet* együtt olvasva a *Nembizalmasgod* vagy a *Bolgár kalauz* című novellákkal, a nyelvvesztés és -keresés, a kényszerű nyelvcseré, a megértés lehetetlenségének újabb és összetettebb árnyalatait fedezhetjük fel. Az *árvaság* esetében pedig nemcsak az *Árnyképrajzoló* című elbeszéléshez, hanem a [*P. emlékezete*] fejezethez, különösen a *Rogendorff kisasszonyokhoz* fűződő szoros kapcsolat is megmutatkozik. Érdekes összevetni, hogy az egyes szövegek elbeszélője miként ír az alkotómunka körülményeiről és a hiú törlészedés elvetéséről, hogy miként válik kiemelt kérdéssé mindhárom írásban a művész műalkotássá lényegülésének, saját művébe lépésének gondolköre, vagy hogy szövetszerűen is mennyire hasonlóan metaforizálják az emlékek elbeszélhetlenségének kérdését. Csak az utóbbira vonatkozóan idézek: „Az egyikőjük a háta mögé került, míg a másik megállt vele szemben. Aki mögé lépett, egy puha, gyengéd érintésű selyemsállal bekötötte a szemét. [...] A képek, amelyek most az elmúlt napokból vagy nagyon régi emlékei közül merültek fel, már nem a szemében, hanem a tudatában idéződtek meg. [...] A titkokról, amelyeket megismert, hallgatást fogadott” (*Árnyképrajzoló*, 178–179.); „Az elmúltak árnyaira emlékező ebben a sivatagban vándorol [...] arcát szövettel fedi el a pusztítás démonának változó irányokból feltámadó perzselő lehelete ellen” (*A Rogendorff kisasszonyok*, 188.); „Az emlékezetem kitörölte ezeket a képeket, feledésbe borította a múltat, mintha mögém lépett volna egy démon, amely fekete selyemkendővel kötötte be a szemem” (*Az árvaság*, 359.).

A három esszé után inkább életrajzi elbeszéléseként olvasható írások következnek. A nyomtatásban először jelen kiadványban közölt *Az emberanyag* középpontjában első pillantásra a létező szocializmus és a korabeli sorkatonaság keserű abszurditása áll. A visszatérő „Mekkora felelősség kilencven éves lőszer?” kérdésben azonban a valószerűtlen abszurditástapasztalat meghökkentő realitással és etikai súllyal telítődik. Az elbeszélés így végső soron újra a gyilkosság metafizikai terhének kérdéskörét érinti, katonatörténet jellegéből adódóan még aktuálisabban, mint megírása idején. A kötetkontextus szempontjából izgalmas, hogy a kiképzők megnevezései, Kakas őrmester és Tyúk elvtárs aligha függetlenek a *Göncz az egy strici* nagyapátörténetétől, amelyben a különc, idős altiszt a baromfiudvar lakóival igyekszik betartatni a katonai fegyelem alapvető normáit, és amely ugyancsak kitér a személyes sorkatonaság-élményére. Az ezt követő *A rendszer, ahogy változik* Borbély számítógépekkel kapcsolatos – poétikai tétekkel is rendelkező – érdeklődésének és a depresszió tapasztalatának különleges lenyomataként olvasható. Végül a *Dogville-ban* és a *Május 26.* című napló-, tárcaszerű értekezések zárják a válogatást. Előbbi elsősorban Borbély Debrecen-képeivel, utóbbi pedig apja elvesztésével, illetve a személyes és kollektív tragédiák összefonódásával foglalkozik. Az összeállítás szempontjából legfeljebb ez utóbbi esszék közlését illetően érezhető némi esetlegesség, de a kötet ettől semmit sem veszít értékéből.⁷

Az Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások kiválóan megmutatja, hogy Borbély életművében aligha marginális jelentőségűek a kispikái alkotások. Még ha e szövegegyüttes nyilvánvalóan töredezett is, lényegét tekintve magában rejt számos, az oeuvre súlyos alapker-

⁶ Vö. Száz Pál: Kafka fia-fragmentumok. *Kalligram*, 2023/10, 18–21.

⁷ Hozzá kell tennünk, hogy a válogatást erősen befolyásolhatta az életműkiadás 2025-ben várható *Összegyűjtött esszék* kötete. A határok meghúzásának indokoltsága alighanem újraértékelhető lesz a kiadvány fényében.

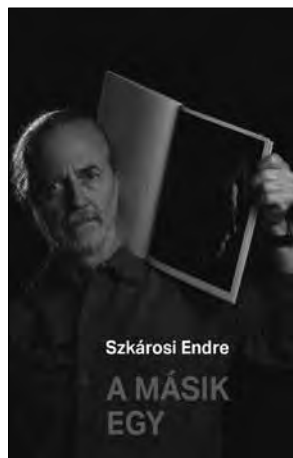
déseit árnyaltan feldolgozó írást, összetett narrációval és poétikai koncepciókkal kísérletező novellákat, illetve az elmúlt húsz év magyar irodalmának olyan megkerülhetetlen szövegeit is, mint az *Egy bűntény mellékszálai* vagy az *Egy elveszett nyelv*. Emellett talán ezekben az alkotásokban mutatkozik meg a legplastikusabban, hogy az életmű viszonylag egységes alapkérdéseit a szerző mennyire változatos irányokba volt képes elindítani és milyen sokféle irodalmi nyelven tudta artikulálni. Ahogy az *Árnyképrajzoló* című novella főszereplőjéről olvashatjuk: „Számára a sötét nem volt új, hisz munkájához tartozott, megszokta és már az eltelt évek alatt mintegy magához édesgette; kiismerte a sötétség változatait, egymástól elváló fokozatait” (179.). Az idézett mondatot joggal tekinthetnénk Borbély ars poeticájának is, az viszont csak mostanra, részben e kiadványnak köszönhetően látszik igazán, hogy a sötétség különböző árnyalatai mennyire színes korpuszt hoztak létre.

SZABADNAK LENNI, MÁSKOR

Szkárosi Endre: *A másik egy*

A *Magyar Hírlap*ban megjelent interjúban jegyezte meg Szkárosi Endre a kétezres évek elején, hogy nehezebb szabadnak lenni, mint volt az államszocializmus idején.¹ Érthető, hogy ez az állítás miért válhatott ki kételkedést a könyvet recenzáló Kabai Lórántban, aki ezt valamiféle gyanús nosztalgiaként érzékelhette.² Mitől lehetne nagyobb szabadságfoka egy avantgárd művészek egy autoriter, az adminisztráció és a bürokrácia fortélyos technikáival felügyelő rendszerben, mint a rendszerváltás után, a piaci és a kulturális nyitottság, valamint a beváltásra váró ígérek idején? Ha nem is akaratlagosan, de erre a – belátom, kissé költői – kérdésre is megadja a választ a tragikus hirtelenséggel elhunyt Szkárosi Endre posztumusz megjelent, úgynevezett épülettörténeti emlékirata. A Kerber Balázs és Szilágyi-Nagy Ildikó szerkesztésében megjelent *A másik egyben* Szkárosi a kilencvenes évek második felétől a kétezertizedes évek elejéig beszéli el saját élettörténetét és a pályakép tágabb kultúrtörténeti kontextusának az alakulását. A kötet folytatása a szerző még életében kiadott, *Egy másik ember* című könyvének (Orpheusz, 2011), amely az avantgárd művészé és az olasz kultúra kutatójává váló szerző életútját beszéli el a gyerekkortól a kilencvenes évek elejéig. A két kötet címadása és a borítókép hasonlósága is jelzi, hogy együttes olvasásukból rajzolódik ki az egyéni történet, amely a privát élmények helyett elsődlegesen a korabeli kulturális és egyetemi struktúrák változásaira fókuszál; és ami a legnagyobb érdeme a két könyvnek: a személyes emlékezeten keresztül számos keserű tapasztalatot magába foglaló, nosztalgiától mentes képet nyújtanak arról, hogy miképpen formálódott az avantgárd művészeti mező a Kádár-korszak és a kétezres évek közötti átmenetben.

Szkárosi Endre egyszerűen volt extravagáns, a közönség ízlését és kulturális berögződéseit provokáló intermedialis művész, illetve ennek a neoavantgárdból kinövő újabb hullámnak – köztük saját művészi munkájának – elkötelezett, nagy tudás- és ismeretanyaggal rendelkező archiválója, teoretikusa. Emlékirataiban Szkárosi az utóbbi, visszafogottabb közvetítői hangon szólal meg. Mindkét könyv elsősorban a magyar neoavantgárd művészet eseménytörténetének, a hiányzó kulturális emlékezetnek a pótlásaként funkcionál. Kissé meglepő lehet, de még az avantgárd szerzők is konvencionálisabb irodalmi formák irányába mozdulnak, amikor életrajzi írásokba kezdenek – és ebben Szkárosi sem kivétel. Leszámítva talán Szentjóby Tamás hol a kémélettörténetek, hol az eksztatikus térítések retorikája felé hajló, *FIKA – BOGEY*

¹ Szkárosi Endre: „Aki belemegy, annak anyyi”. Szarka Klára interjúja. In: Szkárosi Endre: *Mi az, hogy avantgárd. Írások az avantgárd hagyománytörténetéből*. Budapest, Magyar Műhely, 289–291.

² Kabai Lóránt: (mi az) (hogy) (?). *Spanyolnátha*, 2007/1.

Prae Kiadó
Budapest, 2024
250 oldal, 3990 Ft

című fikciós interjúkötetét, gondolhatunk (a Szkárosi két emlékiratának címadásában is megidézett) Kassák *Egy ember életére*, mellette pedig a *Magyar Műhely* egyik alapító-szerkesztőjének, Nagy Pálnak a háromkötetes *Journal in-time – él(e)tem* kötetekre, Najmányi László Halász Péter emlékére készült *Downtown Blues* című könyvére, vagy éppen Ungváry Rudolf életművének alakulására, aki avantgárd novellistából az elmúlt években az önéletírás kiváló kortárs művelőjévé vált. Szkárosi esetében az objektivitásra való törekvésnek azonban vannak árnyoldalai is. Fájó hiánya mindkét emlékiratnak, hogy szinte alig tudunk meg valamit arról, milyen gondolatiség húzódik a hangköltészeti, avantgárd életművének kialakításában³ – egy-egy művészeti projekt kapcsán leginkább a szervezésről, a projekthez szükséges pénz megszerzéséről és az újabb ismeretségekről olvashatunk. A jelentékeny avantgárd művész szellemi arcképe helyett így – olykor – az operatív ügyekkel foglalkozó kisember mindennapi küzdelmei kerülnek előtérbe.

A másik egy a higgadt visszaemlékezés szándékának ellenére a kiábrándulás és a csatlódás könyve. Vonatkozik ez a magánéleti eseményekre, az egyetemi munkában vélt igazságtalanságokra és a szakmai csatlódásokra egyaránt, amelyekről a szerző mértékletes indulattal számol be. A kötet keserűsége annál is inkább látszik, ha összeolvassuk a korábbi emlékirattal. Az *Egy másik ember* kiteljesedésben lévő életutat mutat be: Szkárosi nemcsak részt vett, hanem aktív alakítója is volt a Szikora János nevével összetapadt Brobo társulat hang- és mozgásszínházának a hetvenes évek első felében; ugyanebben az időszakban látogatta a Galántai György által szervezett balatonboglári kápolnatárlatokat, amelyek kitüntetett találkozási pontja voltak a korabeli underground művészeknek; tagja volt az 1979 és 1982 között működő, főként költőkből álló Fölöspéldány csoportnak, amely felolvasókoncerteket adott a Beatrice zenekarral, így teremtve meg a fiatal elit művészek és értelmiségiek, valamint a csöves szubkultúra közti találkozás lehetőségét;⁴ a *Mozgó Világ* munkatársaként belelátott a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján korszakos jelentőségű szerkesztőség napi gyakorlatába és a lap szerkesztőségének 1983-as leváltásának folyamatába; közreműködött a Márta István által szervezett kapolcsi művészeti projekteken; a Konnektor, majd a Spiritus Noister zenekaraival, illetve a brit Towering Infernóval szervezett külföldi koncerteken találkozott a nemzetközi progresszív művészet alakjaival; egyetemi kutatói ösztöndíjainak köszönhetően az olasz neoavantgárd közegeiben számos személyes ismeretségre tett szert; részt vett az Örley-kör 1985-ös megalakulásában; 1986-ban elindította a korabeli avantgárd művészeknek teret adó *Új Hölgyfutár* élő folyóiratot, a botrány pedig, amit a lap hírhedté vált 1990/91-es nyomtatott számának borítóján látható grafika okozott,⁵ már jó előre jelezte a rendszerváltás demokratikus átrendezésébe vetett remények szertefoszlását, amit Tábor Ádám – a botrány tanulságai kapcsán még kérdésként – így jellemezte: „a humortalan megszállók és kollaboránsaik után a humortalan megszállottak és kollaboránsaik országa lesz rövidesen Magyarország?”⁶ És a sor természetesen folytatható Szkárosi egyéb művészi akcióival, verseskötet-

³ Szkárosi több tanulmányából kivehető, hogy a hangköltészet jelentőségét valamiféle ösközösségi működés és az atavisztikus ösztönök, érzelmek aktualizálásában találja meg, mégis sajnálatos, hogy az ehhez fűződő személyesebb viszony nem bontakozik ki egy olyan szövegben, amely erre alkalmas lenne.

⁴ A Fölöspéldány művészeti tevékenységét Havasréti József dolgozta fel alaposan. Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Budapest, Typotex, 2006, 209–249.

⁵ A Bernáth (y) Sándor által készített grafikát Torgyán József parlamenti felszólalásában „az ezeréves magyar államiság meggyalázásaként” mutatta be. Gosztonyi Gergely: *Az Új Hölgyfutár a Parlamentben, avagy szólásszabadság, művészet és cenzúra találkozása a parlamenti és bírósági boncasztalokon*. In: Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely: *Jogtörténeti Parerga III*. Budapest, Orac, 2013, 117–1123.

⁶ Tábor Ádám: *A megszállók után a megszállottak?* In: uő: *Váratlan kultúra*. Budapest, Balassi, 1997, 206–209., 209.

megjelenéseivel, konferenciák és fesztiválok szervezésével, egyetemi tevékenységével, valamint rádiós munkájával. Mozgalmas életút tehát egy mozgalmas korban.

A *másik egy* a korábbi időszak archiválásának folyamatát mutatja be (kazetták, CD-k és verseskötetek összeállítását), illetve az időközben felhalmozódott tudás közvetítésének különféle formáit (cikksorozat írása az *Élet és Irodalom*ba; az Artpool közreműködésével indított, avantgárdokkal foglalkozó szeminárium indítása; hangköltészeti rádióműsorok készítése stb.). A kilencvenes évek utáni időszakot mégis végigkíséri a mellőzöttség és a kiszorítottság tapasztalata. Visszatérő jelenség a konzervatív kulturális struktúrákkal való küzdelem: a „baloldali maszopos dumával” (17.) teli *Élet és Irodalom* szerkesztői egyre kevésbé lelkesednek kísérleti művészettel kapcsolatos cikkeiért és műveiért; az avantgárdtól idegenkedő egyetemi kollégái a kutatási területét elnézhető hóbortként kezelik. Emellett a szakmai-baráti kapcsolatok inflálódása is érzékelhető: zenekarait a hírnévre és sikerekre vágyó tagok elégedetlenségük okán rendszeresen elhagyják, Szkárosi különösen kiábrándító eseményként írja le, ahogy 2011-ben a Szilágyi Ákossal és Papp Tiborral közös erdélyi hangköltészeti estre, „a magyar avantgárd költészet jelentős életműveit alakító költők fellépésére [...] a tévéstábon kívül egyedül egy fiatal pár tévedt be, akik először el akartak menekülni a különös helyzetből, de aztán mégis maradtak” (180.). A *másik egy* meglehetősen nyíltsággal kezeli a személyes konfliktusokat, sajnálatos módon azonban jellemző, hogy az olykor szinte indiszkrétnek tűnő privát problémákat a két személy nem beszéli ki, azok magyarázataként így csupán egyoldalú sejtéseket olvashatunk, amelyekben visszatérő minta a másik fél – nem minden esetben jogosnak tűnő – sértettsége, irigysége. Az *Egy másik emberben* a nyitott és egymás munkái iránt érdeklődő nemzetközi színtér az új kötetben már a bezárkózás jeleit mutatja. A könyv egyik különös közjátéka, hogy 2009-ben egy finnországi fesztiválon a helyi művészek teljes érdektelenséget mutatnak a külföldi vendégek felé. Hasonló a helyzet a kétezertized évek hazai slam poetry estjeivel is. Szkárosi saját fiatalságának kollektivitás-élményét találta meg ebben az újonnan alakuló közegben, amely azonban elvárásaihoz képest jóval kevésbé volt befogadó. Meglepő indulattal írt például arról, hogy az egyik esten felkészültsége mértékének ellenére érdemes művészként még egy „Vén Faszok díjjal” (186.) sem jutalmazták.⁷ Mindezt tetézik a magánéleti problémák: 1995-ben felesége elhagyta, így egyedül maradt a gyerekek nevelésével és az ehhez szükséges anyagi biztonság megteremtésének a nehézségeivel, ráadásul a kétezres évek elején addigi támasza, az édesanyja kórházi mulasztás következtében méltatlan körülmények között meghalt. A magánéleti agóniából, a szakmai csalódások felsorolásából, a korábbi kapcsolati háló meglazulásából, a kötöttségek sokasodásából talán érthető, hogy a szabadság csökkenése, amit Szkárosi az idézett interjúban felvetett, mit is jelenthetett személyes perspektívába helyezve.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni a szabadság kérdésének tágabb összefüggésrendszerét, mégpedig az avantgárd művészet horizontjának lezárulását. Szkárosi a neoavantgárdhoz közeledő művészek újabb generációjához tartozott (Dedinszky Erika, Géczy János, Kemenczky Judit, Petőcz András, Szombathy Bálint, Szilágyi Ákos, Zalán Tibor), akik számára a hetvenes évek második felétől egészen más tételt bírt az avantgárd, mint a hatvanas-hetvenes évek budapesti, emigráns vagy határon túli művészei számára. A korábbi generációk fontos alapélménye volt a vészorszak és az '56-os forradalom, az utána következő majd' húsz évben pedig neoavantgárd művészknek lenni egyet jelentett a tényleges fizikai és egzisztenciális fenyegetettség vállalásával. Természetesen a későbbi generáció helyzete sem volt sokkal egyszerűbb. Szkárosi az *Egy másik emberben* a Fölös-

⁷ A generációs szakadékok érzékletesen jelzi, ahogy az avantgárd formanyelvvel dolgozó Szkárosi az alapvetően egyszerű, hétköznapi felé hajló, artisztikumtól mentes elemekből építkező slam poetry estre készül: „Ladik Katalinnal legalább háromszor próbáltuk be a team-slam fellépésünket a Trafóra, jelmezbe öltöztünk, daloltunk-szavaltunk, én előzetesen még külön színházi kalapért is elmentem” (186.).

példány megszűnésének kapcsán megemlékezett az állambiztonsági hivatal ügynökeinek hathatós közreműködéséről, ám a tettelegességig fajuló atrocitás veszélye már nem állt fenn,⁸ ahogy érvényét veszítette az a *bonmot* is, miszerint aki a neoavantgárd művészeti közeg része, az vagy belehal, vagy disszidál. A kultúrpolitikai enyhülés következtében a kísérleti irodalom a nyolcvanas években fokozatosan teret kapott az első nyilvánosságban: 1984-ben először kerültek hivatalosan forgalomba a párizsi *Magyar Műhely* három szerkesztőjének nagyalakú vizuális költészeti könyvei, a JAK-füzetek sorozatában jelent meg két kísérleti költészeti antológia, a *Ver(s)ziók* (1982) és a *Lélegzet* (1985), továbbá – mintegy húszéves késéssel – debütált Balaskó Jenő a *Miniciklonnal* (1985), majd a rákövetkező évben megjelenhetett Fölőspéldány csoport 1982-ben összeállított antológiája is (1986). A köteteket ugyanakkor mindvégig kísérte a megkésetttség bélyege. Az akkori olvasóknak úgy tűnhetett, hogy a bennük szereplő szövegek olyan időszakról adnak hírt, amely nemzetközi és magyar viszonylatban is – a posztmodern vagy a prózafordulat árnyékában – lezárulni látszik. Különös helyzet tehát, hogy Szkárosi avantgárd művészként való kiteljesedése éppen azokban az években zajlott le, amikor a e szubkultúrát államilag kevésbé akadályozták, kritikusai pedig az elavultságára hivatkozva elparentálták – miközben persze Szkárosi az alternatív rockkultúra felé nyitva egyre táguló közönséghez volt képes szólni (ugyanebben az időszakban vált a második nyilvánosság ismert zenekarává a Trabant, a Balaton, az A. E. Bizottság, a Kontroll, az URH-ból létrejött Európa Kiadó, valamint a Vágtázó Halottképek).

Az emlékiratokból az látszik, hogy a nyolcvanas évek második felére a neoavantgárd önpusztító, nonkonformista habitusát felcserélte az egyre táguló lehetőségek megragadása, a nemzetközi kapcsolatépítés, valamint a mindennapi, csip-csup küzdelem a bürokráciával különböző előadói estek, kiadványok és kiutazások szervezéséért. A megváltozott körülményekből fakad az is, hogy Szkárosi nézetei számos ponton eltértek a korábbi generációk neoavantgárd-képétől. Művészeti gondolkodásában fellelhetők persze e kultúra alapvető értékei, mint a provokációra törekvés, illetve a művészi folyamat véletlenszerű, kreatív impulzusaira való ráhagyatkozás. Ugyanakkor a korábbiaktól eltérően hiányzik belőle az utópikus, anticipáló vágy, ahogy nem hatja át az ezoterikus érdeklődés vagy a baloldali, kritikai világnézet sem. A kötet több megnyilatkozásából látszik, hogy Szkárosi az avantgárdot professzionális előadó-művészként gondolta el,⁹ amely nagyban támaszkodik a korábbi, budapesti neoavantgárd esztétikai-ideológiai kötöttségeiből fakadó „amatőr” művészetre.¹⁰ Szembetűnő, hogy Szkárosi az *Egy másik ember*ben az 1990-ben megszűnő *Új Hölgyfutárt* az utolsó avantgárd lapként búcsúztatta, miközben éppen abban az időben költözött Budapestre a *Magyar Műhely* szerkesztősége, ráadásul a '84-es kijárat szerzői között is többen voltak (Györe Balázs, Kukorelly Endre, Molnár Miklós, Németh Gábor, Tábor Ádám), akiknek írásain nyomott hagyott a hatvanas-hetvenes évek budapesti neoavantgárdja.¹¹ Ami Szkárosi számára saját korának avantgárdját jelentette, az hagyományát elsősorban az olasz futurizmus, a dadaizmus és a rockkultúra területéről

⁸ Leszámítva egy különös esetet 1973-ból, amikor Egerváron a JATE Színpaddal közös improvizáció alkalmával a 16. század német parasztháború egyik vezérének, Florian Geyernek az akkor újbalsoként értett dalát füttyülték, mire Szkárosi egyfajta politikai ellenpontozásként a „Deres már a határ” kezdetű ellen-nótát kezdte el énekelni. Erre az improvizációs színház kereteiből kilépve a színészek egyike a nóta befejezésére ösztökélő heveny fojtogatással válaszolt. (*Egy másik ember*, 53.)

⁹ Például: „Végül is a színpadon nem szeretni kell egymást, hanem együtt játszani. Utána nem kell együtt menni sehova.” (*A másik egy*, 79.)

¹⁰ „[A]bban, amire törekszem, jócskán benne van a beat-korszak, s vele a hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji amatőr-avantgarde művészeti mozgások tapasztalata.” Szkárosi Endre: Bertrand Russell beszélgetése Szkárosi Endrével. In: uő.: *Szellőző művek*. Budapest, Magvető, 1990, 10–30., 30.

¹¹ Vö. *A Lap. Próbaszám*. Budapest, József Attila Kör, 1988.

merítette. Ez a jelenlétre fókuszáló, a könyvalakot főképp mint dokumentációs közeget használó művészeti kultúra pedig kevés ponton találkozott a *Magyar Műhely* izgalmas technikai kivitelezésű, ugyanakkor elsődlegesen mégiscsak írásbeliségében létező, a kassáki konstruktivizmus és a Tamkó Sirató-féle dimenzionizmus formakultúráját követő művészetével, illetve a gyakran hermetikus, redukcionista, metapoétikus, inkább a neo-avantgárd szubkultúra auráját megidéző *A '84-es kijárat* szerzőinek írásmódjával.

Szkárosi tevékenységét a korábbi avantgárd tendenciáktól megkülönböztette a hagyománykeresés szándéka is, amely összefüggésben állt tudományos munkásságával: saját korának avantgárd törekvéseit egységes kultúrtörténeti narratívába kívánta rendezni, amely nemcsak a történeti avantgárdig nyúl vissza, hanem a 20. század elejének jelentősebb szerzőin (Ady Endre, Bartók Béla, Csáth Géza) keresztül vázolja fel az avantgárd organikus fejlődésének be nem teljesült lehetőségét.¹² Mind költészetében, mind színpadi megnyilvánulásában kísérletezett a magyar irodalom kanonizált műveinek újraértelmezésével. Különösen találékony darabok születtek a szerző második, Galántai György közreműködésével kivitelezett *Szellőző művek* (1990) című kötetében. Például Ady *Az eltévedt lovas* című versének kísérletiességét kiválóan adja vissza, hogy a verssorok egyes betűi a papírlap egyik-másik oldalán találhatók, így a vers csak fény felé fordítva, a másik oldalról halványan átsejülő karakterekkel kiegészülve olvasható egészében. Hasonlóan ötletes az *Ómagyar Mária-síralom* feldolgozása: a kötetben szereplő fotódokumentáción az látható, ahogy a papírlapra nyomtatott vers fokozatosan roncsolódik, végül már csak a különböző karakterek helyére bevert szöveg maradnak, amelyek egyfajta zenei partitúráként emlékeztetnek a szöveg eredeti, közösségi használatára. A verseskötetben megjelent anyagokon túl említhető még a Konnektor együttes által feldolgozott irodalmi szövegek sokasága. Szkárosi az experimentális zene és költészet segítségével próbálta aktualizálni a magyar irodalom nagy műveiben rejlő, az oktatás és a kanonizáció során eltűnő szubverzív energiákat.

A korábbi avantgárd tendenciáktól való elkülönülés leglátványosabb jele az úgynevezett „avanzsár” teoretizálása, amely egyfajta nemzeti avantgárdot jelöl. A korábbi generáció neoavantgárd alkotói a nemzetközpontú irodalomszemlélet elvetését szorgalmazták. Szkárosinak viszont önmagában azzal nem volt gondja, hogy az irodalom a nemzeti identitás megőrzésének eszközeként funkcionál, inkább ennek az identitásnak a rugalmatlanságát kritizálta. Az újfajta megközelítés legplasztikusabban Bertrand Russell és Szkárosi Endre fiktív beszélgetéséből rajzolódik ki, amely a *Szellőző művek* elején található. Szkárosi szerint a 20. században két nagy irány határozta meg a magyar irodalmat: egyik oldalon a konzervatív, újításmentes tradicionalizmus, a másik oldalon pedig az avantgárd tradíciómentes újítás. Az új avantgárd feladatát ennek megfelelően Szkárosi e két tendencia szintézisében jelöli ki, amely egyszerre van otthon a nemzetközi művészet újabb formáiban és a nemzeti irodalom hagyományaiban. E kettősség nyomán követhető már az első, *Ismeretlen monológok* (1981) című verseskötetben is, amelyben egyfelől ott vannak a vizuális és hangköltészetű darabok, másfelől a kötet egészét átjárja a képviselői költészet hagyományával való számvetés igénye, gyakran a Juhász Ferenc-féle dikciót követve. Szkárosi, ahogy a hetvenes évek második felében induló pályatársai, érzékeli a képviselői költészet megrendülését. Erre a problémára pályatársaitól különféle poétikai ajánlatok érkeztek, legtöbbször e hagyomány ironikus újraértelmezésével és a lefokozott alanyiség formái-

¹² Szkárosi Endre: A fekete zongora. Egy félbemaradt izlésfordulat ára. In: uő.: *Mi az, hogy avantgárd*, 88–95. Mulatságos, hogy amit Szkárosi az avantgárd organikus kifejlődésének lehetőségeként vázolt fel Ady költészetén keresztül, azt maga Kassák – meglehetősen önbizalommal – Ady tehetségének csupán esetleges megnyilvánulásaként látta: „Őt az ősi, vad zsenije dobta fel egy pillanatra erre a magaslatra, a mi szintetikus világnézetünk, tudatosan szocializált emberességünk már az első lépéseinket is ebben az atmoszférában léptette velünk.” Idézi Deréky Pál: *Az esztétizmus és az avantgárd vitája a magyar irodalomban (1916–1917)*. In: uő.: *„Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi”*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 34–63., 38.

val kísérleteztek. Szkárosi azonban nem a képviselői költészetet parodisztikus megkísértését választotta, művészetében inkább e hagyomány mutációja történik meg. A két emlékirat, illetve a performanszkölteleményeket fotókkal és kommentárokkal dokumentáló *Verboterror* (2013) című kötet számos akció- és koncertleírásában találkozhatunk különféle nemzeti szimbólumokkal és jelképekkel: nemzetiszínű ruhákba öltözött fellépőkkel, színpadon lengetett lobogóval, hurkapálcikára húzott papírzászlócskákkal, illetve egyéb piros, fehér és zöld színű tárgyakból összeállított kompozíciókkal. A kellékek banalitásuk ellenére nem ironikus szándékkal szerepelnek. Különös, szinte feloldhatatlan ellentétet okozó módon Szkárosi dadaista technikával – annak eredeti funkciójától eltérően – nem a szimbólumok szemiotikai és ideológiai kiüresítésére törekedett, sőt előadásai nagyban (és affirmatíván) támaszkodtak a kollektív nemzeti emlékezetre. Petőfi *Szörnyű idő...*, Ady *Üdvözlét a győzőnek* és Arany *A walesi bárdok* című versek felhasználásával, vagy a már címmel is jelzésértékű hangköltészeti alkotások (*Fogda-dal* és *Militarista dal*) előadásával univerzálissá kitágított nemzeti sorskérdéseket idézett meg. Amíg a korszak más poétikái (voltaképpen a kétezres évekig érvényben maradvá) jellemzően ironikus ajánlatot nyújtottak e hagyomány újraértékelésére, addig Szkárosi életművének ez a szegmense elsősorban újra- és újraaktivizálódó emlékezhelyként funkcionál.

Ennek az érvényességi körét kiválóan rajzolják meg az emlékiratok egyes részletei. Az *Egy másik emberben* olvasható egy eset, amikor Szkárosi zenekarával a Lágymányosi Közösségi Házban, 1984. november 4-én mutatkozik be: „Ennek az időzítésnek külön örültem, mivel akkoriban a rejtett jelentéseknek nagy szerepük volt a szellemi hadviselésben: így, legalábbis számomra, annak a ténynek is, hogy az 1956-os forradalom leverésének, a szovjetek megszállásának a napján kvázi gyászkoncertet adhatunk” (133.). Hasonló figyelhető meg a nemzetközi szinten is. A Konnektorral egy bolognai avantgárd fesztiválon tartott koncertszínház során Szkárosi többször megkísérelt megmászni egy zöld drótkerítést, amelyről aztán újra és újra lecsúszott. Az előadást látta Andy Saunders is, a Towering Inferno tagja, aki így értékelte: „»Nagyon kaotikusnak tűnt eleinte a koncertetek, erősnek, sajátosnak, de nem értettük, miről szól, csak az indulatot és a káoszt. Aztán amikor a srác elkezdett mászni a drótkerítésen, akkor megértettük miről van szó«” (202.). Mindkét példa jelzi, hogy az avantgárd művészet mennyire rá van szorulva az aktuális értelmezői közeg tudására. E művészeti forma megértésének elengedhetetlen része a kettős beszéd felismerése, a rejtett jelentések felfedezése. Különös, ahogyan éppen a Nyugat–Kelet közti szétválasztottság jelképe, a vasfüggöny válik egyfajta értelmezői minimummá a nemzetközi szinten, s ez ad fogódzót Saunders számára, hogy jobban értse a kaotikus előadást. Ahogy ez a történeti kontextus kicsúszott az akkori avantgárd alól, a közös kulturális kódok is érvénytelenné váltak. Azáltal, hogy a rendszerváltást átélő avantgárd teljes mértékben lemondott az avantgárdhoz alapvetően kapcsolódó törekvésekről (mint a társadalom megváltoztatása az érzelmei felszabadítása által), lemondott arról is, hogy tényleges válaszkísérleteket próbáljon adni a kor tényleges kihívásaira, például a média- és a reklámpar jelentőségének növekedésére, illetve egyéb társadalmi és politikai áttrendeződésekre. A Kádár-korszak egyre inkább szimbolikussá váló politikai prése alatt megélhető volt az ellenállás szabadsága, amelyből a rendszerváltást követően e különös szabadságnak csupán az archiválása, illetve a megismétlésének illuzórikus vágya maradt meg. Ennek a kétségtelenül szomorú folyamatnak a lenyomatát őrzik Szkárosi emlékiratai.

SÖTÉT VILÁGOSSÁG

Manon Uphoff: Zuhan, mintha szállna

Zuhan, mintha szállna – hangzik magyar fordításban az enigmatikus cím (*Vallen is als vliegen*), amelyre több értelmezési lehetőséget is kínál a holland író nő regénye az életet a születéstől a halálig tartó, a biztos megsemmisülést pillanatokra elfeledtető varázslatos zuhanásként leíró Nabokov-idézettől az *Alice Csodaországbanon* át egészen a labirintus-, illetve a tűz-motívumon keresztül finoman megidézett Ikarosz-mondáig. A költői magyar fordításban a „zuhanás” erősebb és hangsúlyosabb, mint az eredeti címben (én sem tudnék igazán jó fordítást, az angol verzió címe pontos: *Falling is like Flying*), és talán kicsit félre is viszi a gyerekkori szexuális visszaélés, a családon belüli szexuális abúzus témája körül sűrűsödő alkotás értelmezését. Főleg, hogy a magyar kiadás címlapján a rettenetes Minótauros alakját idéző – igaz, groteszkké stilizált – rajzok szerepelnek.¹ A regényben azonban semmiképp sem a lefelé vonzáson van a hangsúly. Az eredeti cím inkább azt jelzi, hogy nincs a mindenségben olyan kitüntetett, fix pont, amely lehetővé tenné, hogy megítélhessük a mozgás létét és irányát. Ahogyan a regényben többnyire Alulírottként szereplő, de nyilvánvalóan Uphoffot rejtő elbeszélő emlékeinek tapogatódzva feltérképezett univerzumában is a megkülönböztetetlenségig összemosódik passzivitás és aktivitás, erőszak és gyöngédség, szeretet és gyűlölet, vonzódás és irtózás: a gonosz nem válik el a jótól, a szabadság a megkötöttségtől és a kiszolgáltatottságtól.²

¹ A szerzőnő képzőművészeti alkotásának a holland kiadás címlapján látható részletét kicsit hűnyorítva lehet pihéneket is látni, amely a felhajtóerőnek köszönhetően állandó sebességgel mintegy hintázva szállong alá. Szerintem ez jobban illik a címhez.

² Magyarországon ismeretlen íróról lévén szó, talán nem haszontalan nagyon röviden bemutatni. Manon Uphoff (1962) sokoldalú művész, regényíró, képzőművész, performer, de drámát is írt, saját irodalmi rovata és irodalmi programja is volt. Több jelentős díjat is elnyert. Már pályakezdésekor kitűnt merész témaválasztásaival és regényeinek sajátos nyelvével. Hogy különböző tevékenységi formái mennyire összefüggnek egymással, arra jellemző, hogy az utrechti egyetemen írt szakdolgozatában az *Alice Csodaországban* hasonlította össze De Sade márki műveivel. A *Vallen is als vliegen* megjelenése után – amely pedig a nagyszerű (és nagyszerűen fordított!) „Olvasó, Én ezt a történetet nem akartam elmondani” mondatlal indul –, sok kritikusa azt írta, hogy Uphoff mintha egész életében erre a könyvre készült volna, ennek a regénynek a fényében ugyanis addigi irodalmi munkássága új értelmet nyert, összefüggő, sajátos irányba tendáló egésznek mutatkozott.

*Fordította Daróczy Anikó**Vince Kiadó**Budapest, 2023**208 oldal, 4495 Ft*

A könyv egy mozaikcsalád történetét mondja el töredezetten, különleges, kihagyásos, asszociatív technikával. Az elbeszélő anyja két lányt vitt 1950-ben kötött második házasságába, és még hat gyermeket szült új férjének, akinek előző, nem kevésbé rettenetes házasságából már volt öt gyermeke – velük azonban a regény tanúsága szerint a mozaikcsalád tagjainak nem volt kapcsolata, és a négy fiúgyermek sorsával sem nagyon foglalkozik az elbeszélő. A történet központi figurája – a második házasságból született, születésének körülményei és hamar megnyilvánuló művészi tehetsége folytán magát kiválasztottnak érző, kommentárjaival, közbevetéseivel állandóan jelen lévő, szerzőségét evidenciában tartó elbeszélő mellett – az apa, akit „Alulírott” néha a keresztnévén, néha a vezetéknevén, néha rövidítéssel (HEHH: Henri Elias Henrikus Holbein), néha A Minótauroszként nevez meg. Érdekes sorsú ember, aki kétszer is felküzdötte magát a nyomorúságból, második házassága idején a nyilvános életben tiszteletre méltó polgár, a statisztikai intézet megbecsült munkatársa, otthon, a négy fal között műkedvelő festő és mániákus művészetimádó, illetve az (erre alkalmasnak tartott) lányok notórius nevelője és sokszor anyjuk helyett is a gondjukat viselő apja, ugyanakkor a lányokat szexuális játékokra rávevő-kényszerítő „Szörnyeteg”. Részből nappali ténykedése – megszégyenítések, kivételezés, a családtagok egymás elleni kijátszása –, részből éjszakai, vagy legalábbis sötétben, homályban vagy titokban elkövetett visszaélései miatt a más-más alomból való, eltérő életkorú és karakterű lányok nem beszéltek a saját tapasztalataikról, miként a testvéreik megrontásával kapcsolatos sejtéseikről vagy tudásukról sem. Idővel azonban kivétel nélkül mindnyájan félreérthetetlen tüneteket produkáltak a láncdohányzástól a kölni túlzott használatáig, a kényszeres gyűjtéstől a legkülönbözőbb testképzavarokig. Csupa tönkrement ember, tönkrement élet. Az elbeszélő – noha már korábban is utalgat rá – a regény mértani közepén írja le vagy inkább írja körül, mit is élt, illetve éltek át annak idején „a Sötétben” találkozási „A Minótauroszzal”.

A szagatott, ugráló szerkesztéssel, az egyszer felvillantott motívumok, jelenetek, képek folyamatos váratlan átkontextualizálásával, az irodalmi, művészeti utalásokkal és vendégszövegekkel, a látást és a hallást összeszemosó kijelentésekkel, az elsöre képzavarnak tűnő, a „lefordíthatatlanságot” célzó metaforákkal azt próbálja elérni az elbeszélő, hogy az olvasó ugyanolyan elveszettnek, zavarodottnak, elvarázsoltnak vagy inkább megbűvöltnek érezze magát, mint a könyvben szereplő kihasznált gyerekek, akik nagyon sokáig nem tudtak mit kezdeni az érzéseikkel, és teljes bizonytalanságban voltak apjuk viselkedése felől. Milyen lehetett az a világ, ahol mindez megtörténhetett, hogyan, miért történhetett meg mindez? Ugyanakkor paradox módon nemcsak a gyerekeket értjük meg, hanem apjukat, az elkövetőt is, akinek a számára alighanem ugyancsak egészen elmosódtak a határok. HEHH valamiféle homályzónában kerengett, olyannyira hasadt személyiség volt, hogy az elbeszélő egyik finom meglátása szerint a megrontó ellen gyermekeit védelmezni kívánó apa szerepét is teljes meggyőződéssel játszotta. Az elbeszélő megpróbálja tágabb összefüggésbe helyezni a történeteket, felvázolja a történelmi-társadalmi hátteret, ami a lelkitől eltérő természetű magyarázatokat kínál HEHH viselkedésére. Lényegében azt a magyarázatot adja, hogy abban a társadalomban, amelyben a szülei felnőttek – de az akkori helyzet szerinte bármikor újra előállhat, lásd például a folyamatos (engem kicsit zavaró) utalgatást Trumpa –,³ a férfiaknak minden szabad volt, a nőknek lényegében semmi, akiket a rendszer anyagi függésbe és szellemi-érzelmi kiszolgáltatottságba taszított, a házi rabszolga és a szexuális tárgy szerepére kárhoztatott, mivel nem adott teret nekik tehetségük kibontakoztatásához és az érvényesüléshez. A „Holbein” család annyi-

³ A HEHH rövidítés is ebbe a vonulatba tartozik: mint azt már több recenzens is felismerte, Laurent Binet *HHhH* című regényére (Himmlers Hirn heisst Heydrich, azaz Himmler agyát Heydrichnek hívják) utal. Megértem az író dühét, de nem tartom szerencsésnek az ilyen áthallásokat.

ban talán kicsit speciális eset, hogy itt a feltörekvő apa maga is nyilvánvalóan frusztrált, és a művészetimádat örve alatt követ el megengedhetetlen dolgokat. Nem is az a baj, hogy a felkínált szociológiai magyarázat kicsit talán túl egyszerű, hanem az, hogy az elbeszélő nem nagyon próbálja összeilleszteni azt, ami kint és bent, a világban és a házban, még inkább a világban és a lélekben történik (az is elsikkad, miért volt koraérett Manon, és hogyan lett a szemlélődő kislányból a könyvbeli távolságtartó író). Pedig Uphoffnak kiváló tehetsége van a mindennapi helyzetek ábrázolásához.

A regényből nem derül ki, vajon a Minótauros-képzet a tarka családi legendárium része volt-e – mert a „Holbeineknek” mindazok ellenére, amit elmondtam, külön nyelvük volt, saját meséik, ünnepeik, vicceik, anekdotáik voltak –, vagy csak a három, még életben lévő lány használta-használja-e, esetleg az író találmánya. Könnyen értelmezhető jelkép, a labirintusba beteretelt és annak sötétjében elveszeten bolyongó lányokat felfaló félig ember, félig állat szörnyre utal. Az elbeszélő gyakran csak „Szörny-Istennek” nevezi a Minótaurosz, pedig talán a Szörnyszülött helyénvalóbb volna, mert éppen az a bökkenő, hogy őt is ember-anya szülte. A legfélelmetesebb dolgok ugyanis nem a sötétben, még csak nem is a homályban vagy titokban történnek a regényben és történtek meg a valóságban. Vagy, másként fogalmazva, az az igazán félelmetes, hogy az éjszakai üzelmek nappal kezdődnek vagy nappal is folytatódnak: az apa alig leplezett ügyeskedései fürdetéskor, altatáskor, öltözéskor, a lányok pózolása a néha meztelen képekhez. Az éjszakai és a nappali világ összecsúszásának legrettenetesebb jele talán az, hogy a statisztikus apa munkahelyi határidőnaplójában kockás lapokon vezette a lányok menstruációs ciklusát. De ide tartozik a kiszolgáltatott és megvesztegetett anya szemet hunyása, a gyerekek felkínálása baráti „fotózásra”, annak negligálása az iskolában, hogy az egyik lány olyan furcsán jár, de az is, hogy az elbeszélő egyik féltestvére olyan férjet talál magának, aki kísértetiesen emlékeztet HEHH-re, csak nála is kegyetlenebb, és senki sem akarja észrevenni a nagy családból, hogy mi befolyásolta a szerencsétlen párválasztást. Az apa olyan helyzetet teremtett, hogy a lányok nem igazán figyelnek egymásra, maguknak sem tudják megfogalmazni a bennük kavargó érzéseket, és a kimondásban vagy a történetek megbeszélésében sem találhatnak enyhülést vagy feloldást.

Az apa *műve*, aki dilettáns festő és felelőtlen nevelő, akinek a teremtményei egytől egyig emberi roncsok (sokáig ezt sem merte kimondani az elbeszélő), kontár vagy ennél is rosszabb, gonosz, a *személye* azonban már sokkal nehezebben megítélhető, s ezen a kivívott távlat sem segít. Erre a hasadtságra, kétarcúságra nem igazán jó jelkép a sötétben garázdálkodó szörnyszülött mégoly hibrid alakja; inkább az a kérdés, mi volt HEHH: csábító, kísértő, művész, bűvész, kókler vagy manipulátor, talán mindez együtt? A regény vége felé az elbeszélő elmeséli, egyszer rákérdezett, tudja-e az apja, hogy mit csinált, mire beteg vénember apja azt feleli, hogy nem emlékszik. Rettenetes, rettenetesen banális, hogy ami történt, megtörtént.

Az elbeszélő az anyának is külön fejezetet szentel, melynek elején mintha az apához hasonlóan az ő alakját is megpróbálná mitizálni. Hangyakirálynőként mutatja be, hogy megidézza, aktiválja a kezdeti szimbiotikus együttélés főleg szaglószervi emlékeit. Ugyanakkor a kinyilvánított szándék mellett talán ezúttal is kimondatlan társításokra alapoz: ahogyan a hangyakirálynőt az első időkben kivételes gondoskodással veszik körül, úgy udvarol, sőt szolgál az anyjának kezdetben HEHH, a nászrepülés után a királynő agyának a peterakáshoz szükségtelen részei elsorvadnak, ugyanúgy, ahogyan az anyja is leépült, érzelmileg-szellemileg retardált lett. Mindenesetre az elbeszélő hamar ejti ezt a mitikus hangyakirálynő-szálat. Ennek a döntésnek köszönhetjük a fejezet megrázó zárlatát, amelyben arról vall, hogy anyja egy, a közelben élő, szellemileg-testileg teljesen tönkrement hajléktalan nő alakjában kísérti.

A történet végére érve az elbeszélő kicsit kilép a regényből, magyarázatképpen elmondja, attól kezdve kínálkozott egyáltalán esélye a szabadulásra, hogy képes lett fertőzöttnek látni gyerekkora világát, és már nem akarta kényszeresen kivételes (kivételesen tehetséges) családnak ábrázolni a „Holbeinekét”. Az ezt követő gonoszúzó boszorkányszombat-jelenet, majd az őstermészetbe vagy az univerzumba, egy *másik* tartományba való beolvadás himnikus-misztikus megidézése az utolsó oldalon azt sejteti, hogy kitalált a labirintusból. Nem érzem, hogy ezek a részek szervesen kapcsolódnának a könyv megelőző fejezeteihez, amelyek egy prés rettenetes szorításában születtek. Hozzáoldásnak tűnnek, mintha az elbeszélő/Uphoff inkább csak *kitalálta* volna, hogy ki fog találni. De lehet, hogy ez is segít a tényleges szabadulásban.

AZ ESZTÉTIKA FELTALÁLÁSA

Szécsényi Endre: *A modern esztétika feltalálása.*
 Megjegyzések a brit esztétika kora modern történetéhez

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy tudásunk diszciplináris keretei változatlanok. Hogy például fizika, biológia vagy éppen művészettörténet réges régtől fogva léteznek. Nyilván azért esik nehezünkre elgondolni, milyen lehetett az emberi tudás biológia, művészettörténet vagy épp esztétika nélkül, mert nem tudjuk egykönnyen elhagyni a gondolkodásunk jól ismert kereteit, nem tudunk könnyedén megszabadulni azoktól a fogalmaktól, melyek között otthonosan mozgunk. Szécsényi Endre könyve viszont épp ilyen kalandra hív bennünket: végiggondolni, hogy milyen lehetett a művészetről gondolkodni az esztétika diszciplináris és fogalmi kereteinek létrejöttét megelőzően. Egészen pontosan, milyen lehetett a művészet fogalma az esztétika jól ismert történeti fogalmát megelőző pillanatokban.

A modern esztétika feltalálása már a címében is erős állítást fogalmaz meg: az esztétikát fel kell találni. Nem evidens, hogy miképpen, milyen fogalmakkal, milyen logikán keresztül tudunk a művészetről gondolkodni és beszélni, ahogyan az sem evidens, hogy egyáltalán lehet-e vagy épp kell-e a művészetről beszélnünk. A művészetrel való foglalatosság alakulása, fel- és kitalálása maga is történeti folyamat. Nem előzmények és következmények nélküli. Valamikor valamiért létrejön. Szécsényi Endre kitűnő monográfiája éppen ezt a pillanatot, a művészetről való rendszeres gondolkodás létrejöttének pillanatát szeretné megragadni a brit esztétika történetén keresztül. A könyv mindazok érdeklődésére számot tarthat, akiket érdekelnek a művészet, a művészetről való gondolkodás és beszéd formái, lehetőségei és feltételei.

Ha történelemről beszélünk, csábító az az elképzelés, hogy a történész legfontosabb feladata egy jelentősnek gondolt vagy vélt esemény, változás magyarázata lenne. Azoknak az okoknak a feltárása, számbavétele, amelyeken keresztül a történelem elvezet egy adott fordulóponthoz, amikor előáll valamilyen esemény, s ennek hatására bekövetkezik a változás. Csakhogy amennyiben így járunk el, önkéntelenül is visszavetítjük az adott eseményt, s annak következményeit a történelmi folyamat egészére, s célként tételezzük azt, sőt az adott eseményt az értelem- és jelentésadás legfontosabb instanciájaként működtetjük. Miközben – ennek ellentmondva – a saját tapasztalataink alapján magunk is tisztában lehetünk azzal, hogy egy adott történés, változás mennyire bizonytalan, mulandó, s nem kis mértékben véletlenszerű lehet. Hogy a későbbi magyarázataink hatására milyen jelentős mértékben változik meg, egyszerűsödik le, felejtődik el életünk egy korábbi

Gondolat Kiadó
 Budapest, 2024
 e-book

eseménye, annak részletei. Ha viszont nem akarjuk a történeti folyamatokat pusztán egy adott – célként tételezett – esemény s a hozzá kapcsolódó változás szemüvegén keresztül vizsgálni, kénytelenek vagyunk figyelni olyan tendenciákra, összefüggésekre és értelmekre is, amelyek nem egy adott változásban kulminálnak, nem azt magyarázzák és értelmezik. Nem vagy csak részben okai a későbbi evidenciáinknak. Ez a kétféle út – nevezük célszerű, *teleologikus* és nem-célszerű, *nem-teleologikus* történelemértésnek – a tudománytörténetre is igaz. Lehet úgy esztétikatörténetet írni, hogy egy adott végponthoz képest visszamenőleg próbáljuk rekonstruálni azt, hogy a későbbi evidenciáink hogyan jönnek létre, s lehet úgy is beszélni a művészetről való gondolkodás történetéről, hogy eltekintünk a későbbi nagy változások és evidenciák visszamenőleges céltételezéseitől. A XVII–XVIII. századi esztétikatörténetet lehet úgy nézni, hogy Kant felől, mintegy Kant-hoz tartva teleologikusan olvassuk, vagy pedig eltekintve a XVIII. század végére előálló közvélekedéstől, kísérletet tehetünk a maga gazdagságában feltárni azt a folyamatot, amit a későbbi evidenciáink – szükségszerűen – jócskán leegyszerűsítenek. Szécsényi Endre ez utóbbira vállalkozik. *A modern esztétika feltalálása egy nem-teleologikus esztétikatörténet kíván lenni.*

Szécsényi Endre olvasatában az esztétika „egy precedens nélküli új tapasztalati forma, amelyet fel kellett fedezni, vagy még inkább fel kellett találni”. Máshogyan fogalmazva, esztétikán az esztétika létrejöttének századai során nem elsősorban a művészetet érintő általános elméleti tudást kell értenünk, hanem egy olyan új – korábbiakban nem vagy így nem körülírt – emberi tapasztalatot, amely bár számos ponton kötődik a művészethez, mégsem elsősorban és kizárólag művészettapasztalat. Sokkal tágabb és gazdagabb ennél.¹ Ilyen értelemben sem teleologikus. Ez alapján lassan kezdjük megérteni, hogy a XVIII. század majd miért érzi adekvátnak a görög aiszthéziszt (az érzékelést, észrebevést) az esztétika leírására, másrészt hogy miben szűkíti le – torzítja el, felejt el – az esztétikát pusztán a művészet területére korlátozó későbbi művészetelmélet és ennek fogalmi az esztétika eredeti, XVII–XVIII. századi értelmét. Szécsényi Endre nem árul zsákbamacskát: egyértelművé teszi, nem hisz az autonóm esztétikában, s nem szeretné az autonóm esztétika történetét sem megírni. Amit önálló, autonóm – diszciplinárisan is többé-kevésbé elkülöníthető és elkülöníthető – esztétikán értünk, az nem az esztétika eredeti fogalma, hanem annak teleologikus leszűkítése. Egy XVIII. század végi vagy még későbbi, de legalább Kant utáni állapot visszavetítése. Ha egészen pontosan kellene fogalmaznunk, talán azt írhatnánk, hogy ez a könyv nem pusztán nem-teleologikus története egy nem-autonóm esztétikának, de leginkább „*proto-esztétika*”. Hiszen az esztétika modern fogalma maga is az autonómia igénye felől születik meg, tehát már maga az esztétika mint kifejezés is leszűkítő, és ennek a leszűkítésnek a teleologikus visszavetítésén alapszik. Számos, a kötetben tárgyalt szerző nem is használja, nem is használhatja az esztétikát mint kifejezést, hiszen legtöbbjük megelőzi a baumgarteni esztétikafogalom megszületését.

De hogyan nézne ki ez a nem-teleologikus, nem-autonóm proto-esztétikai tapasztalat? Egyrészt ez egy nem jól körülhatárolható, *heteronóm* – számos korábbi és későbbi diszciplinát, vagy éppen diszciplináris vakfoltokat érintő – *plurális* tapasztalat lesz. Ez a heteronóm és plurális tapasztalati mező a természet mindennapi tapasztalásától a művészetet át a teológiáig terjed. Olyannyira szerteágazó és nehezen követhető, hogy valójában nem tekinthető egyetlen kortárs vagy korábbi diszciplína adekvát tárgyának sem, az esztétikának mint művészetelméletnek pedig végképp nem adekvát tárgya. Ha végigtekintünk a tartalomjegyzéken, világosan látható ez a diszciplináris, sőt diszciplinákon túli sokaság, heteronómia és pluralitás. Így például olvashatunk Graciánról és a gustus spiritualisról,

¹ Ezért fogja Szécsényi ezt a tapasztalatot esztétika helyett „esztétikai”-nak nevezni, főnévként, ami magyarul némiképp szokatlannak tűnhet, de a szakirodalomtól egyáltalán nem idegen megoldás.

ami az ízlés szerteágazó – nem is elsősorban esztétikai, sokkal inkább szocializációs – problémája mellett számos teológiai problémát felvet, vagy épp Shaftesburyról és a *je ne sais quoi*-ról, ami legalább annyira szól világtapasztalatról, művészetről és nyelvről, mint teológiáról vagy épp moralitásról, ahogyan az Addisonról szóló fejezet a sétáláson keresztül olyan diszciplinárisan rosszul vagy egyáltalán nem megragadható természettapasztalatot idéz meg, melyhez hasonlóval majd csak a kortárs, XXI. századi környezetesztétikákban találkozhatunk.² Vagy a Hutcheson-fejezetben esztétika és filozófia összeborulásának lehetünk tanúi, a Berkeley-fejezetben pedig esztétika és teológia összeszővődéséről olvashatunk. Ami közös ezekben a heteronóm és plurális tapasztalatokban, ezek leírásában, hogy egyik sem pusztán művészettapasztalat. Ahogyan az is közös, hogy egyik sem rendelhető pusztán egy adott autonóm diszciplinához. Sőt, az is közös – miként Szécsényi Endre írja –, hogy „az érzékinek és az érzék felettinek vagy spirituálisnak újfajta és szoros összekapcsolását” láthatjuk meg bennük, ezáltal pedig „a világnak (...) és benne az azt éppen megtapasztaló ember”-nek az „átalakulóban lévő”, „modern individuummá formálódó” „szubjektivitását” érhetjük tetten. Azaz végső soron ez a heteronóm és plurális tapasztalat érzékiség és értelem minden korábitól eltérő és szorosabb összekapcsolása révén új szubjektumot, kicsit egyszerűbben: más embert eredményez. Már ezért sem lehet csupán csak esztétika. S már csak ezért is jóval túlmutat egy klasszikus esztétikatörténet jelentőségénél.

Ezt a heteronóm és plurális, nem-teleologikus proto-esztétikai tapasztalati mezőt épp az egymást „keresztező” dimenziói jellemzik, olyan diszciplináris dimenziók, melyek folyamatosan át- és „felülírják” egymást. Szécsényi Endre így fogalmazza ezt meg:

„...»az esztétikai« feltalálását egy olyan új tapasztalati dimenzió megnyitásának gondoljuk el, amelynek síkja nem esik egybe az episztemológiai, morálfilozófiai, filozófiai antropológiai, teológiai stb. érdeklődés síkjaival. Ezek a további beszéd-módok mintegy merőlegesen állnak »az esztétikaira«: van metszéspontjuk, ahol összekapcsolódnak és össze is kapcsolják őket, de önmagában e közös felületek egyikének vagy másikának rekonstrukciója és bemutatása nem fedi le maradéktalanul az éppen születő »esztétikai« szféráját, nem tárja fel a benne rejlő teljes potenciált. Tehát mindig van valami többlet, amelyet egy (vagy esetleg egyszerre több) másik beszédmód felől kontextualizálva nem érünk el vagy nem értünk meg.”

Innen pedig már az is jól látható, hogy mi a fő nehézsége egy ilyen egymást keresztelő diszciplináris síkok közötti tapasztalati mezővel definiált proto-esztétikatörténetnek. A szerzőnek egyformán jól kell értenie mind episztemológiához, morálfilozófiához, mind antropológiához, teológiához stb. S bár ez igen nagy – már-már lehetetlen – feladatnak tűnik, Szécsényi Endre mégis jól állja a sarat, s egyre-másra fejt fel ezeknek a szerzőknek egy hagyományos (teleologikus avagy egydimenziós) esztétikatörténet felől láthatatlan dimenzióit. Egyformán otthon érzi magát mind episztemológiában, mind morálfilozófiában, antropológiában, teológiában, természetfilozófiában stb., stb. Ez a multi- és pluridisziplináris, sőt diszciplinákon túli jellege *A modern esztétika feltalálásának* az, ami miatt ajánlani tudjuk a legkülönbélebb érdeklődésű olvasóknak egyaránt: biztosak lehetünk benne, hogy mindenki megtalálja a maga érdeklődésének megfelelő dimenziót. Ugyanakkor épp e miatt az egymást keresztelő multi- és pluridisziplináris jellege miatt van nehéz helyzetben a recenzens is: maga sem ért a könyv minden részterületéhez egyformán. Avagy a

² Jó bevezetés a kortárs környezetesztétikákba Csuka Botond: *Természet, táj, környezet. A környezetesztétika kezdeteiről*. In: Cserhalmi Luca – Lendeczki Kinga (szerk.): *A természet visszhangja. Tanulmányok a természet esztétikai megközelítéséről*. Budapest, Kijárat – I.T.E.M. Alapítvány, 2024.

recenzió írója – ahogyan az olvasó is minden bizonnyal – válogatni kényszerül a számára közelebb s távolabb álló témák, dimenziók, diszciplináris síkok sokasága között. De talán ez nem is baj. Meggyőződésem, hogy ez az olvasó iránt támasztott szelekciós igény sokkal inkább Szécsényi könyvének gazdagságáról, s nem utolsósorban a téma összetettségéről árulkodik, s egyáltalán nem róható fel hibájául. Máshogyan fogalmazva, ez az új, egymást keresztező dimenziókkal rendelkező esztétikai tapasztalat más olvasót is feltételez. Olyan befogadót, aki maga is hajlandó újrendezni, sőt újraalkotni az eddigi tudását a művészetéről. Olyan olvasót, aki maga sem ragaszkodik az esztétika jól ismert fogalmi és diszciplináris kereteihez.

Számomra a legkedvesebb fejezet az Addisonról és a sétálásról szóló rész volt. Elsősorban azért, mert bár ez par excellence proto-esztétikai tapasztalatnak tűnhet, de közben a kortárs XX. század végi, XXI. századi esztétikákban visszaköszönő jelleggel is bír. Akár azt is írhatnánk, hogy legalább ennyire poszt-esztétikai tapasztalatnak is gondolhatjuk. Azért is gondolom ezt a fejezetet a kötet legfontosabb részének, mert itt tudja a szerző legteljesebben bemutatni az esztétikum feltalálásának mibenlétét: azt az új, heteronóm és plurális, egymást keresztező síkok közötti tapasztalati mezőt, amelyet az esztétika klasszikus fogalma majd jócskán leszűkít és kigyomlál. Szécsényi Endre ezt a tapasztalatot John Gay 1716-os szövege alapján a „sétálás művészetének” nevezi, Addison pedig a *Spectator* hasábjain majd többször is visszatér ehhez a tapasztalathoz. Szécsényi Ronald W. Hepburnt követve ahhoz is ragaszkodik, hogy itt nem a táj vagy a kert újfajta építészeti vagy tájkertészeti koncepciójáról van szó, ahogyan nem is a festőiség tájképként meghatározható új fogalmáról, hanem a környezet „performatív megéléséről”. A sétáló tapasztalata nem felel meg a klasszikus esztétikák szubjektum (befogadó) – objektum (műtárgy) szembeállításának. Olyan immerzív tapasztalat, ahol a befogadó maga is részévé válik a természetnek, behatol a tájba, elmerül benne. Szécsényi megfogalmazásában: „nem egy tárgy és szemlélője közti távolságtartó szembenállás, hanem inkább egyfajta bennfoglaltság”. Ugyanígy a sétálás nem írható le az esztétika jól ismert alkotó–befogadó distinkciója mentén sem: „a sétálás valami olyasmi, amit maga a sétáló hoz létre, ez a társ-teremtői hozzájárulása elengedhetetlen ahhoz, hogy a modern tájtapasztalat – a táj esztétikai megtapasztalása – létrejöhessen” – írja Szécsényi. Valamiféle kölcsönösség, reciprocitás működik a táj és az abba belemerülő sétáló között. És ugyanígy a sétálás nem értelmezhető a térben és időben rögzített egyetlen nézőpont felől sem: „nem lehetséges egyetlen *un point de vue*” – folytatja Szécsényi. Így pedig nem lehetséges a szilárd, rögzített, egyetlen külső nézőpontot feltételező kontempláció sem, vagyis a művészet befogadásának az antikvitás óta jól ismert klasszikus modellje. Azaz a sétálás nem pusztán esztétikai tapasztalat, de szilárd, rögzített, egyetlen nézőpont híján legalább ennyire idő- és tértapasztalat is. Ahogyan a sétálás nem is egyetlen érzékszervünkre hat (mint általában az egyes művészeti ágak), hanem valamiféle multiszenzoros érzékszervi kavalkád. Vagyis a sétálás olyan heteronóm és plurális tapasztalati mező, mely nem egy-, hanem sokdimenziós, dimenziók közötti, egyszerre tér- és időtapasztalat, látás, hallás, szaglás, tapintás és mozgás egyidejű szenzomotoros megtörténése. Olyan performancia, melyben már nem vagy csak nagyon rosszul rögzíthetők olyan megszokottak és evidensnek vélt pozíciók, mint például a belső és a külső, az én vagy épp a másik, a szubjektum és az objektum. Ha előveszünk a kortárs környezetesztétika szövegeit, például Hepburnt vagy Carlson³ nagyon hasonló érvekkel és gondolatokkal találkozhatunk bennük. Azaz ezek a proto-esztétikai heteronóm és plurális, egymást keresztező síkok közötti tapasztalati mezőt leíró szövegek

³ Ronald W. Hepburn: *Contemporary Aesthetics and the Neglected Natural Beauty*. In: Bernard Williams – Alan Montefiore (szerk.): *British Analytical Philosophy*. London, Routledge & Kegan Paul, 1966; Allen Carlson: *Appreciation and the Natural Environment. The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1979, Spring (Vol. 37, No. 3)

egy más nézőpontból legalább ennyire kortárs, azaz az esztétika klasszikus, műtárgyat és befogadót, egydimenziós művészettapasztalatot feltételező fogalmát meghaladó – nevezük így – poszt-esztétikáknak is tűnhetnek. Nemhiába vonja be Szécsényi maga is a kortárs környezetesztétikai szerzőket a sétálás XVIII. század eleji tapasztalatának értelmezésébe.

Addison mellett John Dennis a sétálás-fejezet másik főhőse (*Grand Tour*, 1688). Dennis kapcsán Szécsényi azt is bemutatja, hogy ez a plurális és heteronóm, multidimenzionális tapasztalati mező hogyan válik a fenséges újraértelmezésének közegévé, ez pedig hogyan vezet el egy átteologizált természettapasztalathoz.

„A befogadó mozgása, mint a tapasztalat fő jegye, egy olyan új észlelésmódot tesz lehetővé vagy enged kibontakozni, amelyben a sétáló vagy barangoló a természeti látványban és *nem* azon túl érintheti meg a transzcendenst.”

„A szemlélő-utazót sokkal inkább elnyeli ez az élmény, semmint felemeli vagy felszabadítja. Nincs nyugvópont vagy végcélként felfogható kilátó, a perspektíva szükségképp és folyamatosan változik. Ahogy a hegyen való átkelés kibomlik az időben, a térbeli dimenziók kétségbeejtően bekebelezik és »agyonnyomják« az utazót...”

Vagyis a proto-esztétika heteronóm és plurális, multidimenzionális tapasztalata ezekben a szövegekben már egyértelműen a fenséges tapasztalatává válik. A felfoghatatlan bőség és nagyság, az ebbe való „megrázó örvényszerű bevonódás” „felkavaró élménye” pedig ugyanúgy, mint a fenséges jól ismert elméleteiben, ráirányítja a figyelmet az ember világban elfoglalt helyére, ezen keresztül pedig elvezet az individuuum modern kori újraértelmezéséhez is. Szécsényi Endre könyvének egyik fontos érdeme – a sajátos esztétikai tapasztalat pluralitásának bizonyításán túl – épp a fenséges következetes és sok esetben megvilágító erejű tematizációja. Az, hogy az „esztétikai” s annak tapasztalata nem pusztán jóval tágabb, mint a művészet tapasztalata, de ráadásul – a fenségesen keresztül – olyan alapvető filozófiai és filozófián túli kérdésekbe is képes beleszólni, mint például a szubjektum öntapasztalata:

„Mintha a modern esztétika azzal kezdődne – a jelen példában a végtelen mint mérhetetlen akkor válna fenségessé –, amikor az a bizonyos beleveszés nem a véges jelentéktelenségünk kétségbeejtő egzisztenciális tapasztalataként merül fel, mint leghíresebben Pascalnál, hanem mint egy lehetséges új érzéki-spirituális megéltése a világnak és újfajta szemlélete a teremtőjének, amit *csak* a képzelőerő tesz lehetővé számunkra ebben a kóborlás-barangolós formában.”

ZSOLNAY NEGYED

feb
26
20⁰⁰

TONY LAKATOS

-PÉCS-SEOUL-
CONNECT

e78.hu

ZSOLNAY NEGYED - E78

METRONÓM
JAZZ KLUB

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

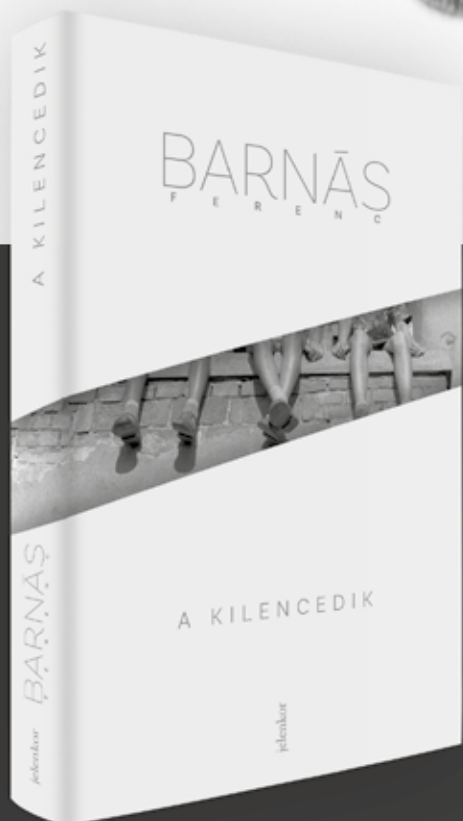
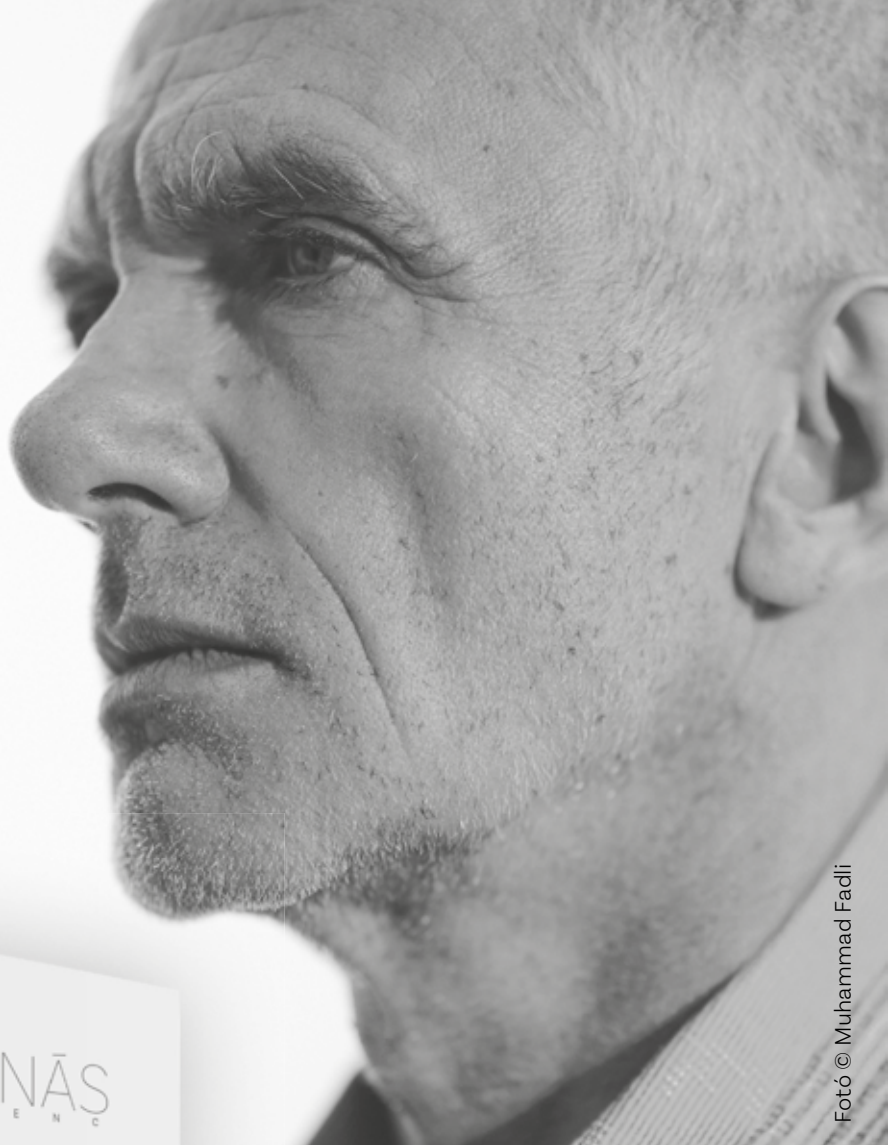

PÉCSI SÖR
PÉNYÜM LÁSZLÓ

PAPPAS
KISLÉNYVÉNYI, SEBEST

A *KILENCEDIK* című regény új kiadásával indul februárban és még ez év őszén új regénye megjelenésével folytatódik **BARNÁS FERENC ÉLETMŰSOROZATA** a Jelenkor Kiadónál.

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

TANÁRI DIPLOMA AKÁR 2 FÉLÉV ALATT!

RÖVID CIKLUSÚ TANÁRI MESTERKÉPZÉSEK
MÁR ALAPKÉPZÉSBEN SZERZETT OKLEVÉLLEL IS.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara várja a tanári szakma iránt érdeklődőket, vagy a szintet emelni kívánókat. A rövid ciklusú tanárképzésben, valamint a 2 féléves szaktanár képzésben akkor is állami ösztöndíjas képzés keretében folytathat tanulmányokat, ha a rendelkezésére álló 12 államilag támogatott félévet már elhasználta. A rövid ciklusú tanárképzés államilag támogatott félévei nem számítanak bele a 12 államilag támogatott félévbe.

BA DIPLOMÁRA ÉPÜLŐ KÉPZÉSEINK:

- ✦ angol nyelv és kultúra tanára
- ✦ francia nyelv és kultúra tanára
- ✦ horvát nyelv és kultúra tanára
- ✦ könyvtáros tanár
- ✦ latin nyelv és kultúra tanára
- ✦ magyar nyelv és irodalom szakos tanár
- ✦ mozgóképkultúra- és médiaismeret-tanár
- ✦ német nyelv és kultúra tanára
- ✦ olasz nyelv és kultúra tanára
- ✦ orosz nyelv és kultúra tanára
- ✦ romológiatanár
romani/beás nyelv és kultúra tanára
- ✦ történelemtanár

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

A jelentkezéssel kapcsolatban felmerülő kérdések esetén keressék bizalommal felvételi referensünket, Galamb Esztert a btkfelvi@pte.hu e-mail címen keresztül.

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ FEBRUÁRI MŰSORA

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

A HŐSTENOR

1. szombat · 17.00
Steinhardt és Lang bérlet

2. vasárnap · 19.00
Uray Tivadar bérlet

NYOLC NŐ

4. kedd · 19.00

A KIRÁLY BESZÉDE

5. szerda · 19.00 *

6. csütörtök · 19.00

VÍZKERESZT VAGY AMIT FORGATTOK

7. péntek · 19.00
Mendelényi Vilmos bérlet

ANCONAI SZERELMESEK 2.

8. szombat · 19.00
Latinovits Zoltán bérlet

9. vasárnap · 17.00
Mester István bérlet

11. kedd · 19.00
Szabó Samu bérlet

12. szerda · 19.00
Szendrő József bérlet

28. péntek · 19.00

Pécsi Balett:

A HÁROM TESTŐR

– AVAGY A KIRÁLYNÉ NYAKÉKE

14. péntek · 19.00
Sipos László bérlet

15. szombat · 19.00
Somlay Artúr bérlet

KOLDUSOPERA

22. szombat · 19.00
BEMUTATÓ · Premier bérlet

23. vasárnap · 19.00
Uray Tivadar bérlet

25. kedd · 19.00
Faludy László bérlet

26. szerda · 19.00
Szendrő József bérlet

KAMARASZÍNHÁZ

UTÁNKÉPZÉS ITTAS VEZETŐKNEK

2. vasárnap · 15.00

ROZSDA LOVAG ÉS A KÍSÉRTET

4. kedd · 14.00

5. szerda · 14.00

6. csütörtök · 14.00

VAKNYUGAT

15. szombat · 19.00
BEMUTATÓ

16. vasárnap · 17.00

18. kedd · 19.00

19. szerda · 19.00

21. péntek · 19.00 *

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

25. kedd · 10.00

25. kedd · 15.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

26. szerda · 15.00

27. csütörtök · 15.00

DÉLVIDÉK

28. péntek · 19.00
MESZK Zártkörű előadása

N. SZABÓ SÁNDOR TEREM

JÚLIA - PÁRBESZÉD A SZERELEMÉRŐL

6. csütörtök · 19.00

AUDIENCIA

20. csütörtök · 19.00

22. szombat · 19.00 *